

Petr Uhl
a kolektiv

PROGRAM SPOLEČENSKÉ SAMOSPRÁVY

Vydal
INDEX e.V.
Společnost pro čs. literaturu v zahraničí
Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur
ausserhalb der Tschechoslowakei e.V.
5 Köln 41, Postfach 410511, Bundesrepublik Deutschland
spolu s časopisem INFORMAČNÍ MATERIÁLY,
Postfach 214, 1 Berlin 10 – West
jako svou 80. publikaci
Copyright pro česká vydání © Index
1. vydání
1982

INDEX

GW 5931

ÚVODNÍ SLOVO O BOJI, SAMOSPRÁVĚ A PETRU UHLOVI

Náš boj je dlouhý. Pěstujeme si trpělivost, hledáme a nalézáme různé cesty, abychom přiblížili vítězství. Někteří obětují svůj život, svou svobodu, své lásky a záliby. Někteří rezignují a spokojují se s náhražkou svobody... Co nás vede v tomto snažení, není ani tak přesvědčení, že náš boj bude vítězný. Takhle prostě žít nemůžeme, nechceme být figurkami, s nimiž postrkuje neviditelná ruka mocného; chceme žít a říkat, co se nám líbí a nelíbí, chceme být lidmi ve svobodném společenství.

*My, kteří jsme tento program vytvářeli, jsme přesvědčeni, že takový cíl je dosažitelný. Vidíme, že všude, kde se objevilo takové pravé a neinfikované snažení, byla podstatným jeho projevem **samospráva**. Sami jsme zažili její rozkvět a udušení v letech 1968-70. Chceme se spravovat sami, bez dohledu těch, kteří si říkají naši představitelé, bez obluďné anonymní moci, která dnes nad námi panuje. Musíme si však velmi přesně uvědomit a rozebrat, kde jsme, kdo jsme a kam jdeme. Jaké jsou naše perspektivy. Jaké jsou naše představy, naše sny. Teprve na základě kritických pohledů můžeme vytvářet program. Takový program vzniká pouze v diskusi a ve spojení s konkrétní prací.*

Z vězení jsem se vrátil koncem 1971 a podjal jsem se úkolu nastínit takový program, jenž by byl podkladem k dalším diskusím. Připomínky k němu přineslo asi deset přátel. Koncem roku 1973 se vrátil z vězení Petr Uhl, jenž v dalších diskusích a za spolupráce s několika dalšími první návrh

podstatně pozměnil a doplnil. Pak nastala léta nového přepisování a broušení ve dvou. Během těch let v každodenní práci, sledování, odposlouchávání, občas dokonce filmování a fotografování tajnou policií, se nám však podařilo vyšetřit jen málo klidnějších hodin a dní. Byl to skoro zázrak, že práce šla kupředu. Když Petra Uhla zavřeli podruhé, 29. května 1979, mezi deseti členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, byl již program téměř hotov. V rychlosti jsem dokončil ty pasáže, které jsme s Petrem podrobněji prodiskutovali a zaslal jsem práci přátelům v zahraničí. Ti zařídili její francouzské vydání v Paříži v nakladatelství La Breche v roce 1980 pod názvem »Socialisme emprisonné«.

Nyní vychází vydání české, pro čtenáře, jež jsme při psaní programu měli stále na mysli. Některé části jsem v zahraničí mírně upravil a aktualizoval. Bylo například třeba v kapitole o ekonomice jen změnit čat budoucí v přítomný, kde se mluvilo o tom, že zkrácení investic do průmyslu se projeví začátkem osmdesátých let. Za závěrečné kapitoly, zejména za kapitolu o kulturní revoluci, nese Petr Uhl nejmenší odpovědnost. Nemohl jsem a ani jsem sám nechtěl celý program pozměnit vzhledem k mnohým převratným událostem, jež jsou většinou spojeny s vývojem v Polsku. Zásadní změny si ovšem program v tomto směru nevyžaduje, dá se říci, že byl a je dost předvídavý.

Cesta vytváření samosprávné společnosti vytvářením svobodných a nezávislých odborů je cestou novou a velmi nadějnou. V opozici vůči jedinému zaměstnavateli — státu — hrají odbory podstatně širší úlohu než klasické odbory, jak je známe třeba na Západě. Jsou nuceny přebírat velkou část sebeorganizačního úkolu potlačené společnosti. Zpočátku je tato úloha většinou pouze obranářská, jsou vyzdvihovány požadavky. Byrokraticko-centralistický systém však není schopen požadavky odborů splnit, nemůže vládnout delší dobu bez totalitního charakteru své moci. Odbory jsou tedy nuceny přejímat postupně větší část

moci, stávají se novým střediskem moci samosprávné nebo vytvářejí další samosprávné struktury. Zdá se, že není výhodné, aby samotné odbory převzaly samosprávnou úlohu. O tom se zmiňujeme v kapitole o odborech.

K Programu společenské samosprávy jsme zařadili též práci Petra Uhla z roku 1969 »Československo a socialismus«, jež mnohé myšlenky programu ilustruje a dokresluje. Druhá část této práce se nám bohužel v překotných dobách ztratila. Pokud ji někdo z přátel má v Československu ve svém zakopaném depozitáři, nechť opis zašle československému exilu (nejlépe Informačním materiálům). Z Programu společenské samosprávy čerpal Petr Uhl se svolením spoluautorů ve stati k diskusi o práci Václava Havla »Moc bezmocných« (sborník »O svobodě a moci« vyšel v roce 1980 v nakladatelství Index) v článku nazvaném »Alternativní společenství jako revoluční avantgarda«. Z programu čerpal i jiní včetně mne v mnohých diskusích, jež probíhaly v čs. opozici a v Chartě 77. Právě proto zde najdete i myšlenky, jež se později objevily i v některých dokumentech Charty 77. Program společenské samosprávy není jen názorem vyhraněné opoziční skupiny. Své názory jsme konfrontovali s mnoha jinými opozičními proudy i s názory jen potenciálně opozičních i neopozičních občanů a byli jsme otevření i podstatným úpravám myšlenkových schémat, když se jejich konstrukce zdála neospravedlnitelnou. O tom konečně svědčí rozdíl mezi starší prací »Československo a socialismus« a novým Programem, a to jak v myšlenkovém světě, tak i ve slovníku.

Doufáme, že naše práce vzbudí odezvu a obnoví v kruzích, kam se dostane, povědomí o samosprávě jako možném východisku ze zdánlivě bezvýchodné situace.

Jaroslav Suk 25. dubna 1981 Uppsala, Švédsko

Poznámka pro vydání určené do Československa:

Skutečný autor a název této knihy je: Petr Uhl a kol.:

"Program společenské samosprávy".

Vydal INDEX ve spolupráci s INFORMAČNÍMI

MATERIÁLY, Köln 1982

ÚVOD

Téměř všechny formy odcizení člověka od jeho činnosti a společenského prostředí mají kořeny v existenci společenských skupin; některé z nich mají monopol hospodářské a politické moci a jiné se na moci nepodílejí. Zatímco v kapitalistické společnosti je tento monopol založen na soukromém vlastnictví výrobních prostředků /1/, jde v systému byrokratického centralismu, v němž žijeme, o přisvojování práva disponovat zvěcnělou společenskou prací a tím i manipulovat vykonavateli této práce a celou společností. I když jsou formy manipulace různé - a odlišné jsou i její společenské podmínky a důsledky -, lze pro kapitalistický i byrokraticko-centralistický systém /2/ určit základ společenského odcizení: je to existence jediného kolektivního ekonomického - a v čistém výrazu politického - subjektu, který manipuluje všemi ostatními skupinami jako objektem. Stát, armáda, policie, politické organizace jsou nástroji potlačování a manipulace. Funkce oficiálních a oficiálních ideologií je zastírat a ospravedlňovat tuto skutečnost, stejná je i úloha ideologie byrokraticko-centralistického státu, která své cíle zastírá marxistickou terminologií a lživými frázemi. Přestane-li být politika chápána jako profese a začne-li být uskutečňována každým člověkem jako samostatně jednajícím subjektem - což bude možné až po radikální změně společenských poměrů -, pak se i tento člověk stane svobodným a vztahy mezi lidmi budou skutečně lidské.

Proto vám předkládáme k posouzení a k diskusi program společenského systému samosprávy.

Základní myšlenka, z níž náš program vychází, je jedinečnost a neopakovatelnost každého jedince, která se bude moci plně prosadit teprve v takových podmínkách společenského vývoje, kdy svobodné jednání jednotlivce bude účinně ovlivňovat harmonický rozvoj celé společnosti.

Tento program je programem společnosti, která usiluje o soulad mezi svobodou jednotlivce a svým vlastním rozvojem. Svobodou jednotlivce míníme v prvé řadě svobodu každého člověka spolurozhodovat o své práci a jejich výsledcích a tím stále více ovlivňovat celospolečenská rozhodnutí. Jde o postupné odstraňování odcizení, které člověk pocítuje vůči své práci, společnosti a jejímu uspořádání, k přírodě. Tento vývoj k seberealizaci každého jednotlivce je nemyšlitelný bez zajištění všech svobod a přirozených práv, o němž lidstvo usiluje už po staletí: svobody slova, t.j. zejména svobody vyjádřit svůj světový názor včetně názoru náboženského a žít podle něho, dále svobody sdružování a shromažďování, svobody uměleckého tvoření a vědeckého bádání, svobody cestování, svobody opustit svou zemi a opět se do ní vrátit a především práv v oblasti sociální: práva na výživu, na vzdělání, na práci a spravedlivou /3/ odměnu za ni, na sociální zabezpečení, na lékařskou péči a ošetření, na kulturní vyžití, na všechna tato práva bez jakýchkoli privilegií či diskriminačních opatření, která naši společnost postupují. Dosažení těchto občanských svobod a práv je však podle našeho názoru možné jen v sociálně spravedlivém uspořádání společnosti /4/, jehož ústřední otázkou je otázka moci všech pracujících /a postupně i ostatních občanů/ a její institucionalizace. Je to otázka mocenského zvratu, po němž bude následovat postupné rušení státu a jeho institucí, vztahů podřízenosti a nadřízenosti a nastolování občanských svobod, tím bude také překonáno odcizení. Vývoj, o němž usilujeme, bude vývojem k rovnosti: každý jednotlivec, kterého chápeme v jeho neopakovatelnosti a tedy vzhledem k ostatním členům společnosti v jeho různosti, musí mít rovná práva, ať je jakéhokoliv sociálního původu, rasy, národnosti, pohlaví, světového názoru, náboženského vyznání, místa bydliště atd. Proto budou zprvu vytvořeny takové podmínky, které jednotlivci nebo skupině zabrání ostatním vnucovat násilím, nebo pohrůzkou násilí svoji vůli, postupně budou vytvořeny i takové poměry, které omezí manipulaci obyvatelstvem na nejmenší míru, a v dalších fázích ji vyloučí. Tento vývoj bude záležet - vedle mezinárodních poměrů - na aktivitě každého z nás a ta opět závisí - vedle našich schopností, vzdělání, přehledu - na našem odhodlání a vůli změnit poměry v nichž žijeme. Každý z nás se musí o svůj vlastní svobodný rozvoj zasloužit, neboť svoboda není dar, ale hodnota, za níž je třeba neustále bojovat. I když náš dnešní život závisí na činnosti kaž-

dého z nás: společensky prospěšná činnost zlepšuje - i když nepatrně - naše životní podmínky už dnes a její růst přibližuje okamžik společenského zvratu, jenž zahájí vývoj, který anticipujeme tímto programem.

Program určitým společenským seskupením může mít značný strategický význam, neboť určuje politické, hospodářské a společenské cíle, způsoby a prostředky jejich dosažení, vymezuje spojení a určuje nepřátele. Vystupujeme proti názoru, že je třeba program rozpracovávat do nejmenších podrobností, neboť víme, že poměry budoucnosti budou výsledkem souhrny okolností, jež předvídat nelze. Zároveň však nesouhlasíme s tím, aby se vymezila pouze mocenská otázka a tím vše skončilo, neboť ten, kdo převezme moc, si prý již další podmínky vývoje vyřeší. Ovlivňování těchto podmínek již v této době je totiž jednak brzdou budoucího možného zneužití moci, jednak vede k větší aktivitě nás všech. Aby náš program odpovídal společenskému vývoji, musí být průběžně doplňován, pozměňován a upravován. Budeme ho též rozvíjet v tom směru, jak se budou prohlubovat naše diskuse. Při řešení některých společenských problémů uvádíme dvě i více variant řešení, která se někdy překrývají nebo dokonce i příkře rozcházejí, v podstatě však odpovídají našim hlavním zásadám.

Rozhodli jsme se uveřejnit program co nejdříve, i když si uvědomujeme jeho nedostatky /mj. i stylovou nejednotnost/ i to, že po obsahové stránce si vyžaduje řadu úprav. Vedla nás k tomu zejména snaha po rozšíření okruhu diskutujících, aby budoucí úpravy měly větší hodnotu.

Při vypracování programu jsme museli řešit i problém, jak nejjasněji zachytit jeho dvě roviny: faktografickou a chronologickou. Z faktografického hlediska jsme se snažili popsat většinu důležitých společenských a politických problémů v jejich vzájemných souvislostech. Z chronologického hlediska by bylo třeba podrobit každý společenský jev i společenský vývoj v jeho celku nejprve kritickému rozboru, stanovit možné formy boje až do mocenského zvratu a během přebírání moci tzv. přechodný program, a konečně vytyčit myslitelné cíle ve všech společenských oblastech - tedy maximální program. Je pochopitelné, že prvky maximálního programu, ač jsou často velmi mlhavé, ovlivňují názory na předchozí fáze společenského vývoje včetně fáze současné. Zřejmé je i to, že maximální společenské cíle jsou dosažitelné ve velmi různých lhůtách: od relativně krátkých časových úseků v ob-

lasti politické přes delší potřebný čas pro dosažení hospodářských cílů až po dlouhá generační období, nutná pro řešení problémů kulturních. Zmíněné obtíže se podařilo překonat jenom částečně: naše práce byla rozdělena do tří částí. První část podává stručný a souhrnný pohled na současný stav /kritický program/ a navrhuje formy boje včetně mocenského zvratu /minimální program/. Druhá část řeší v zásadě problémy, které nastanou po dobytí moci /přechodný program/, a to v celé šíři všech důležitých společenských otázek. Vracíme se zde ke kritickým pohledům na současnost, pokud nebyly zachyceny v první části. Druhá část vytyčuje i možné formy dalšího vývoje ve smyslu jednotlivých i celkových společenských cílů /nástin maximálního programu/. V třetí části se potom vypořádáme s námitkami proti našemu programu, s terminologií a některými dalšími problémy. Naděje, které do programu klademe, se mohou splnit jen tehdy, jestliže se s ním seznámí pracující naší země i v zahraničí, přijmou ho jako celek, nebo aspoň jako alternativu, přivlastní si jeho četné prvky, budou je sami rozvíjet a doplňovat, jen tehdy, budou-li pracující usilovat o plnění programu a to nejen v budoucnu, ale už v dnešní době. Neboť naše budoucnost není psána v politických programech, ale vytváříme ji my všichni, každý z nás už dnes svou vlastní činností.

POZNÁMKY

- 1) *To je řečeno velmi obecně. Uvědomujeme si změny, jimiž prošla buržoazní společnost za posledních sto, zvláště pak třicet let. Přes sílici manažerismus, státní intervence do národního hospodářství, koncentraci kapitálu v národním i mezinárodním měřítku, považujeme — aspoň většina z nás — soukromé vlastnictví výrobních prostředků, resp. kapitálový vklad jednotlivého příslušníka různých vrstev a skupin buržoazie, za základ současného kapitalistického výrobního způsobu, základ nejen historický, ale i fakticky jsoucí a umožňující konkurenci různých kapitálů, zbožní i kapitálový oběh, tvorbu zisku, a jeho použití v zájmu buržoazie (i když je nenávratně pryč doba, kdy o tomto použití rozhodoval převážně vlastník kapitálu). Tolik na adresu našich kamarádů, kteří hodnotí dnešní kapitalismus jako systém zásadně kvalitně odlišný od kapitalismu před II. světovou válkou, jako systém etatismu, manipulace a technokratismu, blízký systému, v němž žijeme, nebo dokonce totožný s ním. Jsme přesvědčeni, že odlišné chápání podstaty současného kapitalismu i různé pohledy na systém ve východní Evropě nám nebudou bránit ve společném boji proti těmto systémům směrem, který naznačujeme v úvodu této práce.*
- 2) *Námítka, že oba systémy nejsou srovnatelné (mj. historicky a ekonomicky) v těchto svých označeních, je správná. Rozsah této práce však nedovoluje podrobnější rozbor, laskavý čtenář si může učinit obraz o našich teoretických názorech v průběhu dalšího textu, kde se ke vztahu kapitalismus — byrokratický centralismus — socialismus vracíme.*
- 3) *Spravedlivou odměnou rozumíme především uplatnění zásady »za stejnou práci stejnou odměnu«. V demokratické společnosti (nikoliv ovšem v buržoazně demokratickém uspořádání mzdových proporcí při různých pracích) by měla rozhodnout většina pracujících a vzít při tom v úvahu zejména hodnotu vytvořenou prací, obtížnost a namáhavost práce, nutnou kvalifikaci pracovníka atd.*
- 4) *Energicky se stavíme proti dosti rozšířenému názoru, že by to mohlo být naopak, tedy rozšiřováním demokratických svobod v rámci stávajícího systému by se mohl tento systém automaticky přeměnit na sociálně a politicky spravedlivější.*

Kritický a minimální program

I.
TŘÍDNÍ PROTIKLADY
BYROKRATICKOCENTRALISTICKÉHO SYSTÉMU

Výrazem nesvobodného postavení člověka v naší společnosti je nerovnost mezi lidmi, tedy nerovnost jejich práv, možností a podílů na rozhodování o životě společnosti. Existuje velké množství hledisek, které tuto nerovnost vystihují. Priorita pracovních /a zvláště výrobních vztahů pro život jednotlivce a společnosti /1/ a celkový pohled na společenskou hierarchii nás vede k názoru, že většina těchto nerovností je spojena s mocenským a hospodářským uspořádáním společnosti, pokud z něho přímo nevyplývá. Velmi stručně řečeno je možno vidět naši společnost rozdělenou na dvě skupiny: První je úzká vrstva "představitelů strany a státu"; čítající několik jednotlivců, kteří se rozhodující měrou podílejí na ústředních rozhodnutích ovlivňujících a mnohdy určujících život nás všech. Tato vrstva je podporována četnými sociálními skupinami vykonavatelů moci, tj. státní, hospodářskou a stranickou byrokracií. Na druhé straně stojí ohromná masa pracujících. První skupina je označována nej-různějšími termíny: politická reprezentace, mocenská či byrokratická elita nebo špička, mocipáni, nebo tradičně a nevhodně: vláda. Toto vládnoucí centrum se opírá o rozsáhlý a hierarchizovaný byrokratický aparát, jehož kostrou, je aparát KSC.

Hlavní třídní protiklad, který charakterizuje současnou československou společnost, je tedy rozpor mezi vládnoucím byrokratickým centrem, podporovaným vrstvou byrokracie na jedné straně a pracujícím lidem různých společenských tříd a vrstev na straně druhé.

V dnešní společnosti představuje byrokracie vrstvu lidí, kteří jsou podporou vládě byrokratického centra, získávají osobní výhody, účastní se výkonu moci a napomáhají utlačovat pracující. Nejméně disponují mocí byrokraté na nejnižších místech - nižší hospodářští vedoucí. V byrokratické hie-

rarchii mají nejmenší osobní výhody, jsou nejméně stabilní složkou byrokracie, mohou a často musejí vyjadřovat některé zájmy pracujících, tvoří nepočtenější byrokratickou skupinu. Čím vyšší je postavení, tím větší je podíl na moci, tím roste vzdálenost mezi byrokratem a pracujícím, tím méně vyjadřuje byrokrat jeho zájmy. Mezi byrokratickou špičkou a nejnižšími jejími články je řada mezistupňů. Střední byrokratické kádry mají několik obecných rysů: Plní funkci převodové páky při zajišťování příkazů z centra, předávají /mnohdy zkresleně/ politické a hospodářské informace svým nadřízeným, podávají jim návrhy na řešení dílčích otázek, jsou zásobárnou kádrů pro vyšší články byrokratické moci a usilují i o naplnění svých skupinových zájmů, tj. zájmů byrokracie jako celku, nebo častěji zájmů jednotlivých částí byrokracie. Spoluprací v rámci určité byrokratické skupiny se postupně vyhraňuje např. kasta stranického aparátu, kasta střední hospodářské byrokracie /s technickými aspiracemi/, kasta odborářské byrokracie atp.

Bez ohledu na vnitřní vertikální a horizontální diferenciaci byrokracie se pokusíme vymezit, co ji charakterizuje jako celek:

1. Nepatří mezi bezprostřední výrobce, ve výrobním procesu je její úloha přihlázovací, dohlížetelská a kontrolní. Bdí nad zachováním stávajících výrobních vztahů /přesněji: stávajícího stupně rozvoje výrobních vztahů/ včetně vztahů mezinárodních.

2. Vydává rozhodnutí týkající se pracujících, kteří namají možnost je ovlivnit /rozhodnutí ekonomická, politická, sociálně-politická, v oblasti kultury atd./.

3. Následkem nekontrolovatelnosti svých rozhodnutí a jejich nevěřejnosti, principu utajenosti své práce, kabinetních úmluv, jimiž překvapuje pracující veřejnost, snahou udržet si dosaženou moc v totalitním systému centrálního rozhodování a konečně lpěním na osobních výhodách, má byrokracie a její centrum zájmy protichůdné zájmům pracujících. Nicméně v četných případech byrokracie tyto zájmy vyjadřuje: Jsou to jednak spotřebitelské zájmy, které neohrožují její panství a které jsou společné byrokracii i pracujícím /mnohé aspekty zvyšování životní úrovně/, jednak hospodářské, sociální, kulturní a politické změny, které jí buď pracující

vnutili, nebo jimiž předchází jejich nespokojenosti. Takových rozhodnutí naopak využívají byrokraté ve svůj prospěch jako propagandistických tahů.

4. Protože jakákoli strukturální společenská změna ohrožuje byrokracii v jejím křehkém panství a ještě více ohrožuje osobní postavení každého byrokrata, lpí byrokracie na zachování statu quo ve společenských vztazích a usiluje o jejich stabilizaci i v mezinárodním měřítku, a to jak v rámci paktu byrokratických států, tak v oblasti rovnováhy mezi tímto paktem a kapitalistickým blokem. Tím podporuje jeho stabilitu a podílí se tak na zločinech imperialismu. Touha po zachování statu quo v kapitalistických zemích, kde působí masové komunistické strany, se projevuje v odvádění pozornosti pracujících od politických aspektů společenských problémů a zejména emancipačních snah k řešení mzdových nebo podružných otázek a poukazem na politický boj o společenské reformy, které prý vedou na půdě buržoazních parlamentů a v legálních strukturách /někdy i v buržoazních vládách/ vedoucí představitelé těchto stran. V důsledku tlaku pracujících, mění se mezinárodní situace /zvláště národně osvobozeneckého hnutí/ a nutnosti změn v rámci technického a vůbec společenského pokroku je byrokracie nucena svoji politiku čas od času měnit, v zemích, kde je u moci, přistupuje nejraději k metodě "obětí berátek".

Tento rozpor mezi snahou po zachování statu quo, neohrožujícím byrokratickým panstvím, a mezi nutností společenských změn, nezbytných pro udržení se u moci, je známým dilematem byrokratické vrstvy a jedním ze zárodků krizí byrokratické vlády.

5. Život každého byrokrata je poznamenán touhou po moci. Pro ni mění byrokraté ze dne na den vyhlášené názory, zrazení přátele, ponižují se. Uvnitř byrokratického centra je boj mimořádně prudký a bezzásadový. Zapojuje se do něj i totalitní propaganda, která rychle vymazává z vědomí společnosti a překrucuje třeba i vše kladné, co souviselo s poraženými protivníky. Vyššími články je tento boj buď podporován nebo brzděn, podle okolností. Boj o moc nepřispívá ke stabilitě režimu, působí negativně na hospodářský rozvoj a stává-li se veřejným /neboť je přísně utajován až do "vítězství"/, ohrožuje samu podstatu politického systému nebo aspoň mění některé aspekty a tendence státní politiky v jejich opak.

Byrokratické centrum je krystalicky čistým obrazem byrokracie, jejím vyvrcholením. Členové centra činí všechna důležitější rozhodnutí, a je-li třeba, pak i rozhodnutí podřadná. Jejich osobní výhody jsou obrovské a pro řadového pracujícího těžko představitelné. Členové centra však vyjadřují nejen svoje osobní mocenské a materiální zájmy, nýbrž i zájmy aparátu, na němž se jeho vláda zakládá. V hierarchické pyramidě celého společenského systému má vládnoucí centrum mimořádné postavení, neboť ono jediné není nikomu podřízeno, má úlohu "kladiva", kdežto pracující má výlučnou funkci "kovadliny". O podřízenosti čs. byrokratického centra lze mluvit jen v měřítku mezinárodním, kde existuje vzájemná spolupráce vládnoucích center a jejich relativní podřízenost byrokratickému centru SSSR.

K realizaci své moci má byrokratická špička řadu nástrojů: policii, armádu a další ozbrojené sbory, soudnictví a věznice, politické "strany" a ostatní pseudopolitické organizace, "odbory" a zejména KSC, která je jakousi "armádou věrných", falangou, která má činit dojem, že moc byrokratického centra má širokou základnu.

Ideologií byrokracie, již zdůvodňuje svou existenci, je pokřivená, zdeformovaná a zneužitá proletářská ideologie, již zbyl, aspoň pokud se týče zemí, kde je byrokracie u moci, z marxismu jen název. Tím, že byrokracie fakticky zradila a popřela uskutečňování socialistických ideálů, došlo u obyvatelstva k jejich zprofanování. Byrokraté pak sami povětšinou nesouhlasí s oficiální verzí marxismu /natož pak s marxismem vůbec/ a jejich jedinou "ideologií" je osobní a skupinový zájem udržet si moc a materiální výhody. Pseudomarxistická ideologie, které se vládnoucí skupiny drží zuby nehty, má zdůrazňovat historickou kontinuitu režimu s proletářskou revoluční mocí a vytvářet pro byrokracii zdání legitimacy jejich funkcí. Nevyřešené společenské problémy, které jsou v totalitním systému tabu, vyvolávají někdy i pravicové a konzervativní názory u obyvatelstva. Buržoazně liberální koncepcie - přes svou nedostatečnost - se mnohým lidem zdají vhodnější než daný stav, vydávány navíc za socialistický. Buržoazně demokratické a náboženské tradice a symboly, odpor proti systému označovanému za socialistický /a tím někdy i proti socialismu vůbec/ a nemožnost jakékoli diskuse, tříbení názorů a prosazování koncepcí, které jsou v zájmu pracujících, vytvářejí pravicové ideologické ovzduší, zasahující namalou část obyvatelstva, což byokra-

cie někdy bezděky, jindy záměrně usnadňuje a podporuje. Strach před "ideologickou diverzí" je markantní úkazkou slabosti byrokratů. Ideologové a propagandisté režimu nejsou dokonce ani schopni polemizovat s propagandou liberální buržoazie.

K tomuto stupni vývoje se dostala byrokracie postupnou krystalizací, takže se dá nyní charakterizovat jako společenská vrstva, která do značné míry plní úlohu utlačovatelské třídy. Začátek tohoto procesu je třeba hledat v objektivních a subjektivních podmínkách ruského revolučního hnutí, zejména po říjnovém povstání v r.1917 a v dalším průběhu ruské revoluce /občanská válka a intervence a jejich důsledky, sociální rozvrstvení Ruska a jeho výrobních sil, jeho kulturní úroveň, krondštatské povstání, zákaz frakcí v RKS /b/ v r. 1921 a jeho pozdější absolutizace/ a zvláště potom po smrti Lenina a uchvázení moci Stalinem v podmínkách izolace mladého sovětského státu, jeho obklíčení a uskutečňování koncepce budování socialismu v jedné zemi. Tento složitý historický proces byl ostatně předznamenán byrokraticizací dělnického hnutí od počátků jeho organizování. Jen historickým zkoumáním lze rozpoznat smysl ruské revoluce a její degeneraci, polovičatost a zradu původních ideálů a cílů. Tak vznikla nesmírná škoda mezinárodnímu dělnickému hnutí, protože již při utváření společenského systému na prvním území, kde proletářská revoluce nebyla zardoušena ve svém zárodku, nedošlo k jejímu naplnění, což se pak promítlo do boje pracujících ve světovém měřítku v pozdějších historických fázích. Podle sovětského vzoru byly vytvářeny podobné systémy v dalších zemích Evropy a Asie poznamenané předchozím znetvořením ruské revoluce. Vývoj v těchto zemích potom ještě prohloubil propast mezi skutečností a původními ideály a cíli.

Uznáváme nutnost některých funkcí, které dosud plní byrokracie, dokud budou působit divergenční a absolutizační tendence v oblasti dělbý práce, dokud se v této oblasti nepřistoupí k částečnému vyrovnání, což je přímo závislé na úrovni výrobních sil /mj. na automatizaci, podstatném zkrácení pracovní doby, vyřešení energetické napjatosti, surovinové krize, populačního problému atd./.

Byrokracii je však třeba dát ve společnosti takové místo, aby se nestala brzdou a překážkou společenského rozvoje, aby se nestala opět vládnoucí složkou ve společnosti. Naopak je třeba vytvořit takový

vý mechanismus, aby se její úloha ve správě, administrativě atp. dále oslabovala ve prospěch přímého rozhodování bezprostředních výrobců a všeho obyvatelstva.

Dichotomie československé společnosti, tedy její základní rozdělení podle účasti na moci a na rozhodování na nepočetnou skupinu mocenského centra, podporovanou diferencovanou byrokracií, a na široké masy pracujících, nás ovšem nezabavuje vidět další sociální rozměry, podle nichž se tato společnost dělí např. na kvalifikované a nekvalifikované, duševní a manuální pracovníky, muže a ženy, příslušníky starších a mladších generací, Čechy a Slováky, příslušníky obou většinových národů a národnostních menšin, obyvatele měst a venkova, věřící a ateisty, členy KSČ a nečleny atd. atd. Tato dělení jsou důležitá při poznávání některých problémů /a pseudoprotlémů/ a jejich řešení. Vycházíme-li ale stále z ústředních sociálních otázek v oblasti práce a s ní spojené účasti na moci /složitost práce, její charakter manuální - duševní, výrobní - nevýrobní, výkonný - kontrolní - tvůrčí atd./, vidíme čs. společnost rozdělenou do společenských tříd a vrstev, které nejsou přesně ohraničeny a které jako celek mají různý vztah k výrobním prostředkům a také různý charakter práce a různou historii.

Je to především početná dělnická třída, zahrnující více než polovinu **praceschopného obyvatelstva, charakter práce je manuální - i když vzrůstá podíl duševní činnosti -**, podřízený a výkonný, jde o výrobní i nevýrobní oblast. Dělnická třída, pokud je vnitřně organizována /a u nás zatím není/, je nejdůležitější bojovníci za práva všech pracujících. Z celé společnosti je nejvíce sociálně utlačována, je denně konfrontována s chováním a privilegii nižších byrokratických článků, v nichž zosobňuje celý nenáviděný systém. Práce dělníků, zvláště některých dělnických kategorií, je životně důležitá pro celou společnost, a tak mají dělníci v rukou zbraň, jíž mohou v krátké době zcela ochromit hospodářský život. Jak píše Jacek Kuroň a Karol Modzelewski ve svém dopise PSDS, podřízené postavení dělnické třídy je hlavním zdrojem poddanství jiných sociálních vrstev a tříd. Osvobodujíc se, osvobozuje dělnictvo společnost celou: Všechno obyvatelstvo je zbaveno tajné policie, mužská část obyvatelstva otročké služby ve státní armádě. Budou nastoleny politické svobody; likvidace cenzury osvobodí čtenáře, spisovatele, novináře, učedníky. Osvobozením dělnictva zanikne diktatura byrokracie, úředník bude zbaven ponižující závislosti na byrokratické

oligarchii, rolnictvu bude zaručena kontrola nad výrobou. Dělnická demokracie bude sociálně nejširší, protože dělníci jsou dnes nejpodřízenější složkou společnosti. Tolik Kuroň a Modzelewski.

Každý ví, že oficiální propaganda lže, když hovoří o moci dělnické třídy ve státě, o dělnickém charakteru státu, o vládnoucí dělnické třídě atd. /občas dokonce dosti popleteně o diktatuře proletariátu/. Málokdo si ale uvědomuje, že třicetileté panství byrokracie v podstatě nikterak nevyřešilo postavení dělníků ve společnosti. Systém uměle konzervuje jejich podíl ve společnosti: je jich stále více než padesát procent ekonomicky aktivních. Zvýšil se absolutní počet dělníků. Nerozšířila se nijak jejich práva /například v pracovní oblasti/, četná práva a možnosti byly zrušeny /právo na stávkou, odborovou organizaci, podpůrné dělnické spolky/. Dělníci byli zbaveni ještě dalších práv, stejně jako ostatní vrstvy společnosti /demokratické svobody/. Co je nejhorší, dělníkům je poskytováno jen základní a nižší odborné vzdělání. I když i jeho úroveň stoupá, změny v kvalitě výuky jsou menší než u středního neučnovského a vysokého školství /u těchto dvou kategorií navíc v padesátých a šedesátých letech prudce stoupl počet absolventů/, takže propast mezi dělníky a nemauálními pracovníky se po této stránce ještě prohloubila. Konzervace dělnictva jako málo uvědomělé pracovní síly je jedním z největších zločinů byrokratického systému, který si navíc říká dělnický.

K dělnictvu, které je značně diferencováno, se přimyká několik dalších společenských vrstev. Jsou to jednak zaměstnanci nedělnických profesí, zvl. úředníci, kteří mají stejně odcizený vztah k výrobním /pracovním/ prostředkům, ale liší se od nich charakterem práce /převažuje podíl práce duševní, byť značně jednoduché/, tradic atd.; jde často o zaměstnance v terciální sféře, která se za posledních třicet let velmi rozšířila. /Početní růst těchto pracovníků však nebyl na úkor počtu dělníků, ale zemědělců, živnostníků a "soukromníků". K dělnické třídě se úzce přimykají nižší a střední technici, kteří tvoří přechod mezi dělnictvem a inteligencí. Jak bylo řečeno, nižší hospodářští vedoucí se řadí spíše k byrokracii.

Inteligence sama je snad tou nejdiferencovanější společenskou vrstvou. Její značná část působí v řadách byrokracie - proces vzdělanosti byrokracie byl pozvolný, ale trvá nepřer-

tržitě zejména od počátku 60. let -, některé její složky hrají /často opravdu jen "hrají"/ byrokratickou úlohu aspoň částečně jako učitelé, většina umělců, mnozí vědeckí pracovníci. Část inteligence stojí v těsné blízkosti dělnické třídy a pracujících /ekonomové a technici v podřízeném postavení, ale také lékaři/. Humanitní inteligence /a patří to např. o vědcích, umělcích, novinářích, kněžích/ je dílem v opozici, dílem nahledává systém svými reformními snahami, dílem mu slouží. Další část inteligence je úzce spojena s družstevními rolníky a zemědělskými dělníky, část působí v armádě atd. V její roztržitosti /a proto ji také nepovažujeme za společenskou třídu/ je její slabost, v její poučenosti a rozhledu je její síla. Přestože její hmotné zabazpečení je lepší než u ostatních společenských skupin /kromě byrokracie/, pociťuje právě inteligence více než ostatní obyvatelstvo všechny nesvobody a omezení, lépe proniká ke kořenům problémů a vzhledem k výkonu svého povolání má často největší zájem na společenských změnách. I když není schopna je provádět sama, může být v antibyrokratickém boji nejiniciativnější /a to se zvláště týká studentů, mladé inteligence a techniků/, může se v jednotlivých fázích postavit do čela ostatních pracujících, může působit jako rozbuška, která vyvolá prudké změny ve společenském pohybu.

I když inteligenci nepřipisujeme úlohu vedoucí síly společnosti /v minulosti, přítomnosti i budoucnosti/, zastáváme různé názory na váhu inteligence jako celku v budoucím mocenském zvratu, na možnosti působení jejích složek i jednotlivých intelektuálů jako "rozbušky", ideového nebo i organizačního předvoje; tato různost názorů se promítá zvláště do chápání vztahu inteligence /její politicky aktivní složky/ vůči ostatním pracujícím /zvláště dělnické třídě/ a naopak. Vzájemný poměr revolučního vkladu těchto dvou skupin obyvatelstva bude ovlivněn tempem revolučních přeměn, mírou jejich spontánnosti a v neposlední řadě i společenskými náklady /3/ na revoluční proces. Úloha dělnictva oproti inteligenci bude totiž tím větší, čím bude vývoj konfliktnější a prudší a čím více bude revoluční proces ohrožen. Úloha inteligence - jako mluvčího dělníků a ostatních sociálních složek obyvatelstva /včetně inteligence samé/ a organizátora politického a hospodářského života - poroste naopak v případě, bude-li revoluční proces méně konfliktní a bouřlivý, nebude-li ohrožen zvenčí apod. Sociální a politické změny v průběhu existence byrokraticko-centralistického režimu

způsobily ovšem též radikální posuny, při nichž se sociální skupiny promísily. Tak dnes můžeme konstatovat, že velká část inteligence /zejména po r. 1948, v padesátých letech a po r. 1968/ nuceně přešla k manuální práci. Vyplynuly z toho samozřejmě nesporné společenské ztráty; na druhé straně si mohly předat tyto různé společenské vrstvy a třídy své zkušenosti a lépe poznat jiná sociální prostředí.

K dělnictvu se přimykají i zemědělstí dělníci státních statků, kteří tvoří přechod mezi ním a třídou družstevních rolníků, nejmladší společenskou třídou v naší historii. Její význam ale stále klesá jednak klesajícím počtem /v polovině 70. let je už jen 700 000 družstevních rolníků/, jednak postupnou proletarizací, která přibližuje životní a pracovní podmínky družstevníků podmínkám dělnickým. Rolnictvo má zájem, i když v míře menší než dělnická třída, na zásadní změně svého sociálního postavení, na demokratizaci společenského života, která by umožnila vytváření jeho vlastních organizací, na odstranění kurately okresních zemědělských sdružení a KSČ.

Méně početné společenské skupiny jsou třída soukromě hospodařících rolníků, která je spíše historickým reziduem, vrstva nezemědělských družstevníků a zcela nepatrná skupina soukromníků /svobodná povolání/.

Kromě této části obyvatelstva, která je zařazená do pracovního procesu, existují v naší společnosti početné skupiny, stojící mimo tento proces: důchodci starobní i invalidní /v produktivním věku je více než 20% obyvatelstva/, ženy v domácnosti, vysokoškoláci, učni a středoškoláci, vojáci základní služby a děti do 15 let. Tyto skupiny tvoří zhruba polovinu obyvatelstva. Vzhledem k rodinnému životu, své minulosti apod. se sociálně i mentálně spojují s některou ze společenských skupin pracovního procesu; v mnohých ohledech ale mají odlišné problémy.

Všechny skupiny pracujících i obyvatelstva mimo pracovní proces jsou podřízeny byrokracií, jsou jí vykořisťovány a žijí v útlaku, i když se projevuje v různých formách a je i různě pocítován. Zájmy jednotlivých utlačovaných skupin v Československu nejsou sice jednotné, nejsou však zásadně protichůdné. Všechny pracující spojuje naopak jejich všeobecná touha po odstranění byrokracie a nastolení spravedlivějších sociálních poměrů.

Jak již bylo napsáno před sto třiceti lety, utlačovatelé se dobrovolně svého postavení nevzdají, a proto bude třeba proti byrokracií bojovat a bojem ji svrhnout.

- 1) *Tato priorita není ani dogma ani pouhá empirie. Čtenář snadno pochopí, že tato práce není vhodná pro neustálou polemiku s názory, jejíž stoupenci mají zcela jiné cíle než my (např. konzervování daného statu quo).*
- 2) *Touha po zachování statu quo v kapitalistických zemích, kde působí masové komunistické strany, se projevuje v odvádění pozornosti pracujících od politických aspektů společenských problémů a zejména emancipačních snah k řešení mzdových nebo podružných otázek a poukazem na politický boj o společenské reformy, které prý vedou na půdě buržoazních parlamentů a v legálních strukturách (někdy i v buržoazních vládách) vedoucí představitelé těchto stran.*
- 3) *Společenské náklady revoluce jsou životy a zdraví lidí, kteří se jí účastní (včetně jejich odpůrců), ztráty na hmotných statcích všeho druhu a celková energie, vynaložená k nutným společenským přeměnám, posuzovaná z hlediska doby jejího vynakládání. Je si třeba také uvědomit, že společenské náklady současného předrevolučního stavu, jsou rovněž značné; jsou vyjádřeny dlouho-trvajícím útlakem velkého počtu lidí. Společenské náklady na revoluci jsou vzhledem k tomu ospravedlnitelné a navíc z historického hlediska často nutné. Revoluce si vyžádá tím menší náklady, čím větší počet lidí se zapojí do revolučního procesu. Při přípravě revoluce a jednotlivých společenských kroků je třeba vždy velmi pečlivě uvažovat poměr nákladů a výsledků. Rozhodné vystupujeme proti názoru, že jakýkoliv prostředek je dobrý k dosažení cíle; jeden z kořenů degenerace mnoha revolucí tkví právě v tomto přesvědčení.*

II.

MEZINÁRODNÍ VZTAHY

Naše názory na mezinárodní problémy a problémy národů žijících mimo kontrolu sovětského vedení se objevují – přes značnou diferencovanost – na mnoha místech této práce. O základních aspektech této problematiky se vyjadřujeme stručně v této kapitole. Názorová jednotnost na podstatu této skupiny problémů vtiskla následujícímu textu proklamativní charakter.

Ve světě proti sobě stojí dva soupeřící tábory: kapitalistický a tábor kontrolovaný mocenským centrem SSSR. Velkou roli v tomto základním politickém dělení dnešního světa hrají odstředivé tendence uvnitř těchto táborů, dále země, jejichž vlády uskutečňují politiku aktivní neutrality, země vymanující se z kolonialistické nadvlády a Čína, která aspiruje na místo třetího soupeře obou táborů.

Hranice našeho boje nevedou po hranicích mezi těmito tábory ani po jiných státních hranicích. Stojíme na straně barikády utlačovaného a vykořisťovaného, manipulovaného lidu, proti jeho utlačovatelům a vykořisťovatelům, ať je to v Československu nebo NSR, v Sýrii nebo Izraeli, v Chile nebo SSSR. A to nejen proto, že s pracujícími ostatních zemí cítíme, že je nám jejich boj blízký, nýbrž i proto, že si uvědomujeme, že moc pracujících nelze udržet v jedné izolované zemi nebo skupině zemí.

Politika byrokratů v mezinárodním měřítku a jejich lživá propaganda způsobila, že dnes zní lidem v Československu cizí slovo "internacionalismus", protože v ústech byrokratů znamená okupaci a mnohde i kolonizaci a rusifikaci; v jejich slovníku "bratrství" znamená porobu a utlačení slabšího silnějším, "solidarita" znamená právo ozbrojeně zasáhnout, "pracující" znamená vládnoucí byrokrat, nebo jeho pohnek.

Proto zdůrazňujeme, že v následující větě mají slova svůj prvotní význam: Mezinárodní solidarita pracujících celého světa je hlavní podmínkou vítězství jejich bojů.

III. PRINCIP TOTALITY

Stěžejními rysy politických režimů východní Evropy a severní Asie je totalita a centralismus.

Podle našeho přesvědčení je totalita, jejímž cílem je dosažení uniformity lidí v jejich názorech, jednání a životním stylu, reakčním principem. Vycházíme z toho, že každá společenská skupina má určité společenské zájmy, i z toho, že každý jedinec lidské společnosti je něčím neopakovatelný, má svůj vlastní vkus a své vlastní představy o životě. Proto je vnucovaná totalita nepřirozená. Vyhovuje jen těm, kteří pro nedostatek společenských podnětů zpozdlněli a rezignovali na vytváření vlastních názorů, postojů, vlastního jednání. Nejprudší odpor vzbuzuje totalita u lidí zabývajících se kulturou v užším slova smyslu. Umění, které podává svědectví o vnitřním světě člověka, je totalitou postiženo nejvíce.

V naší společnosti je každá oblast společenského života plně centralizována. Nepřipouští se sebemenší odchylka, která by se vymykala centrálnímu názoru a dohledu. Centralizace tak upevňuje vládu byrokratické špičky, zmnohonásobňuje její moc a přehled o věcech, zároveň pak dovoluje absolutní kontrolu každé oblasti společenské činnosti pouhým dohledem nad centralizovanými jednotkami /odbory, mládež, veškerá zájmová činnost atp./.

Centralizace je tedy hlavním stabilizačním faktorem byrokratické vlády. Je také předpokladem pro totalitizaci režimu. Je vyloučena opozice, která by vyjádřila polaritu sil, neexistuje ani diskuse o závažných otázkách týkajících se života společnosti. Byl by tím ohrožen systém diktatury byrokratického centra už tím, že by byla zpochybňována jeho neomylnost. Centrální řízení potřebuje pouze jediný výklad skutečnosti a jevu, a to svůj.

Principy centralismu a totality nejsou vázány jen na země sovětského bloku, i když k relativní dokonalosti byly dove-

deny právě zde a právě zde vystupují v nezaměnitelných sociálně ekonomických souvislostech. Jen zde jsou také principy totality a centralismu důsledkem byrokraticko-centralistického stylu řízení, který byl uplatněn nejprve v komunistické straně a postupně byl vnucen celé společnosti.

Byrokracie pravděpodobně nemůže vládnout jinak než totalitní formou. Demokratičtější poměry /a to i ve smyslu parlamentní demokracie/ by zvýraznily nestabilní postavení byrokratické vrstvy, což by vedlo rychle k jejímu odstranění z mocenských pozic.

Centralismus a totalita se uplatňují rovněž v mezinárodních vztazích byrokratických center.

IV.

VZTAHY NADŘÍZENOSTI A PODŘÍZENOSTI

Denně jsme svědky ponižování lidské důstojnosti, která má být základní hodnotou každého jednotlivce jako člena společnosti. Děje se tak v pracovním procesu, který odcizuje člověka, zařazuje ho do hierarchie vztahu nadřízenosti a degraduje ho na malé kolečko obrovského soukolí státní mašinerie. Je tomu tak v politickém životě společnosti, kde svobodné politické jednání je výsadou několika vládnoucích jednotlivců a kde přísluhovači režimu vyžadují od obyvatelstva loajalitu. Pokrytectví zasáhlo všechny oblasti našeho života. Ponižována je důstojnost i členů strany a byrokratů: nemohou se projevat jinak než v proklamativní a neupřímně sebekritice a slepé důvěře ve "stranu", ať je její vedení jakékoli. Ponižení lidské důstojnosti, pokrytectví a odcizení člověka od jeho činnosti a společenského prostředí dosahuje svého vrcholu v armádě, Bezpečnosti a ve věznicích.

Pokusme se popsat mechanismus tohoto ponižování. Žijeme ve světě s různými společenskými uspořádáními. Kapitalistický výrobní způsob a buržoazní společenské uspořádání byly v naší zemi vystřídány byrokratickým centralismem, v němž jsme nuceni žít. Kritické pohledy na oba systémy nás nutí, abychom je srovnávali a uvážili, které negativní prvky byrokratického centralismu převzal z kapitalismu a které do našeho života nově zavedl. Zkoumání pracovního procesu i mimopracovních vztahů - např. v oblasti výchovy, vzdělávání, rodinných vztahů a trávení volného času - ukazuje, že jedním ze základních rysů mezilidských vztahů bylo a zůstává autoritářství. Projevuje se ve své institucionalizované podobě ve vztazích podřízenosti a nadřízenosti převzaté z buržoazního dědictví /1/, narušené po druhé světové válce a opět upevněné v průběhu posledních dvaceti let, zasahující všechny oblasti našeho života, od sféry veřejné až po nejsoukromější.

Paternalismem nazýváme souhrn vztahů mezi autoritativní osobností /otec, starší bratr, učitel, vedoucí spolku, kněz, mistr, starší spolupracovník, vůdce party/ a jednotlivci, kteří jsou mu - většinou dobrovolně a neformálně - podřízeni. Jeho podstata je v tom, že autoritativní osobnost rozhoduje za jednotlivce, kteří jsou ve sféře jeho vlivu. Vnučuje jim svoji vůli a činí tak - jak je přesvědčen, on a často i oni sami - k jejich prospěchu nebo v zájmu kolektivu. Ve světě je paternalismus charakteristickým rysem vztahu mezi třídami, národy a rasami /např. majitel vůči dělníkům v malém podniku, nebo statkář vůči černochům na jihu USA nebo na jihoafrickém venkově/. U nás se zachoval ve všech oblastech společenského života; kromě ústřední otázky odcizení v oblasti pracovní je spojen s mnoha dalšími problémy, a to nejvíce s generačním.

I když se paternalismus promítá velmi silně do pracovního procesu, je tento proces charakterizován ještě výrazněji vztahy nadřízenosti a podřízenosti. Od vzniku tříd znají dějiny několik fází vývoje společnosti, ve kterých byla různým způsobem organizována a koordinována pracovní činnost. Bez ohledu na to znají však dosud pouze jeden základní druh organizačních vztahů: vztahy nadřízenosti a podřízenosti. Ty mají několik stránek: 1. Organizačně technickou. Vztahy nadřízenosti a podřízenosti jsou hierarchizovány a slouží organizaci a koordinaci výroby. 2. Humanitně morální. Jedná se o odosobněné vztahy podřízenosti člověka člověku, kdy člověk v podřízeném postavení má menší možnosti uspokojit nároky své osobnosti a lidské důstojnosti. 3. Mocenskou. Tato stránka vyhrocuje jejich výrazně jednostranný ráz, kde na vrcholu hierarchické pyramidy jde pouze o nadřízenost, kdežto v její základně o pouhou podřízenost. Zmíněnou jednostrannost lze v její holi podobě charakterizovat tak, že na jedné straně je příkaz a dozor, na druhé straně výkon a kázeň.

V kapitalistické společnosti se dělnictvo, které poctivě jednostrannost těchto vztahů v kontextu vykořisťovatelských vztahů nejtříživěji, organizuje v odborech, které mají vytvářet a někdy vytvářejí protiváhu vůči tomuto nespravedlivému systému. V Československu se po odstranění vykořisťovatelské třídy, po zestátnění výrobních prostředků poněkud zmírnil vykořisťovatelský vztah mezi kapitálem a prací, a to po tak krátkou dobu, dokud se ještě nekonsolidovala vrstva

byrokracie a její centrum. Nové vykořisťovatelské vztahy, které nahradily kapitalistické, jsou charakterizovány i novými rysy. Vykořisťovatelskou třídou, složenou z konkrétních kapitalistů a kapitalistických společností, vystřídala byrokracie, řízená svým centrem, jež převzalo roli globálního vykořisťovatelského subjektu. Proto i v nových podmínkách, kdy byly odstraněny konkurenční kapitálové vazby, posílila se hierarchie a zbytněla byrokracie. Humanitně morální vztahy nadřízenosti a podřízenosti zůstaly i nadále v platnosti. Aspekt mocenský vykrytalizoval ve své nejčistší podobě. Byrokratický centralismus se rychle zkonstituoval v totalitní režim, příznačně absolutizoval vztahy nadřízenosti a podřízenosti a zavedl direktivní řízení. Byrokratické centrum chráněné "polštářem anonymity" středních kádrů v hierarchické pyramidě byrokratického aparátu vytvořilo i tajné "pavouky" administrativních struktur, které existují vedle méně důležitých struktur oficiálních. Taková situace vylučuje normální funkci a rozvoj společenských skupin a jejich organizaci a znemožňuje hájení zájmů pracujících. V určité historické konstelaci dokonce podlehly masy lidí klamu, že vytvářejí lepší společnost a tyto široké vrstvy se často ani nepokoušely samy ve svých organizacích a vlastními silami hájit své zájmy. Pokud se však vyskytly pokusy v tomto směru, narážely na tvrdé represe ze strany vládnoucích. Systém byrokratického centralismu ovládl i organizace /odborní/, které měly hájit zájmy pracujících, a přeměnil je v nástroj své vlády.

POZNÁMKY

1) V buržoazně demokratických zemích se po druhé světové válce paternalismus velmi oslabil, a to zásluhou nových nastupujících generací. Institucionalizovaná forma autoritářství — vztahy nadřízenosti a podřízenosti — se ve své podstatě změnit nemohly; i tyto vztahy se však, alespoň navenek, upravily: přímočaré ovládnání bylo často nahrazeno obratnou manipulací.

V.

EKONOMICKÉ PROBLÉMY

1. Vlastnictví výrobních prostředků a hospodářské plánování

Československá společnost - jako ostatní společnosti zemí sovětského bloku - je společností vykořisťovatelskou. Pracovní síla je totiž i nadále, po překonání kapitalismu, předmětem směny: směňuje se vynaložení pracovní síly za mzdu, pracovní síla je neustále zbožím, směna probíhá podle zákona hodnoty. Směna nestejného vynakládání práce způsobuje nerovnost ve spotřebě /1/. Tato setrvávající nerovnost vyžaduje, aby byla zachována míra měření - hodnota. Hodnota zůstává jednotnou mírou nerovné směny.

Vykořisťování není jediným rysem hospodářského systému, který - i když pozměněn - přetrvává z kapitalismu. Obdobně jako v buržoazní společnosti disponuje výrobními prostředky a ostatními ekonomickými faktory jiná sociální skupina než výrobci. Někteří z nás vidí právě v této skutečnosti podstatu vykořisťování; podle nich je založeno na disponování národním důchodem a investicemi proti zájmům pracujících anebo i v jejich zájmu, ale bez jejich souhlasu.

Spíše v západní Evropě než v zemích sovětského bloku, kde není možná veřejná diskuse a kde snaha po zodpovězení otázek týkajících se politického a socio-ekonomického systému, měla vždy za následek hospodářský, ne-li trestní postih; rozvinuli marxisté a socialisté mnoho hypotéz o podstatě systému, v němž žijeme; některé hypotézy se vylučují, jiné opět doplňují. Podle jedné z nich je socio-ekonomický systém naší společnosti systémem státního kapitalismu: v tomto případě se dokazuje přítomnost kapitálu, nadhodnoty, zisku a trhu; vykořisťování se definuje ve shodě s Marxem. Jiné hypotézy hovoří o státním socialismu či národním komunismu /což je hledisko spíše politologické/ nebo stalinismu /his-

toricko-politologické hledisko/. Podle dalších hypotéz žijeme v buržoazním systému bez buržoazie - toto tvrzení má oporu v logické slovní ekvilibristice Leninově nebo v systému manipulátorského či technokratického etatismu /koncepce některých jugoslávských marxistů/. Jindy se hovoří o systému byrokratického centralismu /nejobvyklejší označení v době Pražského jara r. 1968, i my se ho přidružujeme/ nebo o systému přechodu kapitalismu k socialismu, o přechodné společnosti /obecná charakteristika/ apod.. V rámci tohoto textu nelze o těchto pojmech, které mohou mít nejen teoretický význam, vést diskusi. Pro nejbližší praktické kroky opozičního směru, který se snaží ujasnit zde svůj program, nevyplývá z rozdílu mezi teoretickými aspekty těchto označení a jejich obsahu žádný podnět. Jde o to, aby byla zbavena moci společenská skupina nazývaná tu stručně byrokratickou elitou, nebo byrokracií a aby byla /jak navrhneme v II. části této práce/ všude, kde zvíťazí pracující, zavedena samospráva, znovu nastoleny a rozšířeny všechny demokratické svobody a práva a aby výroba a celé hospodářství a také politická správa země byly skutečně demokratizovány. Pro boj v tomto směru namají zatím teoretické rozdíly v pohledech na charakter naší společnosti žádný význam. O těchto rozdílech se bude do všech důsledků diskutovat - a diskuse to bude potřebná.

Novými rysy naší společnosti jsou především státní vlastnictví výrobních prostředků a centrální plánování. Novým, doplňkovým rysem je i státní monopol zahraničního obchodu. Výrobní prostředky jsou zestátněny, nikoli však zespolečňeny. Zestátnění zakládá hierarchizované skupinové vlastnictví, neboť výrobními prostředky disponují příslušníci byrokratické /hospodářské, stranické a státní/ elity. Kolektivně /nikoli tedy individuálně, alespoň ve většině případů/ a odstupňovaně podle svých hierarchizovaných pravomocí mohou s výrobními prostředky libovolně nakládat včetně jejich zcizení /prodej, půjčka nebo dar/ a jejich zrušení. Vidíme-li byrokracií jako relativně homogenní společenskou vrstvu, můžeme ji v této souvislosti označit globálním vlastníkem výrobních prostředků /a globálním vykořisťovatelským subjektem/. Platí-li to o výrobních prostředcích, tím spíše to platí o výsledcích výroby nebo práce. I plánování, základní rámec manipulace výrobními silami a prostředky, je skupinovým, byrokratickým aktem, který vylučuje účast bezprostředních výrobců, tj. pracujících.

Bez ohledu na složitý vztah mezi vlastnictvím a dispozičním právem, které jsme pro stručnost a v prvním, velmi hrubém přiblížení prakticky ztotožnili, lze stanovit základní rozpor čs. hospodářství /který ostatně charakterizuje ekonomiky všech zemí sovětského bloku/.

Je to rozpor mezi charakterem práce na straně jedné a charakterem disponování výrobními prostředky a výrobními silami a charakterem distribuce výrobků a nevýrobních statků na straně druhé. Rozpor tkví v tom, že o výrobních prostředcích a silách, o výrobních a nevýrobních státech centrálně rozhoduje úzka vrstva společnosti /byrokratická elita/ za pomoci byrokracie, zatímco pracující, kteří svou prací hodnoty vytvářejí, jsou z takového rozhodování zcela vyloučeni. Je to rozpor mezi společenským charakterem práce a dominantním postavením jediné společenské vrstvy, globálně o práci rozhodující.

Státní vlastnictví výrobních prostředků /pro stručnost užíváme tento termín, rozumíme jím však i prostředky distribuce, plán - tedy s výjimkou pracovní síly všechny ekonomické faktory /umožňuje vládnout této vrstvě, aby - aniž by tím rušila vykořisťování - odstranila nebo na delší dobu odsunula některé tvůrčí jevy kapitalismu: a/ nezaměstnanost, čili aby byla nastolena tzv. sociální jistota, kterou už pro nedostatek jiných úspěchů neustále dává vychvalovat; b/ velké krizové výkyvy, třebaže právě Československo jako jediný stát bloku zaznamenává už počátkem 60. let i absolutní pokles národního důchodu; c/ příliš křiklavé nespravedlnosti v oblasti sociální politiky, které ovšem bohaté kapitalistické země odstraňují - v různých zemích různě - také; o nových nespravedlnostech a nedostatecích se zmíníme později. Vykořisťování je tím značně zastřeno a přitom je propagandou vtlučáno do hlav lidí, že všechny "výdobytky socialismu" poskytuje "strana a vláda". Byrokraticko-centralistický režim bývá někdy vydáván za sociálně vyhovující, za systém, který zavedl mnoho podpor v sociální oblasti a zrušil sociální nespravedlnosti kapitalismu. Tato tvrzení nejsou zcela pravdivá: Vývoj společnosti klade stále větší požadavky a nepružný byrokratický režim reaguje jen váhavě a jen někdy. Výsledky dělníkovy práce disponují vládnoucí, tedy především - v globálním měřítku - mocenská elita. Menší část nadhodnoty /pokud se přidržíme klasického názvosloví/ spotřebuje vládnoucí vrstva pro své obohacení a pro vydržování svých pomahačů. Větší část se vynakládá na novou akumulaci, jde

tedy znovu do výroby, přičemž tyto investice, jako ostatně celý hospodářský plán, nejsou konzultovány s bezprostředními výrobci ani se spotřebiteli, a leckdy ani s odborníky, jsou umísťovány a směřovány tak, aby prospívaly jejich disponentům: byrokracii a jejímu centru. V důsledku tohoto společenského postavení jsou zájmy obou společenských skupin, byrokracie a pracujících /bezprostředních výrobců/ nesmířitelné. Nejsou vybudovány žádné mechanismy ve společenském systému, které by nutily byrokracii přihlížet k zájmům pracujících. A když jsou, pak jen formálně, nedostatečně fungující, mající vzbuzovat iluzi podílu pracujících na moci. Tak se stává, že jsou podporovány ty oblasti společenského života /např. ta průmyslová odvětví/, která napomáhají byrokracii v udržení její vlády. V tomto smyslu jsou vedena i některá rozhodnutí ve prospěch pracujících. Práce byrokratického aparátu trpí navíc nepružností, diletantstvím a svévolí, takže mnohé prostředky přijdou nazmar, zatímco pracující často žijí a pracují v nevyhovujících podmínkách. Hospodářské plánování je způsob, jímž byrokratická elita vnucuje svoji vůli bezprostředním výrobcům. Děje se tak prostřednictvím středních a nižších byrokratických článků, od nichž centrum získává podklady pro stanovení státního plánu. Roční a pětileté plány jednotlivých podniků, závodů atd. jsou výsledkem urputných střetů mezi vyššími články, které usilují o co nejvyšší objem výroby, a nižšími hospodářskými články, které se snaží o co nejnižší plán. V průběhu hospodářského období /kvartál, rok, pětiletka/ jsou plány často dodatečně snižovány. Jindy jsou orientační nebo iluzorní /pošta, osobní přeprava, pohřební služba, či dokonce soudnictví/ a pracující nemohou jejich plnění ovlivnit. Osobní příjmy hospodářské byrokracie závisí především na plnění plánu. Mezi hlavní kriteria, podle nichž se podnik hodnotí a podle nichž se přiznávají desetitisícové prémie vedoucím hospodářským pracovníkům podniků, patří stále objem hrubé výroby a míra zisku, přičemž snižování materiálových nákladů a růst produktivity práce jsou méně důležitými, snadno zfalšovatelnými údaji. Z toho plyne i tendence "výroby pro výrobu", tj. výroby za každou cenu, včetně výroby nepotřebných nebo nekvalitních výrobků.

Ukazatel hrubé výroby stimuluje vysokou spotřebu surovin, materiálu a energie, protože směšuje ekonomický přínos výrobce s přínosem jeho dodavatelů. Proto se podniku vyplati /pro lepší zhodnocení státními úřady/ zvyšovat spotřebu su-

rovin a materiálů nakoupených u dodavatelů a nakupovat je dražší. Čím více a čím dražšího materiálu podnik při výrobě použije, tím vyšší je hodnota ukazatele jeho výroby; tím lépe a tím snáze splní plán výroby a tím i plán produktivity práce. Některé podniky také zvyšují ukazatele objemu výroby zvýšením kooperace, což často způsobuje národohospodářské ztráty /zbytečná doprava/. Používání těchto "hrubých ukazatelů" vede též ke statistickým omylům i záměrným podvodům.

Dlouhodobé plány, tak jak jsou vytvářeny dnes, jsou brzdou pružného reagování na nové potřeby společnosti. Nenapadáme hospodářské plánování jako nesprávnou hospodářskou organizační metodu; hospodářský plán je a bude neodmyslitelným rámcem pro každou složitější hospodářskou činnost lidí. Napadáme jen způsob, jímž je plánování uplatňováno v zemích sovětského bloku: především jeho nedemokratičnost, kdy milióny bezprostředních výrobců /a techniků, ekonomů atd./ jsou odměňovány podle toho, jak splní ukazatele plánu, který jim byl vnucen byrokracií a jejím centrem a který stanovil cíle, jež podporují byrokratickou moc a vyjadřují především zájmy byrokracie samé; nedemokratičnost, vylučující tyto výrobce z přípravy a tvorby hospodářského plánu. Napadáme i hypercentralismus hospodářského plánování: Hospodářský plán se snaží postihnout z jediného centra všechny složité a často proměnlivé hospodářské jevy a tendence v celé zemi a na všech pracovištích, centrální plánování projevuje tendenci k totalitě, k úplnému ovládnutí hospodářské činnosti z jediného centra. Hospodářský život je však bohatší a mnohotvárnější, než si to představuje Státní plánovací komise a jednotlivá ministerstva. A byl by ještě bohatší a prospěšnější pro celou společnost, kdyby nebyl předem spoután centrálním plánem, snažícím se postihnout každou podrobnost. /Kritikou této hypercentralizace nechceme opět říci, že centrální plán, platící pro celou společnost a koordinující všechny hlavní tendence výrobní i nevýrobní činnosti, by neměl existovat/. Třetím neduhem současného plánování je neodbornost, nekvalitnost. I když na přípravě plánu pracují týmy odborníků, konečné slovo má vždy špička, již jsou vlastní spíše "politická" /rozuměj: mocenská/ rozhodnutí než ekonomické myšlení. K tomu se pojí i svévole a neschopnost. Všechny tři rysy hospodářského plánování, nedemokratičnost, hypercentralizace a nízká kvalita, jsou vzájemně podmíněny a jako celek opět vyplývají z mocen-

ského uspořádání společnosti; jsou spojeny i s dalšími hospodářskými problémy, o nichž se nyní stručně zmíníme.

2. Hospodářské plýtvání

Zestátnění vlastnictví a plánování, zcela zbavené jakékoli národohospodářské kontroly /tj. bez účasti výrobců na jakémkoli, zejména však celostátním stupni řízení/, podmiňuje a umožňuje hospodářské plýtvání. Někteří ekonomové hovoří dokonce o tom, že "obrovské plýtvání a tendence k jeho růstu je hlavním rysem sovětské ekonomiky", což je možné vztáhnout i na čs. hospodářství. Na rozdíl od celé řady dalších kritiků hospodářské politiky státu, kteří považují plýtvání za důsledek neodborného řízení a to opět za důsledek zejména nízké odborné úrovně vedoucích hospodářských pracovníků a politického vedení země, zdůrazňujeme, že příčinu plýtvání, stejně jako příčinu nízké odborné úrovně a všech dalších potíží a nedostatků vidíme v základním rozporu čs. hospodářství, který jsme již formovali. Bez překonání tohoto rozporu nelze řešit v zásadě žádný národohospodářský problém, tedy ani plýtvání.

Podstatou plýtvání je nedostatečné využívání hospodářských /výrobních i nevýrobních/ kapacit a prostředků, včetně zemědělské půdy a ekonomické mrhání všeho druhu. Jde o četné prostoje, způsobené poruchami v dodávce materiálu a surovin, o nevyužívání strojního parku, pro nějž nemůže být omluvou nedostatek pracovních sil /proč se potom ty stroje kupovaly?/, jeho devastace následkem špatné údržby a koroze; jde i o snahu výrobních podniků "proinvestovat" a korozí /a tím splnit plán v ukazateli hrubé výroby/, nakupovat drahé suroviny nebo výrobky subdodavatelů apod. /2/ Všechny tyto jevy by pochopitelně nebyly možné, kdyby pracující měli zájem jim zabránit, protože se dějí přímo před jejich zraky /i když hospodářská byrokracie se je snaží někdy utajit/. Bezprostřední výrobci však nejenže nemají zájem proti hospodářskému plýtvání vystoupit, ale často, je-li to v jejich zájmu, se na něm přímo podílejí /3/. K iniciativě pracujících, k mobilizaci jejich duševních a fyzických sil by muselo dojít z jejich popudů, na základě jejich přesvědčení, že tato aktivita by sloužila dobré věci, a ne na základě výzev a dopisů ÚV KSC. V systému odcizené práce se k tomu pracující nikdy neodhodlají, naopak, budou se všeobecného plýtvání účastnit, pokud jim z něho poplyne sebemenší osobní prospěch.

S ekonomickým mrháním je spojeno i nebyvalé plundrování přírodního bohatství. Suroviny, v Československu zejména uhlí a uran, se těží ve stále větším rozsahu pro potřeby dne. Byrokracie se řídí heslem "po nás ať přijde potopa" a i když ví, že surovinových zásob je v zemi jen na několik desetiletí, snaží se je vytěžit co nejrychleji, aniž se táže, jak se problémy energetiky nebo např. surovinové základny pro petrochemii /základem je uhlí/ budou řešit za třicet let. Zijeme na úkor našich potomků. Sovětská byrokracie si počíná obdobně a snaží se rychle rozprodat ohromné /nikoliv však nevyčerpatelné/ zásoby surovin, zvláště ropy a zemního plynu, do kapitalistických zemí za devizy. To jim ovšem nebrání, aby surovinami, resp. omezeními v dodávce surovin, nevzdírala svoje vazalská byrokratická centra v zemích sovětského bloku. Plundrování přírodního bohatství se projevuje i v zemědělství, lesnictví a vodním hospodářství a úzce souvisí se znečištěním životního prostředí.

3. Morální a materiální stimuly

Zmínili jsme se již o neangažovanosti pracujících, o jejich nezájmu o pracovní proces, který je hlavním zdrojem neefektivnosti /nízké účinnosti/ hospodářského a celého společenského systému. Důvodem tohoto nezájmu je především ztráta morálních stimulů, které - aspoň v prvních letech po Únoru 1948 - sehrály svou roli při mobilizaci sil dělníků. Dnes tyto morální stimuly téměř odpadly - udělování řádů a vyznamenání jednotlivcům může dělníky zrovna tak málo přesvědčit, jako povolávání vybraných "dělnických kádrů" do vyšších státních funkcí a funkcí v KSC nečiní z příslušných institucí dělnické instituce. Morální stimuly byly od samého počátku doplňovány materiálními, které /vedle hrozby přímé represe, např. trestního stíhání za příživnictví/ jsou v současné době jedinými podněty k práci dělníka a většiny pracujících.

Systém hmotné zainteresovanosti, který byl - zprvu váhavě, později i s teoretickým zdůvodněním - zaveden do celé společnosti, má ovšem své meze. Jednou z nich je státní vlastnictví výrobních prostředků, které nepřipouští soukromé podnikání /až na nepatrné výjimky, zvláště v zemědělství/ /4/. Samotný proces obohacování a seberealizace v oblasti práce /např. pod pláštěm některých družstev, přidruže-

ných výrobců nebo při obyčejném melouchaření/ zasahuje více menší, leč velmi aktivní část obyvatelstva. Dynamika rozšiřování zásady hmotné zainteresovanosti a tendence k jejímu úplnému uvolnění nenarazí jen na změněné protikapitalistické hospodářské zákonodárství. Střetává se i se statickým charakterem byrokratického hospodářského systému, jeho nepružností a konzervatismem. Význam hmotné zainteresovanosti jako ekonomického nástroje je snižován i tím, že mnozí pracující /zejména kvalifikovaní, technici apod., ale i méně kvalifikovaní dělníci v různých "brigádách socialistické práce" / jsou přímo či nepřímo odměňováni nebo pracovní loajalita, nazývanou "politickou angažovaností".

Na hmotnou zainteresovanost, na touhu po osobním obohacování na úkor ostatních a na touhu po zastávání "vyššího" společenského postavení nepohlížíme se sympatiemi, považujeme je za nepřekonané pozůstatky buržoazní společnosti, které současný režim do jisté míry ještě podporuje. Tyto touhy v dnešním šedivém životě, vyplněném převážně odcizovací prací, dovedeme však pochopit, a to jako náhradní řešení, jako individuální seberealizaci. Vidíme v nich nejen reakčně retrogradní rys, ale i prvek antibyrokratického jednání: tyto principy a snahy totiž ve svých důsledcích, které byrokracie nesmí připustit, aby nezničila sama sebe, vedly k nové sociální stratifikaci /rozvrstvení/ typu "společnost výkonu". Taková společnost technokratického typu by ohrozila byrokratické /a tedy chronicky nevykonné/ panství, pokud by přímo nevedla k recidivám buržoazní společnosti. Tyto snahy z oblasti hmotné zainteresovanosti tedy mají dvojí charakter.

4. Zdánlivý nedostatek pracovních sil

Byrokratická propaganda si velmi stěžuje na nedostatek pracovních sil. Často přitom uvádí, že rubem tohoto záporného jevu je chválihodná skutečnost, že v zemi není nezaměstnanost. Nedostatek pracovních sil je však jen zdánlivý, stejně jako je zdánlivé odstranění nezaměstnanosti. Vzhledem k nízkému využití pracovní síly panuje v Československu spíše přezaměstnanost, označovaná také za skrytou nezaměstnanost. Mnoho systemizovaných míst je zcela nebo částečně zbytečných už dnes; racionální změny v organizaci práce by mohly odstranit celou řadu dalších pracovních úkonů a pos-

tupů. Vedoucí hospodářští pracovníci podniku si to také uvědomují, ale požadují stále větší počet pracovníků. Existují celé parazitní profese, kde na teplých místech sedí desítky tisíc byrokratů, kteří by jinak mohli konat něco užitečného. Jde zejména o aparát Bezpečnosti, zvláště Státní bezpečnosti, o armádu, pohotovostní oddíly, o justici a o četné kontrolní a dohlížetelské profese ve výrobní i nevýrobní sféře. Nízký stupeň intenzifikace práce, který je běžný na většině dělnických a úřednických /ale i výzkumných, kulturních atd./ pracovišť, je - podle našeho názoru - jedním, ne-li jediným každodenně se projevujícím kladem byrokratického systému oproti kapitalismu, který vyžaduje od každého pracovníka plný výkon po celou směnu. V kapitalistickém systému se do práce nechodí ani odpočívat ani krást, takže po této stránce se má většina čs. pracujících mnohem lépe. I u nás však existují profese, kde dělníci jsou placeni v úkolové mzdě /tzv. akordu/. Tento popoháněčský systém člověka zotročuje, redukuje ho na prodáváče své pracovní síly a na tuto jeho úlohu mu dává myslet po celou dobu pracovního procesu.

Problém nedostatku pracovních sil je zdánlivý i proto, že je způsoben výběrem ekonomických priorit. Např. v současné době stavebnictví, které má akutní "nedostatek pracovních sil", by teoreticky mohlo být obohaceno o další pracovní síly, které by opět vázaly nové pracovní síly v zemědělství, potravinářském a textilním průmyslu, v dopravě, školství atd., kde ani nyní není pracovních sil "dostatek". Při neexistenci "přebytku" pracovních sil v určitých oborech není možno hovořit o "nedostatku" v jiných. Hledisko priorit se uplatňuje i při akcentování maloměstáckých způsobů života, jako je individuální doprava, individuální rekreace spojená s vlastnictvím rekreačního zařízení, individuální praní prádla v soukromých automatických pračkách /namísto laicných a výkonných rychloprádel, které ovšem neexistují/ atd. atp.

5. Efektivita hospodářského systému

Kořeny nízké efektivity a racionality tkví - podle jedné ze zmíněných hypotéz - v přechodném charakteru čs. společnosti, která je ovládána byrokratickou elitou. Tato elita nemůže řešit základní rozpor čs. hospodářství, který jsme již formulovali. Nemůže připustit - aby neztratila svou moc - ani

reprivatizaci výrobních prostředků /tedy návrat ke kapitalismu/, ani zespolečenštění všech aspektů výroby, včetně plánování a distribuce. Vedle hospodářského plýtvání a dalších popsáných národohospodářských neduhů patří k základním rysům čs. ekonomiky resp. výroby:

/1/ Nedostatečná výroba /podvýroba/, resp. stále zpoždování výroby zboží za měnicí se poptávkou. V případě většího zpoždování za poptávkou, která mezitím poklesla, se vyrábí zbytečné zboží /pro sklad/.

V nepružném a špatně plánovaném hospodářství se odběratelský podnik nemůže spoléhat, že dodavatel dodá včas anebo v žádané kvalitě /někdy nedodá vůbec/, takže je lépe, spoléhá-li se odběratel sám na sebe. Hromadí zásoby, které pak jinde scházejí. Zejména hromadí úzkoprofilové materiály, i když je nepotřebuje. Naopak: dodavatel vyrábí jen to, co se mu hodí ke snadnému plnění plánu. Proto je čs. hospodářství v oblasti zásob v paradoxní situaci: celkové zásoby jsou nadměrně vysoké, ale v nepotřebném sortimentu. Potřebné zásoby chybějí, zbytečných je nadbytek.

/2/ Výroba málo kvalitního a nekvalitního zboží souvisí s problémy nedostatečné výroby.

Proč by se dodavatel snažil zlepšovat kvalitu výrobku, zavádět novou technologii, snižovat náklady, vyhovět odběrateli včas, když mu odběratel trhá výrobky /i nekvalitní/ z ruky? Inflační situace při zakázaném zvyšování úředních cen přirozeně vytváří "trh výrobců", tj. možnosti pro výrobní podniky vyrábět cestou nejmenšího odporu. Ten u nich odbourává tlak na zvyšování kvality a na technický pokrok a zájem o zvýšení hospodárnosti.

/3/ Pomalé zavádění nové techniky.

Střední i nižší byrokraté ve vedení podniků neochotně přijímají zlepšovací návrhy, návrhy na zlepšení organizace práce a neradi kupují novou techniku a menší technologii. Jednak takové návrhy, pokud přicházejí od pracujících nebo nižších byrokratických článků, považují za svou kritiku a jako takové je posuzují, jednak se může stát, že navrhované opatření snižuje plýtvání a tím podnik přestane plnit nedynamický plán. Byrokraté tím přijdou o prémie, podíly a odměny.

/4/ Nedostatečné využití pracovních sil ve výrobě.

Jde např. o klasické případy nepatrného využití začátku měsíce a šturmovštiny koncem hospodářského období /měsíce, kvartálu, roku/. Šturmování narušuje dodavatelsko-odběratelské vztahy, je jednou z příčin velké rozestavenosti, růstu

zbytečných zásob apod.

/5/ Nedostatečné využití výrobních kapacit.

/6/ Podvody, zkreslené či lživé údaje, hlášené "zdola nahoru".

To se projevuje hlavně v investiční politice resp. ve vysokých požadavcích středních byrokratických článků. I když "jejich" podniky nejsou schopny takové investice vyčerpat, ředitelé je vyžadují. Proto se snaží utratit investice /tzv. proinvestovat/ stůj co stůj; stavějí se zbytečné budovy, regulují se potoky v lesích apod. Jindy se snaží střední byrokraté o "zadrápkování" v plánu, investor záměrně uvede nízkou investici, ale pak se ukáže jeho "odhad" malý: investice zahrnuté do plánu narůstají, rozestavenou stavbu je třeba dokončit a inflace investiční výstavby pokračuje. Jiné schválené investice se nuceně ruší a plán se mění a nabývá obvyklé zmatené podoby.

Kumulace těchto jevů se projevuje v určitých krizových cyklech, během nichž výroba v jednotlivých oborech klesá, nebo se vyrábí nepotřebné zboží, jindy roste rozestavenost, investice mají pomalou nebo mizivou návratnost, čímž jsou další investice blokovány. Drobné reformy, které nepostihují podstatu ekonomického systému, zavádějí stále nové ekonomické nástroje, jejichž vliv se může projevit až za delší dobu, za několik let. Dříve, než se tento vliv projeví, dochází někdy k odstranění nástroje a vliv bývá přičítán nástroji jinému.

Řekli jsme už, že byrokracie nadřazuje princip politické užitečnosti nad hospodářská hlediska. Nadřazuje ho i vůči rentabilitě či lépe řečeno racionálně koncipované hospodářské efektivitě.

O rentabilitě je totiž možno hovořit jen tehdy, existuje-li trh, na němž se poměruje směnná hodnota výrobku, a tedy i práce, vynaložená na jejich výrobu. I když prvky tržních vztahů pronikají spontánně a proti vůli byrokratické elity do vztahů mezi podniky, má většina ekonomických vazeb byrokratický, dodavatelsko-odběratelský charakter. S jedinou výjimkou, již jsou směnné vztahy mezi spotřebitelem /občanem/ a maloobchodem, které jsou trhem v pravém slova smyslu. Je proto správnější hovořit spíše než o rentabilitě o racionálně koncipované hospodářské efektivitě, která je v současném Československu řídkým jevem.

Historicky je zmíněný princip politické užitečnosti vysvětlitelný jednak politickou cestou, již byrokracie přišla k moci

/a teprve pak začala ovládat ekonomii/, jednak snadností, s níž byrokracie řídí velké průmyslové celky a dosahuje rychlého růstu hrubé výroby; snadností, s níž výrobu kontroluje. Proto směřovaly investice do těžkého průmyslu, energetiky a těžby nerostného bohatství. Tato průmyslová odvětví nejvíce vyhovovala statickému charakteru byrokratického hospodářství: výroba je dlouhodobá, nepodléhá častým změnám výrobního programu jako ve spotřebním průmyslu. Na jejím růstu se nejlépe dokumentují "úspěchy národního hospodářství", je jich možno propagandisticky nejlépe využít. Tyto sektory navíc nepodléhaly /anebo podléhaly jen velmi zprostředkovaně/ náladám trhu, tedy jediného trhu, který se uchoval. Byly vždy spojeny se zbrojním průmyslem a tím i s vojenskými špičkami. Působil i sovětský příklad, kde mimo uvedené důvody působila i tendence k soběstačnosti, která byla opět podmíněna dobrou energetickou a surovinovou základnou. Tak došlo k tomu, že byla velmi rozvíjena výroba výrobních prostředků, zatímco výroba spotřebního zboží a terciální sféra /služby, školství, kultura atd./ byly zanedbávány. Tento stav do značné míry přetrvává. Dodnes se projevují disproporce, zvláště ve srovnání se světovým průměrem nebo dokonce světovými špičkami: stroje jsou při srovnatelných výkonech příliš těžké, spotřeba energie je při stejném množství výrobků příliš vysoká, podíl plastických hmot ve výrobcích je příliš nízký atd. Byrokratické preferování politických hledisek před ekonomickými se projevuje i v kádrové politice: byrokratickému kádru může být odpuštěna odbornost, je-li "politicky spolehlivý", tedy loajální a věrný. Čím vyšší postavení, tím je tato zásada důsledněji uplatňována. Systém se přirozeně neobejde bez odborníků /a mnozí z nich jsou pouze jeho věrnými přísluhovači/, ale drží si je dostatečně od těla. Zmíněné preferování výroby výrobních prostředků je nutno také posuzovat v celkovém rámci poměru extenzivních a intenzivních forem hospodaření. Převaha extenzivních forem se projevila /a tento stav, ač oslaben, trvá dodnes/ nejen v průmyslu jako celku, ale i v jednotlivých průmyslových odvětvích, stavebnictví, dopravě a zemědělství. Snaha po totalitním obsáhnutí ekonomického života, zdůrazňování množství a zanedbávání jakosti přispěla ke známým neduhům čs. hospodářství, jako je nízká kvalita výroby, uniformita v oblékání, stravování a bydlení, jednotvárnost sídlíšť atd. Ekonomické nástroje, zajišťující v podmínkách snižující se napjatosti nedostatkové výroby /a spotřeby/ zvyšování

vání kvality výrobku a zpeřřování sortimentu, tedy nástroje, jimiž se extenzivní hospodářství přeměňuje na intenzivní, se prosazovaly a prosazují jen zvolna a obtížně, narážejíce na nepružnost byrokratického řízení ekonomiky.

Neduh národního hospodářství, které v průběhu let byly stále zřejmější, nešly pozornosti byrokratické elity a zvláště středních byrokratických kádrů a odborníků. /Uvědomuje si je i současný režim; proto vydává zoufalé výzvy k iniciativě a šetření, snaží se změnit strukturu výroby a vývozu a usiluje o mezinárodní kooperaci./ V průběhu 60. let se v hospodářství a zvláště v KSC postupně formovala technokratická tendence, která usilovala o přesunutí hospodářské moci z vyšších článků na nižší /až na podniky, tj. na jejich ředitelství/, o rozšíření pravomoci nižších článků, o zvýšení prestiže a příjmů odborníků. Zastánci manažerismu, kterých s nastupujícími vzdělanějšími generacemi hospodářských a technických kádrů přibývalo, sváděli tvrdé boje se zastánci hypercentralismu a byrokratického řízení. Vedení strany na to reagovalo střídavými kampaněmi za "decentralizaci" nebo opět "centralizaci", podporováním nebo potlačováním "hospodářské reformy", která byla - až do r. 1968 - koncipována jako neškodný amalgám druhotných opatření, jež měla poněkud ozdravit národní hospodářství, zejména jeho efektivitu a racionalizaci.

V těchto technokratických tendencích spatřujeme antibyrokratický prvek: Byrokracie nemůže nikdy připustit jejich uskutečnění, protože by tím vyloučila centrální rozhodování v totalitním smyslu slova, a tím by učinila samu sebe nepotřebnou a zbytečnou. Aby však prodloužila svoje panství, které nahlodává hospodářská krize, je čas od času nucena předstírat, že část ekonomické moci předává nižším článkům, nebo je dokonce nucena části moci se vzdát. V každém případě je nucena stále více si nižší byrokratické články kupovat a udílet jim čím dál tím více privilegií když už ne právomoci.

Při uskutečňování záměru technokratů vzniká ovšem nebezpečí, že tyto "kapitáni průmyslu" spolu s vojenskými špičkami, svými exponenty v KSC a jejím vedení a části humanitní inteligence, která by považovala nové společenské uspořádání za menší zlo než dosavadní byrokratický centralismus, se spojí politicky i ekonomicky /a k tomu finančně vysokými příjmy/. V tomto spojení, které by meritorně rozhodovalo o osudu ostatního obyvatelstva /mj. by volně nakládalo

výrobními prostředky a výsledky práce, a to "efektivněji" než to dnes činí byrokracie/, bylo by možno spatřovat zárodek vzniku nové společenské třídy včetně podílového vlastnictví výrobních prostředků resp. kodifikovaného dispozičního práva na tyto prostředky, včetně práva dědického atd. Takové nebezpečí /a existují hypotézy, které ho považují za skutečnost/ nepovažujeme za reálné: při sestupu moci na nižší články hospodářského mechanismu se totiž pracující setkávají se skutečnými držiteli moci, poznávají je v denním styku a dovedou také nalézt způsoby, jak proti nim bojovat. Pracující by okamžitě usilovali o další sestup moci, tedy z ředitelství podniku na ně samotné, na jejich odbory, na jejich mluvčí a volené zástupce. Dosavadní stav, kdy poslušně vyplňují dané příkazy, je způsoben totalitou, která svírá celou společnost a která by v technokratické společnosti nemohla existovat, neboť jde o společnost "výkonu", "trhu" a "podnikání", které totalitu vylučují. Dosavadní pasivita pracujících je způsobena i anonymitou příkazců, kteří se schovávají za zády bezprostředních dohlížitelů, tj. hospodářského vedení závodů a podniků; odstraněním anonymity by byl odstraněn i jeden z důvodů této pasivity.

Můžeme shrnout, že technokratické tendence k sestupu hospodářské moci na nižší články národního hospodářství vyvolávají dilema byrokraticko-centralistického hospodářského systému: Aby řešil hospodářské potřeby a krize nebo aby jim předcházel, musí tento systém před technokratickými tendencemi alespoň částečně ustupovat; ústup z mocenských pozic však nahodává princip totality a přibližuje tak okamžik zhroutení celého systému. Toto dilema, tentokrát v hospodářské oblasti, je součástí obecného politického dilematu byrokratického centralismu, které jsme popsali.

Technokratické tendence působí i nadále. K nim přistupuje - dosud málo patrná, ale pro budoucnost velmi důležitá - spotřebitelská tendence. V dobách relativního nedostatku se soustředila pozornost, jak jsme poznali, na těžký průmysl, energetiku atd., tedy na snadno ovladatelné a kontrolovatelné obory. Nyní, v dobách dočasného relativního dostatku, nabývá na důležitosti stále více výroba spotřebních statků, kvalita výrobků. Spotřebitelé, jejich vůle koupit či nekoupit, ovlivňují - přes maloobchod a velkoobchod - spotřební průmysl, jehož váha v národním hospodářství roste. Tak se, velmi pomalu a postupně, oslabuje vliv byrokratické elity na národní hospodářství, klesá vliv armádních špiček a hospodářské tla-

ky ze zahraničí /zejména z Kremlu/ se setkávají s odporem, který musí tlumočit, a to ve svém vlastním zájmu, byrokratická elita. Tato spotřebitelská tendence, která poněkud liberalizuje hospodářský /a tím i politický život/, je velmi slabá a její platnost může být omezena prudkými politickými zvraty, např. změnami ve složení byrokratické elity, zavedením většího teroru atd.

6. Životní úroveň

Jedním z důsledků nízké efektivity hospodářského systému je jen pozvolný růst tzv. životní úrovně. Říkáme "tak zvané", protože jde převážně jen o rostoucí spotřebu některých hmotných statků, rostoucí opět mj. i v důsledku špatné kvality, což nutně vyžaduje nahrazování nebo obnovu. Zatímco už i ve vyspělých kapitalistických /"postindustriálních"/ společnostech se náznakově objevují úvahy o potřebné změně manipulace spotřebitelskými masami a jejich hodnotově reorientace, čs. plánování - přes expertizy poradců - neuvažuje, aspoň do r. 1990, o žádném jiném zaměření mas, nežná zvyšování konzumu, zcela pomíjí zkracování pracovní doby a problematiku volného času a jen nedostatečně uvažuje o ochraně a zlepšování životního prostředí. I v tom se odráží postavení byrokratické elity, která předstírá ekonomické faktory /jež by v demokratické společnosti bylo možné zvládnout /za důvody, proč nelze nastoupit jiný kurs/ viz zmíněný nedostatek pracovních sil, který by bylo možno nahradit moderní technikou a technologií apod./.

Přes zvyšování konzumu širokých vrstev obyvatelstva žije jeho značná část v relativním nedostatku nebo bídě. Jak ukázal sociologický průzkum v r. 1969 /a od té doby životní úroveň sice stoupla, ale uvedené relace se málo změnily/, každý dvacátý občan nebyl s to dosáhnout hranice existenčního minima, které bylo stanoveno jako 35% tehdejšího průměrného příjmu. Ve stavu krajního nedostatku, tj. s příjmy nedosahujícími ani dvou třetin existenčního minima, žila 2% obyvatelstva. V podmínkách blízkých nedostatku, tj. s příjmy nedosahujícími 110% existenčního minima, žilo 12,8% obyvatelstva. Číslo prokazují, že příjmový vějíř je - alespoň na straně chudoby - rozevřen v obdobných relacích, které panují v kapitalistickém světě /za "průměrný příjem", z něhož se relace odvozují, je ovšem možno v Československu získat mnohem méně hmotných a kulturních statků než ve

vyspělých kapitalistických zemích/. Tuto otřesnou statistiku zveřejnila odborná publikace "Sociální struktura ČSSR a její vývoj v 60. letech" /na str. 59/, kterou připravila sociologická sekce Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV pod vedením dr. Fr. Charvát, CSc., a vydala ji v Praze r. 1972 Academia, nakladatelství ČSAV, nákladem 2000 výtisků.

"Konzumní /nebo také gulášový/ socialismus" - to je jedno z označení pro systém, který vykrytalizoval v 60. letech. Honba za osobním blahobytem, drobným majetkem, touha vlastnit co nejvíce moderních výrobků, mít auto a chatu, a hlavně: mít je lepší než ostatní - tato touha už dávno překročila zdravou snahu člověka po uspokojování potřeb; tato hodnotová orientace, typická pro maloburžoazii, vtiskuje i po zániku buržoazních vrstev jako ekonomického subjektu většinu čs. obyvatelstva maloměstský ráz. Vyvolává ji především totální odcizení lidí od práce a pracovních vztahů a absence jiných možností seberealizace; tyto možnosti neexistují v policejním režimu, kde totalita pošlapává všechna přirozená lidská práva a svobody. Za situace, kdy spolčování a zájmová činnost jsou ovládány a zneužívány centrální mocí, kdy občané nemohou volně cestovat do zahraničí, kdy je spoutána umělecká tvorba a omezeno vědecké bádání, kdy centrum reguluje veškerý tok informací a cenzuruje je stejně jako umělecká díla, za situace, kdy jedinou oblastí, kam státní moc proniká jen stěží, je rodina a domácnost, nelze se divit, že obyvatelé se uzavírají do soukromí a vytvářejí si náhradní pole pro svou seberealizaci. Drobné obohacování režim nijak neohrožuje, je prvkem hospodářského oživení a odvádí pozornost od celospolečenských problémů; proto je propagandou podporováno.

Tato "konzumní společnost" má některé rysy shodné s konzumní společností vyspělých kapitalistických zemí a jinými se od nich liší. Shodné jsou především některé příčiny její existence: odcizení člověka od pracovního procesu a společenského uspořádání. Shodné jsou i záměry vládnoucích: neutralizace pracujících, společenský klid a mír, odvádění pozornosti. Shodný je aspekt nedostatkové spotřeby, která je impulsem pro každého jednotlivce uspokojit aspoň částečně a co nejvíce své potřeby. Rozdílné je ovšem politické a třídní uspořádání společnosti. Jsou rozdíly i v propagandistických prostředcích, jako reklama, výchova ve školách a v rodině, často i vliv národních tradic a náboženství. Největší rozdíl je však v úrovni konzumu samotného: v Česko-

slovensku je ve srovnání se západní Evropou velmi nízká a vyžaduje vynaložení značné energie a vynalézavosti spotřebitelů.

I když kapitalistická společnost nemůže zásadně a důsledně vyřešit všechny aspekty zachování optimálního životního prostředí, které jsou navíc úzce spojeny s problémy hospodářského rozvoje, energetických zdrojů a populačního růstu, činí v tomto smyslu - pod tlakem obyvatelstva, opozičních stran, odborů a buržoazně demokratických mechanismů/včetně volebních programů a účasti tzv. komunistů, socialistů a jiných reformistů v místních správách/ - jisté pokusy. Buržoazně demokratické uspořádání nevylučuje především diskuzi na toto téma a propagaci kritiky nebo návrhů v oblasti ekologie. /Pro buržoazní moc může být ostatně ekologická diskuse nepřijemná, ale přímo ji neoloužuje, na rozdíl např. od obsazení továren pracujícími, kteří vyrábějí a prodávají ve vlastní režii/. Také propagandistě byrokraticko-centralistického režimu se čas od času uchylují k povšechným, velmi nekonkrétním vzletným prohlášením, ale opatření v oblasti ekologie zasáhla jen nejkřiklavější nedostatky a odstranila jen některá z hrubých poškození životního prostředí /k nimž např. v západní Evropě ani nikdy nedošlo/. Oblastí, jimž je věnována minimální nebo vůbec žádná pozornost, je mnoho. Nejvíce se zatím dosáhlo v čistotě ovzduší, i když průmyslové oblasti /Podkrušnohoří, Berounsko/ jsou prostupeny exhalacemi, které ničí vegetaci a způsobují trvalá onemocnění obyvatelstva, zvl. dětí. Stále se budují elektrárny na pevná paliva /uhlí/, ačkoliv jejich spalováním uniká do ovzduší mnohem více spodin než při spalování nafty nebo plynu. Navíc se zbavujeme suroviny, která je základem petrochemie a která bude společnosti kolem roku 2000 chybět. Bezpečnost provozu projektovaných jaderných elektráren není zaručena a tyto otázky jsou před veřejností nesmyslně utajovány. Procento olova v benzínu, který spalují milióny automobilových motorů, je vyšší než v západní Evropě. Některá opatření byla uskutečněna v zachycování pevných částí spodin /popílku/ při průmyslové výrobě, a to zejména na Ostravsku; jde však o opatření nedostatečná. Většina českých řek se přeměnila ve stoky, náprava je pomalá a opatření nedůsledná. Nevyřešené problémy zůstávají také v oblasti zachování kvality půdy, zabírání zemědělské půdy a rekreačních ploch ke stavebním účelům, hnojení dusičnany, které zhoršují kvalitu vody, a v oblasti kvality vody vů-

bec /i v důsledku odpadních olejů/ a jejího koloběhu, dále v oblasti přírodní rovnováhy, zásahu do tepelného režimu Země /což je problém celosvětový/, v oblasti průmyslového odpadu včetně plastických hmot, a v oblasti ochrany kulturních a historických památek.

Z našeho dosavadního vyjádření je zřejmé, že kapitalistická společnost pro nás není vzorem. Stavíme se kriticky i ke konzumním aspektům dnešní západoevropské společnosti. To nám však nesmí bránit v tom, abychom nepoukázali na ty společenské problémy, mj. v oblasti konzumu a celé terciální sféry, které buržoazní společnost vyřešila lépe /i když rovněž jen částečně a hlavně nestejně pro různé společenské třídy a skupiny/ než naše společnost. Ve spotřebě samotné vidíme totiž nejen nezdravé rozbušení maloměstáckého životního stylu většiny čs. obyvatelstva, ale - a to především - i nedostatečnou spotřebu a tím nedostatečné uspokojování lidských potřeb, které jsou podmínkou rozvoje člověka a společnosti. Proto poukážeme nyní na několik základních nedostatků každodenního života čs. občana /netýká se středních a vyšších byrokratických kádrů/, které jsou markantní zejména ve srovnání s lepší situací v západní Evropě. Heslovitý výčet má jen připomenout šedou každodennost, kterou všichni prožíváme:

/1/ Pracovní vztahy - jejich popisované odcizení, nízká solidarita pracujících v důsledku totality, špiclovského systému a "kádrování"; nízká bezpečnost a nedostatečná hygiena práce, způsobené mj. tím, že neexistují odbory /v západoevropském slova smyslu/. Špatné vztahy na pracovištích kombinované generačními problémy, paternalismem a nevyřešenou emancipací žen. Tak např. průměrná mzda zaměstnaných žen činila v r. 1969 pouhých 67% průměrné mzdy mužů /v r. 1929 činil podíl průměrné mzdy dělnice 62% průměrné mzdy dělníka/ - údaje z cit. publikace CSAV, str. 88. Dále: Rozkrádání a melouchaření. Přetrvávající těžká fyzická práce žen a noční práce žen. Nedostatečné závodní stravování. Začátek pracovní doby v příliš časných /téměř ještě nočních/ hodinách, jenž přetrvál zejména v dělnických profesích i po změnách pracovní doby zavedených v souvislosti s energetickou krizí koncem 70. let, 42,5, resp. 40 hodin týdně, / k čemuž přistupují přesčasy/ je delší pracovní doba než ve většině zemí západní Evropy. Jen šest svátků ročně, pokud nepadnou na soboty nebo neděle. Krátká dovolená, jen dva, tři, nejvýše čtyři týdny ročně. Žádné finanční příspěvky na

dovolenou, žádný nebo malý 13. plat. Žádné nebo malé věcnostní příplatky.

/2/ Špatná bytová situace, trvající bytová krize, zvl. ve velkých městech. Stále větší podíl výstavby domů "svěpomocí", tj. práce budoucích nájemníků po pracovní době, o víkendech a o dovolené; vysoká úrazovost při "svěpomoci"; účast žen na těžké fyzické práci. Vysoké nájemné /nikoli ve srovnání se západní Evropou, kterou ale začínáme dostihovat, ale např. se SSSR/, nízká kvalita panelových bytů, malá obytná plocha, výpadky v dodávkách elektřiny, plynu a teplé vody. Ve starších domech topení převážně uhlím: námaha, špína a zhoršené ovzduší ve městech /v západní Evropě se téměř výhradně používá nafty, plynu a elektřiny/.

/3/ Služby obyvatelstvu, jejich nedostatečnost a vysoká cena. Korupce a úplatkářství. Vzájemné poskytování protislužeb - jistá forma naturálního hospodářství. Věčná shánka po zboží určitého druhu, typu, velikosti atd. U nás se - kromě základních potravin - přece nic nekupuje, u nás se shání. Shánění zboží a zařizování záležitostí z oblasti terciální sféry /služby, zdravotnictví atd./ zabírá průměrnému občanu 30 hodin týdně. Dlouhé lhůty oprav, nemožnost oprav pro chybějící náhradní díly. Nedostatek zeleniny a ovoce, kvalitního masa, zvl. vnitřností. Periodické nedostatky určitého zboží, fronty před obchody, nedostatečná obchodní síť, zvl. na venkově a na sídlištích. Malá občanská vybavenost sídlišť. Vysoké ceny průmyslových výrobků, zvl. elektrotechnického, strojírenského a textilního průmyslu /ve srovnání se západní Evropou/. Nedostatečná síť zdravotnických zařízení, návaly ve zdravotních střediscích, nekvalitní ošetření a léčba, stoupající přímé výdaje obyvatelstva za léky, lázeňskou péči a zdravotnické úkony. Nízká technická vybavenost zdravotnictví /např. umírají lidé, protože stát nedovází ze Západu umělé ledviny/. Přezírání zdravotních potřeb důchodců. Stoupající postnatální a kojenecká úmrtnost, která je vyšší než v západní Evropě. Nemocenské dávky, které jsou vždy nižší než plat, zabírání téměř celého platu hospitalizovaným občanům bez rodiny.

/4/ Pomalá, drahá a nepohodlná osobní doprava. Nesmyslný rozvoj individuální osobní dopravy /automobilismu/. Vysoké procento dojíždění do práce na velké vzdálenosti. Nekulturní cestování /projděte se někdy rychlíkem a zjišťujte čistotu WC a umývárny, čistotu oken, jestli teče voda, jestli je papír a papírové ručníky, jestli svítí světlo, kolik oken je rozbi-

tých, funguje-li topení atd./ Nepřesnost dopravy, neustálé zpoždování vlaků. Nedostatečná a pomalá místní hromadná doprava, hrozná návaly ve špičkách. Špatný stav vozovek, nedostatečný servis osobních automobilů, vysoká cena aut, vysoká cena a nízká kvalita benzínu.

/5/ Nedostatečná celospolečenská péče o děti. Nízké rodinné přídatky /ve srovnání s celou řadou západoevropských zemí/. Primitivní dětské zdravotnictví a nedostatečná osvěta v této oblasti. Chronický nedostatek jeslí, školek a dětského zboží, zvl. dětské výživy. Nedostatečné sepětí dětí s přírodou. Pokrytecká výchova ve škole, vyučovaný nacionalismus, vynucování tzv. světového názoru v intencích oficiální ideologie. Nedostatečná polytechnická a jazyková výuka. Téměř žádná estetická a citová výchova. Škola jako továrna nebo kasárna, třídy po 40 žácích. Někde dosud vyučování ve směnách. Nedostatečně vybavení školních budov, málo moderních pomůcek a zařízení. Autoritářská výchova od narození dítěte, psychické mrzačení dětí a jejich přeměna v poslušné nástroje v rodině a ve škole. Militarizace školství. Žádné výzkumy a žádná osvěta antiautoritářské výchovy. /Samotné slovo "antiautoritářský" je prakticky neznámým pojmem a z jazykového hlediska neustáleným novotvarem! / Ve škole žádné náznaky překonávání tradičního systému trestu a známkování. Velké problémy a potíže, žádají-li rodiče /musejí oba a písemně/, aby dítě chodilo do náboženství. Rozsah vzdělání je 15 let, potom je více než 50% dětí zařazeno do učebního oboru nebo do praxe. Proto se nemění poměr jednotlivých skupin pracovníků podle vzdělání: s maturitou 20% /z toho vysokoškoláků 3,5%/, vyučených 30%, zaučených 20% a bez kvalifikace 30%; stále se reprodukuje málo vzdělaná dělnická třída. Ve srovnání s vyspělými kapitalistickými zeměmi nižší počet vysokoškoláků na 10 000 obyvatel, a to dvakrát! /V Československu je počet vysokoškoláckých studentů na 10 000 obyvatelstva posledních 15 let prakticky stálý: 67 až 73 studentů./ Příklad na vysoké školy a mnohdy i střední školy je regulován podle politických postojů uchazečů a jejich rodičů, a to postojů velmi často z let 68 - 69.

/6/ Úpadek kultury, zvl. literatury a filmu /o důvodech a podrobnostech viz 6. kapitolu této práce/. Jen dva televizní programy, přičemž II. program nepokrývá celé území. Nahrazování umění nevkusem a kýčem. Uzavřenost hranic, nemožnost nebo nesnadnost přečíst si zahraniční publikace, rušení

zahraničních rozhlasových stanic. Rozbuzení individuální rekreace v soukromých chatách za současného omezení rekreace ROH, kam se navíc provádí "politický" výběr. Podpora individuálnímu "vrcholovému sportu" /který "reprezentuje" /a masovému fandění: odvádění pozornosti od skutečných problémů. Nedostatek sportovních příležitostí pro obyvatelstvo, zvl. mládež, nedostatek plováren, kluzišť, hřišť, tělocvičen a pískovišť /zvláště na sídlišťích/, nedostatečná podpora masovému sportu a tělovýchově. Místo toho organizování "spartakiád", které neprospívají zdraví a mají demonstrovat masovou podporu režimu. Málo zeleně ve městech; pražské parky padly často na výstavbu metra a komunikací. /7/ Náboženský útisk, potlačování svobody vyznání a smýšlení; to vyvolává mj. náboženské postoje zvl. u mládeže /rozvoj sekt a mystiky apod./. Církev jsou integrovány do státu, nebyla proto ani provedena odlučka, kdysi tak samozřejmý požadavek.

/8/ Neúcta k důchodcům a jejich materiální bída. Nízké důchody ve srovnání se západní Evropou /jen 50 - 80% předchozího hrubého výdělku/. Jejich zvyšování nestačí vyrovnat inflaci. Kromě rodiny nejsou prakticky vytvářeny možnosti pro společenské uplatnění lidí v poprodukčním věku /20% obyvatelstva/.

/9/ Rostoucí alkoholismus, delikvence a prostituce. Odchody do zahraničí, uzavřenost do soukromí, vysoké procento sebevražd. Národnostní třenic. Přežívající i bující rasismus. Nevyčerpali jsme ani zdaleka všechny aspekty našeho každodenního života. Namísto našeho stručného výčtu by měly vzniknout stovky koncepcí a návrhů, jak tyto problémy řešit. Do celospolečenské diskuse by se měl zapojit co největší počet občanů. Tuto cestu zahájila - i když zatím ve velmi skromných rozměrech - Charta 77 svými dokumenty. Vytváří tak už dnes možnosti svobodné diskuse, která se bude moci plně rozvinout až po odstranění byrokratické diktatury, kdy společnost přisoupí k řešení problémů, které dnešní oficiální propaganda utajuje nebo přinejmenším bagatelizuje.

7. Mezinárodní aspekty čs. národního hospodářství

Závislost Československa na kremelském centru je zřejmá i v ekonomické oblasti. Zatímco v oblasti ideologie /ve smyslu rozšiřování falešného vědomí, tedy v oblasti propagandy/ a také v oblasti politiky je závislost úplná /což znamená,

že až na malé odchylky splňuje čs. byrokratické centrum příkazy Moskvy a rozpracovává rámcové direktivy/, v oblasti ekonomiky včetně zahraničního obchodu a zvláště v oblasti životní úrovně je tato závislost volnější. Čs. byrokratické centrum má zde dokonce vhodný nástroj nátlaku, vlastně jediný, kterým vůči Kremlu disponuje: v případě potíží nebo neústupnosti sovětského centra může poukázat na "nedozírné následky", které by mělo zhoršení hospodářské situace nebo prudší snížení životní úrovně. V konkrétní hospodářské politice /otázka cen, určení investic, mzdová politika atd./ se rovněž vliv Kremlu neprojevuje nijak přímo. V zahraničním obchodě se sovětským partnerem, v jednání o cenách, množství, lhůtách a půjčkách svádějí vyšší a střední byrokratické kádry často tvrdě boje. Ve srovnání s ostatními východoevropskými zeměmi je čs. ekonomika /snad s výjimkou bulharské/ nejsvázanější se sovětskou; souvisí to s politickou závislostí, která je - kromě NDR - rovněž nejhlubší. /V případě NDR je hospodářská závislost na SSSR oslabována vnitroněmeckým obchodem, existencí soukromého sektoru a vysokou - vyšší než v Československu - úrovní techniky, přemyslu a organizace práce./

V polovině 70. let se objevuje - jako ekonomická koncepce - požadavek integrace v rámci RVHP. Problémy integrace mají dvojaký charakter. Především je třeba vidět, že - aspoň v evropském měřítku a i v rámci ekonomik RVHP - je výroba roztržštěná, že každá země vyrábí téměř všechno, tedy vyrábí se přebujelý sortiment na malém území /např. v Československu/, čímž trpí kvalita výrobků, nedosahuje se patřičné specializace atd. Integrovaná tendence, běžná na celém světě, májí racionální důvody. Z druhé strany nesmíme ani na okamžik přehlédnout, že RVHP je organizací naprosto nedemokratickou, kde hlavní slovo má moskevské centrum, které vnucuje svá rozhodnutí /za podpory a přes občasný odpor národních byrokratických center/ národům poloviny Evropy, a to nikoliv v jejich zájmu, ale v zájmu zachování svého panství a udržení se ve funkcích. "Přelévání" výrobků a zboží ze zemí s poměrně uklidněnou politickou situací do oblastí a států, kde krize toto panství ohrožuje, je pouze jedním z mnoha nástrojů, jimiž je vybavena RVHP. Dalším je drancování surovin /včetně SSSR/, nerovné obchody v rámci RVHP /kde Československo se např. účastní okrádání zemědělského a politicky stabilního Bulharska/ a monopolizace zahraničního obchodu se Západem /v posledních letech narušována Ru-

munkem, Polskem a Maďarskem/. Ekonomickým připoutáním v rámci RVHP znesnadňuje sovětská byrokracie případné budoucí odtržení jednoho nebo více států ze sovětského bloku: surovinová, energetická a materiálová závislost může být za určitých podmínek lepší zbraní než ozbrojená intervence. Dnešní integrace tedy má výrazně reakční charakter. Navíc se zapomíná, že tím, jak SSSR a byrokratická centra v zemích jeho vlivu přistupuje na světové ceny, účastní se, a v důsledku toho i sovětský lid a národy sovětského bloku, vykořisťování rozvojových, převážně zemědělských zemí. Vzestup cen surovin, zvl. nafty, toto vykořisťování snížil jen zdánlivě: zisky jdou do kapes naftových monopolů, domácích šejků a diktátorských vlád /nikoli lidu těchto zemí/, jdou i jako aktiva na účet sovětské byrokracie, která v důsledku světového zvýšení cen vyšroubovala ceny surovin, zvl. nafty pro své satelity. I blahobyt Čechoslováků /i když v míře mnohem menší než západoevropanů/ je zajištěn mi. vykořisťováním pracujících rozvojových zemí tzv. třetího světa.

Cítíme, že toto tvrzení ostře kontrastuje s obecným povědomím čs. lidu, podle něhož Československo na rozvojové země jen "doplácí". Při neexistenci statistik je nám nyní obtížné dokazovat, že je to právě naopak. Nevratná pomoc rozvojovým zemím je velmi nízká, drtivá většina transakcí podléhá zásadám zahraničního obchodu a uskutečňuje se za světové ceny, které jsou pro vývozce surovin a zemědělských produktů málo výhodné. Poskytované půjčky se splácejí. Finančně se podporují diktátorské, polofašistické režimy, lid dostává z této "pomoci", kterou musí odpracovat, jen drobky. Veřejná diskuse s odhalením jednotlivých případů i celkové bilance by pomohla rozptýlit mnoho iluzí a mohla by být východiskem pro budoucí skutečnou pomoc lidu těchto zemí, vůči němuž mají Evropané /jako celek; nejen imperia- listická buržoazie nebo bývalí kolonisté/ nesmírný, snad nikdy nesplnitelný dluh.

Význam zahraničního obchodu v národním hospodářství je určen postavením Československa - zeměpisným, politickým i hospodářským - zejména vzhledem k nedostatku domácích surovin. Pomalá proměna struktury čs. ekonomiky a struktury zahraničního obchodu vyvolá zřejmé potíže: např. podíl vývozu strojů a zařízení do SSSR by měl klesat při současném zvyšování náročnosti na jeho kvalitu. Stoupající čs. investice v surovinových odvětvích SSSR tyto potíže patrně prohloubí a zkomplikují. Vazalské postavení Československa

vůči dominující síle Sovětů nedává naději na ekonomicky snadná řešení v rámci byrokratického centralismu.

Za současného stavu protibyrokratického hnutí ve východní Evropě lze těžko zabránit integraci byrokratických ekonomik. Na druhé straně však vzrůstá naděje, že se hospodářské a politické krize v důsledku větší svázanosti jednotlivých států RVHP budou více časově shodovat a tím vzroste i šance na vítězství pracujících a jeho udržení.

Rostoucí objem zahraničního obchodu s vyspělými kapitalistickými zeměmi a rostoucí zadluženost čs. státu vůči Západu považujeme za snahu poněkud zmírnit prohlubující se krizové jevy čs. ekonomiky. Zoufalé shánění deviz na nákup potravin, strojů a zařízení a - čím dále tím více - i spotřebního zboží byrokracií sovětského bloku je hnacím motorem "politiky mírového soužití států s různým společenským zřízením", kterou na druhé straně rozvíjí buržoazie proto, aby ovládla východoevropský "trh", kde hledá odbyt pro výrobky a surovinové zdroje. Takto uskutečňované "mírové soužití" je prostředkem k udržení politické a hospodářské moci buržoazie a byrokracie a nemá nic společného s přátelstvím mezi národy, jejich spoluprací a rozvojem.

POZNÁMKY

- 1) Jde o vynucenou nerovnost, o omezení spotřeby, nikoliv o nerovnost danou individualitou člověka, jež je jednak přirozená, jeának zformovaná nerovnými životními podmínkami, např. vzděláním, výchovou, povoláním apod. Příčinou vynucené nerovnosti je nedostatková výroba, tj. skutečnost, že suma výrobků, zařízení, kulturních statků, a materiálních a kulturních možností je nižší než úhmné požadavky společnosti. Společenské uspořádání lze hodnotit podle toho, kdo rozhoduje o pravidlech vynucené nerovnosti a o změnách těchto pravidel (tj. kdo rozhoduje o směně a distribuci) a komu taková rozhodnutí slouží.
- 2) Některé případy jsou až humorné: v závodech běží v noci stroje naprázdno, jen aby se odebíral »aciný« elektrický proud a tím se »příznivě« ovlivnila energetická (a tím i finanční) bilance závodu.
- 3) Dělník klidně poškodí stroj, je-li to pro něj výhodné. Opravář neopraví jednu součást, ale vymění celou skupinu součástí (agregát) a staré zařízení prostě zahodí do šrotu: je to výhodné pro něj i pro podnik. Všichni dále víme, jak je rozšířeno rozkrádání »národního« majetku za účelem přímého osobního obohacení.
- 4) Tato mez může být dosti pružná; v Polsku, Maďarsku a NDR je soukromé podnikání běžné. Je-li systém konsolidovaný, je periodicky omezoáno; v krizových situacích je opět preferováno.

VÝVOJ ČESKOSLOVENSKA V POSLEDNÍCH LETECH

Přestože je politická struktura režimu byrokraticko-centralistických států v zemích střední a východní Evropy téměř totožná, liší se Československo od SSSR a jeho ostatních satelitů v četných aspektech, z nichž nejdůležitější jsou odlišný stupeň rozvoje společnosti a výrobních sil, odlišné zeměpisné a přírodní podmínky a odlišný historický vývoj Československa /zejména následky r. 1968/.

Ke stupni společenského rozvoje je možno uvést: na rozdíl od většiny byrokraticko-centralistických států je v Československu početné a poměrně vzdělané a kvalifikované dělnictvo. Tomu však neodpovídá stupeň organizovanosti dělnictva a pracujících vůbec.

Poloha naší země je pro kremelské byrokratické centrum strategicky významná a o to více je třeba vidět Československo jako důležitý článek ve stabilitě nespravedlivých vykořisťovatelských systémů, ať už na Východě, či na Západě. Také malá územní rozloha a počet obyvatel naší země nemusí ještě znamenat předem prohranou bitvu proti diktatuře a mezinárodnímu poddanství, kterým se udržuje. Přesvědčuje nás o tom řada příkladů vítězného boje malých a zdánlivě bezmocných proti velkým a mocným, příkladů ze současnosti nebo i ze vzdálenější historie, včetně naší.

Pro pochopení dalších souvislostí je třeba se zastavit u nedávných historických událostí, které se přímo vztahují k současnosti a které mají vliv na psychiku lidí a stereotyp jejich jednání.

Zkušenost buržoazního státu poznamenala povědomí velké části veřejnosti touhou po sociální spravedlnosti a na Slovensku navíc i touhou po rovnoprávnosti slovenského národa s českým. Ve srovnání s většinou zemí střední a jihovýchodní Evropy existoval v Československu v období mezi válkami buržoazně demokratický politický systém, přičemž se v naší zemi neprosadily tendence k fašizaci. Buržoazně demokratické tradice, uchovávané ve vzpomínkách nejstarších generací a předávané generacím mladším, mají dvojznačný charakter:

představují především významný prvek popírání byrokratické totality, která je svou podstatou nedemokratická. Na druhé straně však zatěžují toto pokrokové politické myšlení překonanými formami demokracie, které jsou institucionálně vázány na kapitalistický výrobní způsob a pro alternativy k nespravedlivému systému, v němž žijeme, jsou nejen nevhodné, ale mohou působit přímo reakčně /důvody našeho odporu k těmto tradičním formám demokracie budou uvedeny později/. Osvobození většiny území Československa a zejména Prahy sovětskou armádou způsobilo velký vzrůst sympatií k SSSR. Z vývoje těžila komunistická strana, která se mohla opřít nejen o sympatie k SSSR a o obnovený mýtus slovenské vzájemnosti, ale i o touhu velké účasti pracujících po revoluční změně v sociálních vztazích. Vláda vyhlásila socializační program.

Nenávist Čechů a Slováků vůči nacistickým okupačním jednotkám se rychle změnila v nenávist proti Němcům vůbec, proti jejich řeči a kultuře. Politické strany, včetně KSČ, byly srozuměny s tím, že Němci bydlící v Československu na okupaci musí doplatit. V letech 1945 – 46 bylo odsunuto 3,5 miliónů Němců do Německa. Bylo to obrovské stěhování národů. Práce některých českých historiků a publicistů z šedesátých a sedmdesátých let vrhly pochybnosti na zdánlivé klady této akce.

V roce 1948 převzala moc ve státě funkcionářská špička KSČ, která se zbavila svých partnerů z nekomunistických stran. Čs. lid to přijal velmi diferencovaně: od nadšené podpory až po ojedinělé případy organizovaného odporu. V sociálně ekonomické formaci proběhly důležité změny: Výrobní prostředky, které dosud vlastnila buržoazie, přešly postupně do rukou státu řízeného nejvyššími funkcionáři KSČ, kteří byli pod silným vlivem Stalínova mocenského centra. Odpovědnost těchto funkcionářů za další vývoj země je třeba posuzovat z hlediska stupně jejich poznání sovětské skutečnosti /šlo z velké části o čs. emigraci v Moskvě/, z hlediska jejich souhlasu s teroristickými metodami stalinismu, které zasáhly zcela nevinné lidi /a to dokonce z jejich vlastních řad/ a z hlediska jejich vědomého podřízení NKVD. Tito funkcionáři a tisíce levicových intelektuálů, kteří byli poučeni o skutečných poměrech v SSSR, ať už ze strachu nebo z přesvědčení o správnosti "generální linie", mlčeli a aktivně podpořili protilidový charakter moci včetně teroristických metod. Toto je jeden z důvodů, proč sociální revoluci, jejíž vrchol byl v úno-

ru 1948, označujeme za znetvořenou již v samém zárodku. Od samého začátku, tj. od února, neexistovala v Československu žádná "diktatura proletariátu", ani diktatura osvícených revolucionářů ve prospěch proletariátu /jako tomu bylo zpočátku v Rusku/, nýbrž výlučně diktatura "jménem proletariátu", jež se v průběhu doby stále zřetelněji projevovala jako diktatura úzké oligarchické skupiny nad proletariátem a proti němu, jako byrokratická diktatura nad pracujícími.

Pluralitní vládnoucí systém byl nahrazen totalitně centralistickým. Byly zrušeny celé společenské třídy /buržoazie, postupně i maloburžoazie a v podstatě i soukromé hospodářské rolnictvo/ a plně se konstituovala nová vrstva vykořisťovatelů - byrokracie.

Mnohé sociální změny se kladně odrazily ve stoupající životní úrovni pracujících a v jejich postavení ve společnosti. Oproti buržoazní CSR je třeba pozitivně hodnotit zaručení práva na práci, zvýšení odměn za fyzicky těžkou práci, bezplatné zdravotnictví, tehdejší rozvoj učňovského školství a snazší přístup ke studiu pro děti z některých, dříve utlačovaných společenských tříd a vrstev. Vzrůst životní úrovně byl však podstatně menší než vzrůst průmyslové výroby, což bylo způsobeno již popsaným preferováním těžkého průmyslu před průmyslem lehkým, zemědělstvím a terciální sférou. Umožnili to i pracující sami, kteří ve své nezištnosti a obětavosti, doprovázenými často pracovním nadšením, nakladli centru větší sociální požadavky. Pro udržení své totalitní vlády rozpoutal byrokratický režim teror, který ospravedlňoval třídním bojem pracujících proti rozkládající se třídě kapitalistů a jejich stoupenců. Je pravda, že tento třídní boj skutečně existoval. Vedení KSC se tehdy těšilo značné podpoře, a to zvláště dělnictva, které žilo v domněnání, že vzniká cosi velkého a spravedlivého a za vládou funkcionářské špičky KSC vidělo většinou vládu své třídy. V tom je konečně utvrzovala i nepřetržitá totalitní propaganda. Politicky neaktivnější /a řečeno tehdejším žargonem / "třídně uvědomělá" část dělnictva byla téměř integrována novou vládnoucí vrstvou, stala se součástí panující stranické, státní a hospodářské byrokracie, jejíž sociální motivaci a psychologii si brzo osvojila. Do této vrstvy však pronikla v hojně míře i maloburžoazie: jednotlivci z jejich řad předcházeli sociálnímu deklasování, které postihlo - postupně, v průběhu 50. let - celou tuto třídu.

/Např. členové buržoazních stran houfně přestupovali na Gottwaldovu výzvu do KSC/. Rolníci přijali poválečný program pozemkové reformy. Pověštině násilnou kolektivizaci /její vyvrcholení se dostavilo až v polovině 50. let/ přijímali většinou s odporem /který dnes už náleží historii/, i když ne tak prudkým jako ruští mužáci. Rolnictvo v celém vývoji sehrálo významnější roli. Inteligence byla názorově i akčně zcela rozštěpena.

Atmosféru strachu a vynucené podpory režimu ještě zvýrazňovala studená válka a skutečná existence kapitalistické diverze. Byrokraté však zavedli hysterickou vlnu špionáže a každý ekonomický neúspěch zdůvodňovali sabotáží. Represe byly propagandou ospravedlňovány. Stalino-
vým heslem o "zostřování třídního boje v průběhu výstavby socialismu"; je očividné, že tato teze není teoretickou chybou či omylem, ale záměrným propagandistickým tahem, prostředkem, který měl ospravedlnit teror. Jak se okruh "nepřátel" pracujícího lidu rozrůstal, začal - a to již v prvních měsících byrokratické diktatury - zachvacovat i samotné bezprostřední výrobce, včetně dělníků, kterých bylo např. 39% z odsouzených k smrti v prvních pěti letech byrokratické diktatury a zejména pak členy i nejvyšší funkcionáře KSC včetně jejího generálního tajemníka. Podle sovětského vzoru přistoupilo vedení KSC a jemu podřízená politická policie /Státní tajná bezpečnost/ k masovému represáliím, křivdám, nespravedlnostem, věznění a k justičním vraždám. Tak zaplatily tisíce a tisíce obětí za to, aby totalitní režim mohl nerušeně vládnout. Růst teroru působil zpětně zbytnění STB, jejíž vedení se stalo začátkem 50. let druhým centrem moci ve státě a pomocí sepijatosti se svými sovětskými protějšky významně ovlivnilo vnitřní i zahraniční politiku.

Narůstání krizových momentů v 50. letech, jež v 60. letech zasáhly všechny oblasti společenského života, lze charakterizovat následujícími body:

1. V mocenské oblasti:

- a/ Sílicí nenávisť vůči režimu, pokles pracovní a politické aktivity pracujících, na druhé straně jejich neschopnost a nechuť bojovat za své zájmy, též v důsledku rozložení jejich bojových organizací. Byrokracie bývá-
lých dělnických kádřů.

b/ Statičnost režimu, pomalá výměna kádrů, mající mj. za následek generační problém, ale také hospodářské potíže. Opačnou tendencí je soupeření byrokratií uvnitř centra a postupný příchod nové generace středních kádrů, méně svázané s minulými revolučními boji, ale zato vzdělanější, a proto usilující o decentralizaci, efektivitu, atd.

c/ Stabilizace dvou světových soustav - kapitalistické a byrokratické. Všeobecná orientace Československa na SSSR: politická, ekonomická, vojenská. Nedomrlá de-stalinizace v Československu po XX. sjezdu KSSS. Překonávání studené války. Zlepšení vztahu SSSR - Jugoslávie. Roztržka SSSR - ČLR.

2. V ekonomické oblasti:

Vzestup ekonomického potenciálu růstem počtu pracovních sil, rozsáhlými velkými investicemi, tedy převážně extenzivním způsobem, který postupně své možnosti vyčerpával. Rýsovala se nutnost intenzifikace výrobního procesu, racionalizace práce atd., což pro statický byrokraticko-centralistický systém znamenalo velkou svízeň. Změny ve výrobním způsobu byly podmíněny změnami v řídicím systému, změnou ekonomického modelu. Toto vše přispívalo k prohlubování vleklé ekonomické krize, jejíž první příznaky se projevily již na začátku 50. let a která plně zasáhla národní hospodářství začátkem 60. let. Krize byla řešena na úkor životní úrovně obyvatelstva, což opět prohlubovalo další aspekty všeobecné krize systému. V sociální oblasti se největší nedostatky projevily v bytové krizi /která je chronická/, v potížích v zásobování, chudém trhu a nedostatečně rozvinutých službách.

3. V oblasti kulturně etické:

Ochromení politického života pracujících v totalitním režimu. Absence občanských a demokratických svobod, nedostatek pravdivých informací, který postihl zejména inteligenci. Atmosféra nedůvěry a strachu. Totalizace spolkového života a organizované zájmové činnosti, která vedla k jejich stagnaci, a to nejvíce v oblasti umění a v organizacích dětí a mládeže. Ve sportu tendence k militarizaci,

uniformitě a mocenskému zneužití tzv. špičkového sportu. Zastávání celých vědeckých odvětví; některá z nich byla dlouhá léta tabu, jsouce označována za "buržoazní pavědu": kybernetika, sociologie, genetika, etnologie, parapsychologie. Obroda měšťáctví jako hodnotového systému a růst konzumní orientace pracujících. Růst delikvence,

kriminality a prostituce. Byl v podstatě upevněn princip, podle něhož se různým třídám a vrstvám společnosti dostávalo různé /i když vyšší než dříve/ úrovně vzdělání. Tím bylo zachováno třídní dělení společnosti a v jeho rámci i dělnická třída jako relativně nevzdělaná sociální skupina. Byly však i tendence opačné, jež signalizovaly postupně zlepšování daného stavu: Stále častější kontakty vědců, umělců a odborníků na mezinárodní úrovni, postupná rehabilitace tabuizovaných vědních oborů a jejich rozvoj /kybernetika, sociologie, logika, filozofie/, vznik a rozvoj některých vědeckých teorií, kritických vůči systému, zvl. ekonomických, estetických a obzvláště filozofických. Stále plastičtější obraz společenské krize v umění, ve filmu a literatuře. Růst vzdělanosti a opozičních nálad mladé generace.

4. V oblasti sexuální:

Společnost téměř nepokročila od sexuální represivní k sexuální permissivní nebo aspoň tolerantní. Výstřelky puritanismu a pruderie. Propagovaná orientace na rodinu jako základ státu. Nedostatečná emancipace ženy, a to nejen v sexuální oblasti. Nedostatečná presexuální a sexuální výchova, nedostatečná antikoncepce, výkyvy v přísnosti potratového zákona. Stoupající rozvodovost. Pokles porodnosti, který byl na čas zastaven začátkem 70. let.

5. V oblasti národnostních problémů:

Postupný růst nacionalismu, částečně jako oprávněná reakce na nerovnoprávné postavení, částečně jako produkt falešného vědomí, a to jak ve vztahu Československo - SSSR, tak ve vztahu Slováci - Češi. Nevyřešené problémy národnostních menšin, zejména Němců, Cikánů a Židů. Vzrůst rasismu vůči zahraničním studentům, propagandou periodicky oživaný antisemitismus. Uzavřenost lidí u-

vnitř státních hranic a jejich izolovanost od ostatního světa, což spoluzpůsobilo ztrátu zájmu dělníků o boj jejich třídy v mezinárodním měřítku, iluze o životě na Západě, nemožnost korigování světového názoru na základě zahraničních zkušeností. Proti tomu pozvolna působila tendence uvolňování napětí mezi oběma bloky, postupného růstu výměny informací v mezinárodním měřítku, nových možností cestování zprvu od východních zemí /od poloviny 50. let/, později i na Západ /od poloviny 60. let/, a to zejména pro mládež a inteligenci.

Narůstání krizových momentů ovlivnilo vědomí lidí. Tak se ve společenském vědomí začal prosazovat názor, že chyba není jen v lidech "nahore", ale v celém systému, že je nutná kontrola moci, decentralizace a změny v hospodářství a ve správě ve smyslu efektivity a demokratizace. Kritický duch se však dosud omezoval na reformní přístupy, které byly zatíženy iluzemi, že tento systém lze obrodit využitím a přeměnou stávajících institucí, zejména KSC, a to při zachování základních vnitropolitických a zahraničně politických mocenských vztahů a vazeb.

Krizové jevy ovlivňovaly ovšem i vědomí byrokratického centra v čele s tehdejšími prezidentem a prvním tajemníkem KSC Novotným, který v průběhu let soustředil ve svých rukou velkou část moci. Opatření centra byla vážná, polovičatá a ryze obranného charakteru. Krátkodobě zmírňovala jednotlivé krizové jevy, po čase pak právě tato opatření vyvolávala nové disproporce a vyhrocovala situaci. Tím bylo centrum nuceno k novým ústupkům, ustupovalo tlaku decentralizačních tendencí. Od začátku 60. let oslabují prvky liberalizace totalitu systému. Nejenže se dále uvolňují předpisy týkající se výjezdu čs. občanů do zahraničí a neustále roste počet zahraničních turistů, zejména západoevropské mládeže, ale postupně se nahledávají i tuhá cenzurní opatření. To se odráží v oživení ediční činnosti, rodí se nová kulturní a odborná periodika. Relativně volný přístup k zahraničnímu tisku láme monopol státní propagandy. Na stránkách časopisů se tehdy začalo diskutovat o důležitých problémech, jako byl problém Cikánů, trestu smrti, prostituce, nízkých starobních důchodů, bytové krize atd., přičemž cenzura střežila, aby se diskuse nedotkla samotné podstaty systému. Postupně se upouštělo od přísných kádrových opatření při vstupu na střední a vysoké školy, uvolňovala se tzv.

kádrová politika v celém národním hospodářství. Oslabovala se také tzv. ideologická náplň výuky, uvolňovala se kázeň v armádě, začali být propouštěni političtí vězni, původně odsouzení k vysokým trestům, a přistoupilo se dokonce k prvním rehabilitacím. Oslebil se trestní postih proti kritikům režimu a prakticky už nedocházelo k vykonstruovaným procesům. V umění stále více povolovala svérací kazajka tzv. socialistického realismu. Diskutovalo se o ekonomické reformě a některé její prvky se začaly uvádět v život. Byla narušena hypercentralizace zahraničního obchodu. Liberalizovalo se pracovní právo ve prospěch pracujících.

Tak přišel r. 1967, v němž celospolečenská krize dostoupila svého vrcholu. Kritický duch se projevil v otevřených vystoupeních. Čtvrtý sjezd spisovatelů, zákaz Literárních novin, studentská strahovská manifestace, publikované názory vystupující proti přerušení diplomatických styků s Izraelem, všeobecná kritika posledních křečovitých záchvěvů represe /případ Pavel Tigrid a spol., vražda Jordana, případ Ivana Pfaffa, zbavení státního občanství Ladislava Mňačka, střelba do dětí na rakouských hranicích/ - to byly události, které bezprostředně předznamenaly další politický vývoj.

Koncem r. 1967 se byrokratické centrum názorově rozdělilo v postoj, jak vyřešit otázku výměny vedoucí garnitury. Tato diferenciacie, která na prosincovém zasedání ÚV KSC zasáhla i střední byrokratické kádry, vyústila v polarizaci, kde na jedné straně stála skupina ortodoxních konzervativců okolo Antonína Novotného, na druhé straně početnější a vnitřně velmi diferencovaná skupina reformistů. Mnozí z nich měli již značně ujasněné politické koncepte i mocenské záměry, spolupracovali s týmy odborníků, měli styky v různých společenských prostředích a institucích a svoji činnost čím dál tím více úžeji koordinovali. Byli to často oni, kdo v 60. letech propagovali nebo tolerovali popsané liberalizační tendence. Brojící proti režimu osobní moci a poukazující na palčivé slovenské problémy, odstranila tato skupina garnituru Novotného, získala rozhodující /i když ne výlučně/ postavení v byrokratickém centru a prosadila do funkce prvního tajemníka ÚV KSC Alexandra Dubčeka. Tato volba byla kompromisním řešením a vyhovovala požadavkům všech zainteresovaných stran /včetně kremelského centra/.

Boje uvnitř mocenského centra, které byly vyvolány všeobecnou společenskou krizí a které ještě více narušily už dávno ne neporušenou totalitu byrokratické diktatury, u-

volnily, podobně jako v Polsku a Maďarsku v r. 1956, mohutný společenský pohyb, všeobecně nazývaný obrodním nebo demokratizačním procesem. Proces obrody společnosti a její demokratizace probíhal však spíše ve vědomí lidí, na stránkách novin a ve veřejných diskusích než v institucích, neboť se jen málo změnilo v oblasti organizace a práce a společenského života vůbec. Obrodný proces zasahoval do jednotlivých společenských tříd a vrstev postupně a nerovnoměrně. Každá společenská skupina ho přijímala podle toho, do jaké míry vyjadřoval její vlastní zájmy, a spoluvytvářela ho podle vlastních představ a schopností, které byly dány spíše jejím společenským postavením a stupněm jejího uvědomění než její početností.

Poměr byrokracie, jejího centra a zvláště celé KSČ k obrodnému procesu nebyl ani zdaleka jednotný. Byrokratické vedení, zastávající centralistická a váhavá stanoviska /jež byla výsledkem kompromisu mj. dvou základních frakcí, které byly v centru zastoupeny, progresivistů a konzervativců/, se snažilo postavit do čela demokratizačního procesu a tím ho usměrňovat a brzdit. Uvědomovalo si totiž, že obrodný proces by ve svých důsledcích mohl vést k likvidaci byrokratického centralismu a tím i k ukončení jejich kariér. I nejdůležitější progresivisté mocenského centra pocítovali obavy z ohrožení "hodnot", které předchozích dvacet let spoluvytvářeli, a s nedůvěrou sledovali nevídaný společenský pohyb, pokud se projevoval návrhy na přeměnu politického systému a zakládáním nových institucí /mládež, odbory, samospráva, spolky, zárodky politických stran/. Podobné pocity sdílela i řada byrokratických kádrů, zejména méně schopných /v národním hospodářství/ nebo působících ve výrazně byrokratických složkách /aparát KSČ, státní aparát, armáda, policie atd./. Centrum, zastupující plně zájmy byrokracie, se dostávalo do vleku událostí, a to tím více, čím více vzrůstal okruh diskutovaných otázek a jak se vývoj urychloval. Omezilo se v podstatě na ustupování tlakům, které vyvíjel stále mohutnější progresivní proud, představovaný zpočátku téměř výhradně radikální inteligencí /novináři, humanitní inteligence, technokratické a samosprávné tendence v ekonomice/ a mládeží a zasahující postupně širší vrstvy pracujících. Tak se rozšiřovala veřejná diskuse o stále větším počtu problémů /jeden z nejvýznamnějších byly represe 50. let/, sílilo odborové hnutí, resp. jeho prvky nezávislosti na byrokratickém státě, vznikaly nové politické organizace a pracující při-

stoupili k prvním pokusům o hospodářskou samosprávu. I tento velký progresivní proud byl vnitřně diferencovaný. Jeho aktivnějšími složkami byli spíše mladí lidé, intelektuálové, kvalifikovaní, muži, obyvatelé měst a příslušníci českého národa, zatímco starší generace, manuální pracovníci, nekvalifikovaní, ženy, obyvatelé venkova a obyvatelé Slovenska se do demokratizačního procesu zapojovali většinou později a menší měrou. Progresivní proud vyvolával sympatie i v zahraničí: mezi polskými studenty, sovětskou opozicí, italskými komunisty, západoevropskou krajní levicí, západoněmeckou sociální demokracií. Sympatie byly ovšem spojovány s uplatněním vlastních zájmů a představ těchto skupin. Zprávy o nich postupně pronikaly mezi obyvatelstvo východoevropských zemí, kde posilovaly naději na politické a společenské změny. Druhým velkým tlakem, který spoluvytvářel obrodný proces a ovlivňoval rozhodnutí byrokratického centra, byl konzervatismus některých málo početných domácích skupin. Vedle zmíněných byrokratických kádrů šlo o málo početnou a ne příliš vlivnou skupinu pravověrných promoskevských komunistů, většinou starších dělníků resp. důchodců /ne více než 1% obyvatelstva/. Síla tohoto domácího konzervatismu byla však nepatrná vůči tlakům byrokratických center zemí Varšavského paktu /s výjimkou Albánie/ vedených Kremlem.

Kromě změn ve společenském vědomí přinesl obrodný proces za osm, nebo lépe šest měsíců několik konkrétních pozitivních společenských změn:

1/ Zrušení cenzury, které umožnilo veřejnou diskusi o všech ožehavých problémech a přístup k informacím pro nejširší vrstvy pracujících.

2/ Rozpad byrokratických organizací /ČSM/ a vznik nových organizací vytvářených spontánně, jako např. politických klubů, mládežnických a studentských organizací, politických skupin. Přestavba odborů, které se postupně měnily v nástroj sociálního a politického boje pracujících. Očista dalších organizací, např. satelitních politických stran a samotné KSČ.

3/ Odhalení většiny zločinů byrokratické diktatury, které vyústilo v soudní a mimosoudní rehabilitace /v r. 1969 v podstatě zastavené/ a které v očích pracujících zpochybnilo systém byrokratické vlády z hlediska možnosti jejího zneužití.

/4/ Pracující, resp. jejich nátlakové skupiny /nové, ale i tradiční politické organizace, zvl. pak mládeže a studentstva, Hyde Parky, sdělovací prostředky atd./ začali postupně sledovat a kontrolovat nejvyšší představitele státní moci, začali je posuzovat a hodnotit, diferencovat mezi nimi a kritizovat. Tento proces byl úměrný růstu občanské aktivity, která přerůstala v tendenci přímých a nepřímých nátlaků na byrokratické centrum a vyvíjela se směrem ke zpochybnění jeho samotné existence.

/5/ Za nesmírně závažnou pokládáme okolnost, že poměrně brzy po změně stranického vedení a vzestupu vlny lidové aktivity vzniklo hnutí za vytváření samosprávných orgánů pracujících. S těmi také počítala Šikova ekonomická reforma jako s "podnikovými radami", jež však neměly být orgány plně samosprávy pracujících, nýbrž měly mít zejména hospodářskou a sociální spolurozhodovací úlohu. /Samotná Šikova koncepce podnikových rad se vyvíjela: např. v červnu 1968 je možno pozorovat náhlý Šikův obrat v demokratickém smyslu/. Diskuse v těchto radách, resp. přípravných výborech však naznačovala, že pracující chápou roli rad mnohem šířeji.

V režimu "socialismu s lidskou tváří" tak docházelo k důležitému antagonismu, který se zatím ještě nemohl plně projevit, a to mezi vládou stranické špičky a jejím ještě slabým hnutím za společenskou samosprávu pracujících. Během tohoto vývoje mohlo dojít k dvojvládí, jež nemuselo být nutně nesmiřitelné a mohlo vyústit v postupné odumření byrokratického centra a nastolení samosprávného systému. O variantách dalšího možného vývoje ještě pojednáme. Demokratizační proces byl provázen i několika tendencemi a jevy, které měly dvojnásobný charakter:

/1/ Prudký růst nacionalismu, kořenící původně v nerovnoprávném postavení čs. ekonomiky vůči ekonomice sovětské a v nerovnoprávném postavení národů Československa vůči SSSR. Během obrodného procesu roste národní sebedůvěra, komplex méněcennosti je vystřídán pocitem nadřazenosti. Antisovětské, nebo přesněji řečeno antikremelské nálady měly spíše obranný charakter. Nacionalismem lze také vysvětlit obecný nezájem o "vývoz" obrodného procesu do dalších zemí sovětského bloku; tento nezájem byl zásadní strategickou chybou.

/2/ Obrodný proces přinesl něco, co v této zemi už po léta nebylo: osobní vztahy lidí k jednotlivým politikům. Byl jý zejména kult Dubčeka a slepá důvěra části obyvatelstva v tehdejší vedení. Hlasy kritizující některé politiky byly často umlčovány poukazem na osobní kvality a zásluhy mužů Ledna.

/3/ I když se během obrodného procesu neobjevily tendence k návratu kapitalistického výrobního způsobu, spojovala značná část obyvatelstva své představy o ideálním politickém uspořádání s parlamentarismem buržoazně demokratického typu. Tyto představy byly podporovány návrhy na přestavbu Národní fronty. Rozvíjející se politický pluralismus, který se stával vhodným formálním rámcem pro vzestup aktivy nejširších lidových vrstev a pro uplatňování jejich nejrůznějších zájmů, se vyvíjel v nepodstatných snahách o zakládání politických stran jako mocenských organizací.

/4/ Vedle zárodečného antagonismu samospráva - byrokratické centrum, o němž jsme se zmínili, začínal se rýsovat antagonismus mezi samosprávou a technokratickou koncepcí společenských, zvláště hospodářských problémů. Tento rozpor, projevující se např. v diskusi o podnikovém zákoně, nestačil vykristalizovat. Část pracujících /a samozřejmě technokraté/ též spoléhala na hospodářskou a finanční pomoc ze Západu. Tato tendence však vůbec nevyjadřovala snahu po návratu kapitalistů a nebyla motivována úmyslem otevřít dveře monopolům. /Kritika této tendence je zvláště případná od sovětských byrokratů a národních byrokratických center, neboť právě oni sami uvádějí kapital multinacionálních monopolů do zemí RVHP, aby oživilí hospodářství. V některých oblastech národního hospodářství přerůstají tyto tendence v jednostrannou či oboustrannou závislost./

Invaze armád SSSR a jeho satelitů v srpnu 1968 slibný vývoj čs. demokratizačního procesu násilně přerušila. Ukázala především, že takzvaná národní jednota, založená na svazku pracujících s byrokracií vlastní země, není zárukou pádu totality a přechodu k demokracii. Také poinvazní vývoj ukázal, že se pracující nemohou spoléhat na váhající liberální byrokraty, kteří se v konfrontaci s tvrdými zastánci byrokratické vlády domácího a zahraničního původu zaleknou a zradí pracující, kteří jim dali důvěru. S jedinou čestnou výjimkou Františka Kriegla, a to platí o čs. "delegaci" /tj. do Moskvy

násilím deportovaných vedoucích čs. představitelích a tehdejšímu prezidentovi republiky/ na moskevských jednáních koncem srpna 1968. Platí to o politice tzv. realistů mezi srpnem 1968 a dubnem 1969.

Drtivá většina obyvatelstva sovětskou invazi odsoudila. Lidé se však lišili a liší v názorech na to, jak se mělo ve dnech invaze nebo už před ní zachovat čs. vedení a čs. lid. Stále převládá názor - a v srpnových dnech r. 1968 byla jeho převaha mnohem výraznější -, že bylo třeba předem se na ozbrojený boj připravit a bojovat. Diskuse o tomto problému je až nápadně podobná té, která bývala vedena kolem otázky Mnichova. I my se domníváme, že obrana demokratizačních vyvozeností, které jsme na byrokracii vybojovali na jaře 1968, byla jedinou správnou alternativou. Při okamžité mobilizaci čs. pracujících do zbraně by musel Kreml rozvažovat svůj krok mnohem důkladněji. Mobilizace by byla tím účinnější, čím by byla včasnější. Na existenci reálného nebezpečí vojenské intervence jako důvodu k mobilizaci mělo upozornit tehdejší politické vedení země a rozvědka. /Obě dvě instituce byly však ve značné závislosti na sovětském mocenském centru./ I v tom nejhorším, málo pravděpodobném případě, když by se sovětské vedení rozhodlo vojensky zasáhnout i přes mobilizaci pracujících lidu a tedy v případě vojenské porážky Československa, existovaly by v zemi dobře fungující odbojové struktury, mezi občany by byly zbraně. Okupanti by byli donuceni nastolit skutečnou okupační nebo kolaborantskou vládu, násilím lámat celkem již dobře fungující demokratické vztahy ve společnosti a s velkou námahou vyhledávat a odhalovat konspirační síť legálních institucí /včetně vlády, parlamentu, sdělovacích prostředků atd./ Pro okupační moc by nebylo nijak snadné a tak "přirozené" vnutit Československu Husákovu cestu. A nebylo by ani celonárodního traumatu a komplexu Bílé hory, i z hlediska celospolečenské praxe a morálky by čs. společnost učinila krok vpřed. Varování před oběťmi, krveproléváním a nedozírnými následky je obvyklou demagogií a vydíráním reformátorů, když jsou přitlačeni ke zdi ortodoxními zastánci tvrdé vlády. Vede je k tomu však pouze jejich zbabělost a nechuf jít dál. Chápeme, že politické a vojenské spekulace nemusejí působit věrohodně, zvlášť vycházejí-li z historicky daného poměru sil. Jednoznačně lze ale konstatovat, že jedinou účinnou zárukou proti hrozbě sovětské intervence a intervenci samé by bylo vytvoření samosprávných orgánů /rad pracujících/ po celém

Československu, jejich těsná horizontální spolupráce a vytvoření vertikální struktury včetně samosprávného orgánu s platností pro celé Československo. Tyto instituce samotných pracujících by totiž již samy převzaly úkol, který by zajistil hlavní zájem pracujících v oné době: obranu země.

Po invazi a během dalšího vývoje jsme byli svědky úplného výbuchu aktivity prakticky všeho obyvatelstva, zvláště pak mládeže. Tato aktivita, trvající několik týdnů, byla velice vtipná, tvořivá, vynalézavá a nekompromisní, avšak brzy chutnala hořce po kapitulaci Dubčekova vedení, jež bylo však nadále podporováno jako fiktivní protiváha okupační moci. Po srpnové intervenci se zvedla pochopitelná vlna antisovětiismu, který zastíral třídní podstatu celého případu. Vojska SSSR nepřišla potlačovat českou nebo slovenskou národnost, nýbrž především to, co bylo pro pány v Kremlu, Pankově a jinde nebezpečné: systém, kde začíná mít hlavní slovo pracující lid, který může svobodně diskutovat a vyjadřovat se, kde ustupuje totalita a uvádá byrokratický centralismus, kde jsou konzervativci pranýřování svobodným tiskem. Odpor lidu vůči okupantům se často vybíjel v bezúčinném fangličkářství, pořádání nacionalistických rituálů a holdování pocitům mučednického národa. Dobová karikatura případně zobrazuje dlouhou frontu znuděných mladíků majících přes rameno nonšalantně opěněné čs. vlajky a čekajících, až na ně dojde řada, aby si mohli svůj prapor omočit v krvi vytékající z mrtvol na ulici.

Aktivita pracujících lidu po moskevské zradě a pod vlivem další "realistické" politiky Dubčekova vedení stále slábla, nemajíc bližších a viditelných perspektiv. Ztráta pozic pracujících a těch byrokratů, kteří upřímně zastupovali jejich zájmy, se neobešla bez zoufalých a předem prohraných bitev o každý časopis, o každý odborový svaz, o každý zbytek iluzí o polednové politice - a konec konců o každého jednotlivého politika. Všichni vzpomínáme hrdinské smrti Jana Palacha a Jana Zajíce, studentských stávek, bojové spolupráce dělníků a odborů s vysokoškoly a inteligencí, bojů za Josefa Smrkovského, březnových manifestací a mnoha politických střetnutí. Největšími bitvami byly pouliční boje v srpnu 1969, které hraničily se všelidovým povstáním v Praze, Brně a Liberci. Na mnoha jiných místech došlo k prudkým střetům s represivními silami, byly pořádány demonstrace a manifestace akty. Byrokratické centrum, nyní již s Husákem v čele, použilo všech svých prostředků: do Prahy poslalo tan-

ky, na tisíce lidí bylo zatčeno a surově týráno, byly vydány drakonické mimořádné zákony. Boje pracujících, mezi nimiž převládala mládež, byly často úspěšné /např. na barikádách/ a ukázaly, že ani ozbrojená policie, lidové milice a elitní armádní jednotky nejsou za určitých okolností s to vypořádat se s bojem pracujících, kteří se organizují a ozbrojují v průběhu boje.

Úmyslně se v této práci nezabýváme okolnostmi převzetí moci Husákem v dubnu 1969. Považujeme ho jen za jeden - a naprosto logický - krok "normalizace a konsolidace", tedy vývoje započatého 20. srpna 1968 a prakticky dovršeného v létě 1972 politickými procesy s odpůrci tohoto vývoje. Soudíme ostatně, že analýza období září 1968 až duben 1969 přísluší spíše těm, kteří jsou za tento vývoj spoluzodpovědní větší měrou než my a kteří dnes působí v socialistické opozici a Chartě nebo v emigraci.

Další vývoj pod Husákovým vedením prohloubil v 70. letech všechny negativní rysy režimu a vyvolal nové krizové jevy, přestože se je mocenské centrum snaží zastírat a oddalovat jejich řešení. Od samého začátku tohoto vývoje začali zvedat hlavu českoslovenští zastánci tvrdého kursu a nekompromisní vlády byrokratického centra, jakož i starší a noví kariéristé; jejich odvaha rostla tou měrou, jak uvádala aktivita pracujících.

Celospolečenské problémy, které vedly k obrodnému procesu, se nepodařilo v průběhu 70. let vyřešit; byrokratické centrum je pouze utajovalo, retušovalo, řešilo některé jejich důsledky, aniž zasahovalo jejich podstatu. Řečeno s Ludvíkem Vaculíkem, nepodařilo se Husákovu vedení vyřešit ani jeden lidský problém. Sedmdesátá léta se na rozdíl od předcházejícího období vyznačovala těmito rysy:

/1/ Hospodářský vývoj utrpěl především tím, že nebyly uskutečněny připravované ekonomické reformy, i když některé z nich se váhavě a polovičatě prosadily. Nové politické vedení udělalo vše pro to, aby byl zásoben trh a nerostly ceny a aby zbrzdilo inflaci a upevnilo pracovní morálku. Drastické omezení investic, zmrazení mezd, zahraniční půjčky a podpora od ostatních byrokratických režimů při mírném růstu cen splnily svůj účel: obyvatelstvo bylo částečně uspokojeno ve spotřebitelských zájmech. Základní ekonomické disproporce však odstraněny nebyly, naopak tato opatření měla vědomě krátkodobý charakter a projevují se v současnosti velmi

negativně: např. v příškrvení investic, v zastarávání strojů a zařízení, a tím v relativním poklesu produktivity práce, radikálnějším zdražováním apod. Obranná opatření režimu jsou nedostatečná a zdá se, že strašidlo ekonomické krize šířící se z Polska žádný pohraničník neuhlídá.

2/ Statičnost byrokratického centralistického systému postupně přechází v anachronismus. Rozsáhlá výměna kádrů sice vyřešila "generační problém" nastupující inteligence; porušila však stabilitu systému, neboť na místa lidí, kteří - ač v "revizionistické" opozici - byli spjatí se systémem svou minulostí nebo ideály, přišly bezzásadoví kariéristé nebo apolitičtí odborníci: jedněm ani druhým neleží na srdci osud režimu. Na svých místech zůstali pouze staří oportunisté: ti nejstarší sloužili už za první československé republiky a bez úhony prošli nacistickou okupací a režimy za Beneše, Gottwalda, Novotného a Dubčeka, kterým všem posloužili. /Skupina prosovětských starokomunistů je málo početná a z různých důvodů se neteší podpoře centra./

/3/ Důležitým krizovým momentem konce let 60. bylo, jak jsme uvedli, nerovnoprávné postavení slovenského národa vzhledem k českému. Federalizací sice slovenský národ získal formální rovnoprávnost s českým národem, ale otázka svobody Slováků jako národa nemůže být definována pouze jejich vztahem k Čechům. Slovenský národ zůstává stejně nesvobodný, jako byl dříve a jako byl a zůstává český. Neboť svoboda národa je založena na svobodě každého jednotlivce a z tohoto hlediska žijeme všichni v nesvobodě, v byrokratickém útlaku, tak jako tomu bylo před federalizací. Navíc vystupuje do popředí nový nacionalistický faktor, a to pocity podrobenosti některých Čechů vůči Slovákům; v podmínkách, kdy společnost nemůže o svých problémech ani promluvit, nelze tento faktor pominout.

/4/ Začátkem let 70. byla všeobecná celospolečenská krize obohacená o nové dimenze: Československo - na rozdíl od let šedesátých - se stalo mezi byrokraticko-centralistickými státy zemí s nejtvrděší diktaturou. Čs. byrokratické centrum se orientuje na ortodoxní konzervativní křídlo kremelského centra a zvláště v zahraniční politice se snaží být papežštější než papež. Československá otázka je také pro vládcy v Moskvě neustálou přítěží, kterou se snaží zaretušovat, omluvit, pro-

cože jim překáží v nynější politice usmířování a spolupráce se Západem. Četné otázky by již byly dávno vyřešeny, kdyby se čs. centrum nebálo řetězovitě reakce a exploze, kterou může vyvolat každý malý ústupek. Nejde přitom o maličkosti. Již krátce po Husákově převzetí moci začaly represálie, které postihly statisíce lidí nucenou změnou zaměstnání a donutily "nespolehlivé" odborníky pracovat na méně kvalifikovaných nebo i nekvalifikovaných místech. Vznikla armáda vyloučených a vyškrtnutých /třetina původní KSČ - více než půl milionu členů/, kteří jsou diskriminováni v četných právech, většinou i se svými rodinami. Tisíce lidí bylo donuceno emigrovat a žádná amnestie pro navrátilce nezbavuje režim viny, protože atmosféra teroru a strachu, který dnes panuje, je silnější než chlácholivá slova režimu o "odpuštění". Nejsou postiženi jen umělci a novináři přísnou cenzurou, popřípadě zákazem činnosti ve svém oboru, nýbrž je postižena celá československá veřejnost zákazem diskuse, absencí informací - skutečnou Biafrou ducha. Pro udržení místa, možnost dostudovat, pro přijetí dítěte na střední nebo vysokou školu - pro to vše a mnohé další důvody byli a jsou mnozí lidé nuceni zapírat svůj názor a křivit se. Jejich potlačovaná nenávisť vůči režimu se - na rozdíl od otevřených postojů veřejně vystupující opozice - může projevit různým způsobem. Na místa těch, kteří se hrbí nedovedou, se vyšvihli kariéristé. Bývalí agráři a členové bývalých buržoazních stran vylučovali při prověrkách z KSČ její členy, kteří se snažili plnit a v diskusi rozvíjet Akční program KSČ z jara 1968. Ti, kteří aktivně vystoupili proti despotickeému Husákovu režimu, byli uvězněni a nespravedlivě, nezákonně /měřeno i současnými zákony/ a krutě odsouzeni, někteří na dlouhá léta. Tisíce lidí byly také odsouzeny za stržení nenáviděné vlajky okupanta, za anekdotu, píseň nebo přehrávku magnetofonového záznamu. Zločiny tohoto režimu, a zejména konkrétních osob, nemohly zůstat pracujícím lidem nepovšimnuty.

5/ Zatímco v 60. letech liberalizační tendence a různé opoziční nálady vznikaly na půdě oficiálních struktur a zejména v samotné KSČ, byla v důsledku popsání vývoje v Československu 70. let tato cesta uzavřena. Opoziční postoje vyloučených a vyškrtnutých členů KSČ /jejich velmi malé části/ se postupně vyhrocovaly v opoziční proud tzv. exkomunistické opozice, který začal - i když velmi pomalu a váhavě - spolupracovat s dalšími odpůrci Husákovy režimu. Zrodila

se tak socialistická opozice, která v oblasti lidských práv našla společný jazyk s dalšími demokraty, zejména křesťany. Výrazem jejich dialogu a společných akcí poloviny 70. let je Charta 77, která se postavila do čela širokého hnutí za občanská práva a demokratické svobody a která na totalitní moci dokázala vybojovat uznávanou, nebo aspoň tolerovanou zásluhu legální existence. Významné je, že hnutí za občanská práva a boj za nezávislé instituce /odbory, vědecké přednášky, studentské hnutí, tisk, výbory solidarity atd./ se rozvinuly současně v sousedním Polsku /v míře mnohem větší než v Československu/ a v SSSR a že obdobné tendence jsme zaznamenali i v NDR, Maďarsku a Rumunsku.

VII.

PŘEDPOKLÁDANÝ VÝVOJ

Byrokraticko centralistický systém je v Československu relativně konzolidován. Pro jeho udržení v nejbližších letech můžeme tyto závažné aspekty:

- Mezinárodní spolupráce byrokratů, dočasná konzolidace postavení celého promoskevského byrokratického bloku /přes nejrůznější trhliny/.
 - Rostoucí hospodářská a politická spolupráce sovětského bloku s imperialistickým.
 - Nezměněný charakter byrokratické diktatury /totalitní, autoritářský a zejména policejní/ a naprostá konformita v armádě, nedovolující usilovat o vývoj podle vzoru Portugalska z r. 1974. Osobní zkušenosti celé plejády byrokratů z let 1968 - 69, kteří neumdlévají v "bdělosti a ostražitosti".
 - S tím související neexistence revolučních organizací pracujících a nezávislých institucí. Naopak: útlum lidové aktivity, který nedokázala překonat ani Charta 77. Prostředí, vyjadřující opoziční nálady, a v těchto prostředích by bylo možno spatřovat zárodky revolučních organizací - trpí programovou nejasností a nedostatečnou kooperací ve vnitřním a zejména mezinárodním měřítku.
 - Útlum lidové aktivity má ještě další objektivní důvody:
 - Nevyjasněnost a nevyhraněnost širokého lidového hnutí v r. 1968, jež způsobila především krátká doba jeho existence a to, že se obrodný proces málo projevil v institucionálních změnách.
 - Rozklad třídního vědomí dělnictva a pracujících; vedle totalitní podstaty systému zde působí falešné vědomí lidí, profanace socialistických myšlenek, jejich útěk do soukromí a obrat ke konzumnímu způsobu života.
 - Beznaděj a zdánlivá slabost pracujících vůči okupantům, pravidelné armádě a policii.
- Proti těmto aspektům, nabádajícím nás k trpělivosti a houževnatosti, je však možno postavit jiné, které vzbuzují naše naděje:

- Periodické krize objevující se střídavě v různých byrokratických státech v důsledku nerovnoměrného vývoje těchto států. Vyhrocující se krizové momenty v Československu /očekávaná ekonomická krize zvláště v důsledku růstu cen dovážených surovin/.
- Postupující integrace členských států sovětského bloku, jež může tyto krize v budoucnu časově sjednotit.
- Čínsko-sovětský spor může přerůst ve vojenskou konfrontaci, která by jistě /dnes těžko představitelným směrem/ ovlivnila situaci v zemích sovětského bloku včetně Československa. Takový konflikt by mohl vyvolat zvýšenou opoziční činnost ve východoevropských zemích a odstředivé tendence v SSSR, ale ovšem i teroristickou reakcí ze strany byrokratických špiček. /Obáváme se však, že velká část opozice ruské by v tomto konfliktu reagovala nacionalisticky, obdobně jako většina evropských dělnických stran na začátku 1. světové války/.
- Prohlubující se krize mezinárodního komunistického /promoskevského/ hnutí, směřující k jeho úplnému rozkladu. Sovětský "reálný socialismus" už přestává být modelem systému, v němž by chtěli pracující žít.
- Možnost vítězství pracujícího lidu v některé vyspělé kapitalistické zemi nebo v rozvojových zemích a rozpoutání revolučního procesu mimo rámec a kontrolu sovětského bloku. Revoluční vítězství v několika zemích západní Evropy. Možné rozšíření revoluce do zemí východní Evropy.
- Prohlubování zmíněného rozporu systému mezi snahou po udržení statu quo a nutností změn, a to jak v ekonomice, tak i politice. Prohlubování dalších pospaných antagonismů byrokraticko-centralistického systému.
- Pasivní nesouhlas drtivé většiny čs. obyvatelstva s existujícím režimem a jeho postupné a perspektivní přerůstání v nesouhlas aktivní: růst sebevědomí a odvahy, růst aktivit a veřejně projevovaný nesouhlas v rámci hnutí Charta 77 i mimo něj.

Popsali jsme aspekty celospolečenské krize a byrokratické diktatury a zdůraznili jsme, že řešení krize a odstranění diktatury může spočívat pouze v zásadní společenské změně, která svrhne nadvládu byrokracie jak v národním, tak i mezinárodním měřítku a nastolí vládu samotných pracujících. Formy této vlády chceme popsat v druhé části našeho programu. Pro tento okamžik nám zbývá pojednat o mocenském

zvratu, kterým naše společnost bude muset projít. Hovoříme-li o mocenském zvratu, máme na mysli relativně krátké období, během něhož bude moc byrokratickému centru odejmuta samotnými pracujícími, kteří v průběhu tohoto odebrání moci budou vytvářet své vlastní instituce, ať už dočasného nebo trvalejšího rázu. Předvídat všechny možnosti forem tohoto zvratu, a to zejména z mezinárodního hlediska je dnes nemožné. Na základě analýzy minulého vývoje i současného stavu jsme však dospěli k názoru, že zásadní společenská změna - i kdyby měla probíhat v oblasti odebrání moci po několika měsících - zasáhne radikálně všechny dosavadní instituce mocenské sféry, zruší jejich vazby a většinou i je samotné. Jsme totiž přesvědčeni, že systém byrokratického centralismu je ve svých vlastních institucích nezreformovatelný. /Institucemi zde míníme zejména: aparát KSČ, odborů, satelitních stran, SSM atd., národní výbory a zastupitelské sbory, vládu a prezidenta republiky; direktivní národohospodářskou strukturu: policii, armádu, soudy, redakce sdělovacích prostředků; cenzuru/. Nepopíráme význam drobných zlepšení ve všech oblastech společenského života pro život jednotlivců, společenských skupin a všech pracujících: hovoříme o tom, že systém je "tvárný", do určité míry přípůsobilý. Význam těchto drobných zlepšení vidíme více než v jejich výsledku v usilování o ně, v rozvoji kritického ducha, opozičních nálad a zárodečných struktur nezávislých na státě. Pokud jde o reformy samy, známe dobře jejich meze: protože každá demokratická reforma míří proti nedemokratické podstatě režimu, zastavují se vždy /nebo je potlačena terorem/, dotkne-li se řešení základních společenských rozporů. V tomto smyslu má každý pokus o reformu revoluční charakter, neboť odhaluje iluzornost reformního úsilí a posiluje zárodky revolučního vědomí. V naší koncepci je mocenský zvrát a radikální společenská změna zasahující mocenské instituce revolučním procesem a budeme ho tak také nazývat. Dříve než pohovoříme o alternativách revolučního procesu a možných cestách, které k němu vedou, musíme se - pro ujasnění pojmu revoluce - aspoň v krátkosti zmínit o třech otázkách: o obsahu /charakteru/ revolučního procesu, o problému avantgardy /a demokratického centralismu/ a o problémech revolučního násilí. Revoluci je možno posuzovat především podle toho, do jaké míry ruší staré nevyhovující struktury a vazby. V některých případech je likviduje bez náhrady, v jiných je nahrazuje no-

vými institucemi s obdobnou rolí. V průběhu upevňování revolučního procesu nebo jeho degenerace se revoluce často vrací /pod změněnými názvy/ k předrevolučním institucím a praktikám. Je přitom možno rozlišovat, zda institucionální a strukturální změny probíhají v rovině politické /mocenské a organizačně společenské/, sociální /tj. rozvrstvení společnosti na sociální skupiny, zvl. třídy a vrstvy; vzájemné vazby a pohyb těchto skupin/, hospodářské /lze považovat i za součást roviny sociální/ a kulturní. Hranice mezi jednotlivými rovinami, v nichž probíhá revoluční proces, nejsou někdy zcela zřetelné. Nechceme podávat obsáhlý teoretický rozbor očekávaného revolučního procesu v Československu a v zemích sovětského bloku. Antibyrokratický charakter tohoto procesu je zřejmý ze všeho, co jsme dosud napsali. Je proto vhodné nazývat ho antibyrokratickou revolucí. Přiznáváme jí především politický charakter, protože jejím vlastním smyslem je odejmout politickou moc byrokratickému centru a ustavit vládu /tj. instituce politické moci/ pracujících a všech občanů. Protože byrokratické centrum spolu s byrokracií je zároveň globálním ekonomickým subjektem, bude tento proces probíhat v hospodářské rovině. Uvolní byrokratické brzdy hospodářského rozvoje a dosavadní stupeň výrobních vztahů. Změní to do značné míry i výrobní vztahy samy, ovšem v této sociální oblasti bude znamenat spíše dovršení revolučního procesu let 1945-48 /a v znetvořené podobě i let následujících/, který zrušil buržoazii jako třídu, odňal jí výrobní prostředky, aniž je zespolečenštil. Toto zespolečenštění je právě úkolem antibyrokratické revoluce. Proto v oblasti sociální považujeme tuto revoluci za pokračování vývoje započatého po druhé světové válce. Protože neuznáváme byrokracii za společenskou třídu /ale za vládnoucí vrstvu/, nepřiznáváme antibyrokratické revoluci charakter klasické sociální revoluce. Hovoříme o ní jako o revoluci politické, která odstraní sociální překážky na cestě k beztrždní společnosti. Překážky samy jsou opět politického charakteru. Je nesporné, že antibyrokratická revoluce, vystupující proti atomizaci společnosti a odcizení člověka, zaručující občanská práva a demokratické svobody pro každého člověka /včetně nepřátel revoluce/ bude rovněž /a ve svých důsledcích především/ revolucí kulturní. Tento stručný výklad není jistě pro mnohé čtenáře uspokojující; u mnohých, kteří stejně jako naši někteří přátelé jsou

přesvědčení o převažujícím sociálním charakteru antibyrokratické revoluce, vzbuzuje jistě nesouhlas. Již při výkladu o hypotézách o podstatě společenského zřízení, v němž žijeme, jsme uvedli, že teoretické rozdíly v posuzování těchto otázek nejsou pro náš současný boj nijak podnětné a odkazujeme je proto na pozdější diskusi.

Revoluční avantgardou je obvykle myšlena organizovaná skupina lidí, která určuje taktiku a strategii revoluce a už před ní vede lid do boje. Existence avantgardy byla pak v dějinách jedním ze zárodků degenerace či byrokratizace revoluce, neboť vývoj v této avantgardě, která se sama za avantgardu prohlásila, postupně umlčel původní demokratický duch /např. zákaz frakcí v Ruské komunistické straně/ a centralismus zabezpečil potlačování jiných názorů /až po masový teror/. Existuje utilitární názor, že revoluční lid svou neorganizovanou živelností nic nedokáže. Demokraticky organizovaná revoluční avantgarda /revoluční politická strana/ prý však citlivě lid vede, aniž by jím manipulovala, využívá všech slabín nespravedlivého režimu k soustředěným útokům, k politickému lavírování atd. K tomuto původnímu názoru nyní stále častěji /po smutných dějinných zkušenostech/ přistupuje i teze, že po dosažení revolučních cílů, po nastolení společenské samosprávy a v podmínkách, kdy nové společenské uspořádání není ohroženo zvenčí, je tato avantgarda jako instituce zbytečná, že jí je třeba rozpustit a že její roli musí nahradit celospolečenský orgán samosprávy, dokonale zabezpečený proti byrokratizaci. Tento proces "seberozpuštění" se však nezdá být reálným. Vycházíme ze současných podmínek naší společnosti /která se odlišuje od společnosti, existující např. v západní Evropě/ a soudíme, že i v boji proti nespravedlivému režimu /proti vládnoucí třídě či vrstvě/, tedy před revolučním procesem, je nezbytnost jedné revoluční avantgardy, natož institucionalizované, pochybná. Žádná skupina lidí, ať objektivně pro věc revoluce sebeschopnějších /a kde vzít měřítkoobjektivitu?/, nebude nejspolešnější stále, všichni její členové a po celý život; jejich stanoviska budou překonávána a toto překonávání může jen stěží odrážet institucionální forma. Pouze revoluční společenství, z něhož budou čas od času vystupovat do popředí neformální "avantgardy", vzešlé z akcí a z praxe, dokáže skutečně vyjádřit hlavní zájmy utlačované společnosti. Toto revoluční společenství nevyulčuje organizování různých revolučních skupin, případně i politických stran. Naopak, právě takové skupiny mohou,

často ve spojení s jinými skupinami po určitou dobu či v určité konkrétní situaci, roli neformální avantgardy hrát. V našich podmínkách se budou často přeskupovat a členit, sjednocovat a opět dělit. Nebude to ke škodě věci. Převážná část těchto změn nebude asi institucionalizována, půjde spíše o přeskupování a rozšiřování vlivu mezi stoupenci skupiny nebo proudu. Veřejné /opoziční/ mínění samo posoudí, kterému názoru dá svůj hlas, koho bude podporovat, kým si nechá poradit, tedy: kdo v dané situaci a v dané době bude neformální avantgardou. /V současné situaci jí je bezpochyby Charta 77, v Polsku v této roli vystupují nejen Výbor společenské obrany - KOR a Hnutí obrany lidských a občanských práv ROPCIO, ale i výbory studentské solidarity, katolická mládež, Společnost pro vědecké přednášky, přípravný výbor nezávislých odborů atd. V Rumunsku sehrál tuto úlohu spisovatel Paul Goma a jeho přátelé, po něm převzal štafetu rumunský Maďar Kiralyi atd./ A otázka nikdy nezni, nebo by neměla znít, kdo je touto avantgardou, nýbž co, jaký problém určitá skupina řeší a jak ho řeší. Tyto otázky se kladou i v rámci neformální avantgardy samotné, zejména pokud v její neformální součásti tak úzce spolupracují a jako celek přijaly určitý institucionální výraz. Je to případ Charty 77, kde každá skupina, okruh, proud či více méně náhodně seskupení přátel, které hnutí za lidská práva jakýmkoli účinným způsobem skutečně rozvíjí, je revoluční, bez ohledu na to, zda si to uvědomuje nebo ne, zda se za revoluční prohlašuje nebo zda přísahá na reformní postup a přísné dodržování zákonů. Popsaná neformálnost je jistě na úkor akceschopnosti. Skýtá však jistotu nebyrokratického vývoje nebo aspoň její důležitý předpoklad, zatímco dobře organizovaná politická strana-avantgarda může sice do jisté míry zaručit svržení nespravedlivého režimu, ale může být i zdrojem nespravedlivého režimu nového.

Na otázku, jsme-li stoupenci demokratického centralismu, můžeme odpovědět pouze tehdy, řekneme-li, co tímto pojmem míníme; dále musíme přísně odlišit období před antibyrokratickou revolucí a období po ní a uvážit, hovoříme-li o demokratickém centralismu pro politickou stranu, pro hnutí nebo pro celou společnost.

Demokratický centralismus znamená systém s dvěma základními rysy. Prvním je demokratické fungování organizace, tj. svoboda vyslovit svůj názor, sdělit ho ostatním členům, organizovat podle názorové odlišnosti tendence a frakce

v rámci organizace /včetně zastupování představitelů těchto frakcí ve volených orgánech/ a právo diskutovat o odlišném názoru kdykoliv, a to i tehdy, byl-li většinou zavrhnut a organizace se jím už dlouho neřídí. Druhým rysem je "delegace moci", tj. volby zastupců do vyšších orgánů /výborů/, které rozhodují za členstvo /pod kontrolou/ a zásada, že názor většiny, vyjádřený vyšším orgánem nebo celostranickou diskusí, je závazný pro všechny, kteří jsou povini v mimostranickém životě jednat /a někdy i vyjadřovat se/, jako by to byl jejich vlastní názor, zatímco ve vnitrostranickém životě mohou dále /i organizovaným způsobem, ve frakcích/ přesvědčovat své soudruhy o pravdivosti názoru menšiny.

Především je třeba uvést, že takto popsaný /a v mnoha organizacích skutečně fungující/ systém demokratického centralismu nemá nic společného s byrokratickým centralismem, který se ze stalinské tzv. komunistické strany rozlil do všech sfér našeho života a zcela je pohltil: Je v jeho povaze, že se za demokratický centralismus vydává.

Pro neformální složky avantgardy /ne už pro avantgardu jako celek/ považujeme demokratický centralismus za možný a operativní a soudíme, že těžko lze vytvořit lepší systém, který by nebyl těžkopádný. Tento systém je vhodný ovšem jen pro ty politické skupiny, které na cestě od živelnosti dospěly tak daleko, že samy cítí jeho potřebu. Toto vše vážeme na důležitou podmínku, že jde o skupiny, které působí v předrevolučním období a které nemají monopolní postavení v avantgardě. Přitom bychom doporučovali, aby systém demokratického centralismu těchto skupin byl doplněn vertikální rotací ve funkcích, o právo aktivní menšiny /jak ho koncipujeme v II. části práce pro celou společnost/, uvolnění zásady stranické "disciplíny", podle níž je člen povinen účastnit se akce, s níž nesouhlasí, s níž však souhlasí většina atd. Na druhé straně považujeme demokratický centralismus za nevhodný pro jakoukoli politickou organizaci po pádu byrokratické diktatury, neboť soudíme, že nebezpečí manipulace s členskou základnou je značné a že rozhodování politické organizace jako celku je možno v podmínkách svobody a za současného stavu sdělovací techniky zajistit i jinak než delegací moci ústřednímu výboru nebo představenstvu strany. Nechceme ovšem tento názor nikomu vnucovat. Zásadu demokratického centralismu, že člen je povinen hájit názory strany bez ohledu na názory vlastní, považujeme za nepř-

puštnou pro ty, kteří budou zvoleni do samosprávných orgánů. Hraničí totiž s otázkou odpovědnosti: komu bude delegát odpovědný - své straně nebo svým voličům? Odpovědnost straně by měla být vyloučena a při jejím uplatňování by měl být ten, kdo se jí řídil, odvolán z pozice, do níž byl zvolen. Nevhodný je podle nás demokratický centralismus i pro různé hnutí, sdružení a spolky, pro odbory a mládežnické organizace. Klademe zde důraz na spontaneitu a samostatnou práci menších kolektivů a v tomto smyslu se budeme k otázce demokratického centralismu vyslovovat v budoucnu, po sružení moci byrokracie, až tato hnutí a sdružení vzniknou. Je nepochybné, že demokratický centralismus nebude možné zakázat; bude však nutno poukazovat na jeho nebezpečí.

Za nevhodný považujeme demokratický centralismus pro organizaci celé společnosti. Dobrovolnost lidského působení /existence/ ve společnosti je totiž silně problematická, zatímco alespoň v demokratické společnosti - z politické organizace, jejíž centralismus se zdá členům příliš centralizovaný, je možno kdykoli bez následků vystoupit. Demokratický centralismus v celospolečenském měřítku odpovídá poměrně přesně systému parlamentní demokracie, jehož jsme - jak ukážeme dále - odpůrci. Je pravda, že každá forma nepřímé /zastupitelské/ demokracie, včetně samosprávného systému, který chceme navrhnout, má rysy demokratického centralismu. Jde jen o to, jak ukážeme, aby stránka centralismu /tj. delegování moci/ byla postupně oslabována ve prospěch stránky demokracie /tj. přímého působení všech/.

Lidé, s nimiž se běžně setkáváme, obvykle přijímají nutnost zásadních politických a sociálních změn, připouštějí i nutnost zrušení byrokratických institucí a vytvoření vlastních institucí pracujících a v tomto smyslu souhlasí s obsahem postupu, který nazýváme revolučním procesem, antibyrokratickou revolucí. Titíž lidé však couvnou před použitím slova "revoluce", neboť po zkušenostech ze stalinského teroru vydaného za diktaturu proletariátu a revoluční násilí se hrozí jakýchkoli násilných akcí, které jsou v jejich vědomí s každou revolucí neodlučitelně spojeny.

Souhlasíme s nimi, že každé násilí společnost poškozuje. Protože je však násilí původním znakem života vůbec, jde jen o to, omezit ho na nejmenší nutnou míru a zejména nepřipustit, aby se změnilo v brutalitu nebo dokonce teror. Protože však byrokratická diktatura se udržuje výhradně brutalitou /a někdy dokonce terorem/, dáváme přednost násilí, jímž no-

sitelé této diktatury budou své moci zbaveni, před trpným nenásilím, které jen pomáhá udržovat celou společnost v ústíku. Toto násilí nemusí být - a v Československých podmínkách to platí dvojnásob - brutální a už vůbec nemusí přerušovat v teror. Za násilí totiž považujeme i ten fakt, že např. pracující oznámí řediteli, že už není ředitelem, že budou zrušena byrokratická místa spojená s privilegii, že byrokraté budou ekonomicky donuceni začít pracovat. K tomu není třeba, aspoň ne v Československu, nikoho střílet nebo zavírat. Víme dobře, že s revolučním procesem bude souhlasit 95% obyvatelstva. Pomstychtivé nálady směřující k lynčování části z oněch zbylých 5%, která napáchala nejvíce zločinů, nebudou mít s revolucí nic společného, naopak: mohou ji vážně poškodit. Proto budeme proti nim vždy vystupovat. Z druhé strany se budeme zasazovat o úplné odhalení celého byrokratického systému včetně všech jeho zločinných projevů a o vytvoření takového společenského mechanismu, který by zabránil jeho recidivě. K otázce potrestání neaktivnějších činitelů byrokratické diktatury zaujímáme, z hlediska utilitarity, spíše blahovůlný postoj /jde o budoucnost, ne o pomstu!/. Pokud budou někteří z nich souzeni, potom pouze podle práva platného v době, kdy své zločiny spáchali /většinou možnosti promlčení/. V podstatě jde o trestné činy vlastizrady /zvl. v srpnu 1968/, rozvracení republiky /zvl. srpen 1969/, teroru /např. některé politické procesy/, vyzvědačství, zneužívání pravomoci veřejného činitele, rozkrádání, příživnictví atd. Taková opatření by měla pinit výhradně funkci společenské obrany proti těmto jedincům a zejména jevům, jejichž byli nositeli. V žádném případě by neměly být poškozeny jejich děti a rodiny.

Soudíme-li že, proti nepříteli vnitřnímu nebude třeba použít teroru a že brutalitu lze v podstatě omezit na minimum, můžeme tomu být jinak při případných střetech s cizí /konkrétně sovětskou/ armádou. Je zřejmé, že rozvoj revolučního procesu bude záviset právě na tomto aspektu, jak poukážeme dále. Oběti tohoto boje by byly zvláště tragické, protože proti anti-byrokratické revoluci by se nepostavili přesvědčení činitelé byrokratické diktatury, kteří by bojovali za své postavení, ale manipulovaná a nevědomá masa ve vojenských stejno-krojích. V dalším ukážeme, že tento střet, resp. boje většího rozsahu, nejsou pravděpodobné.

Nezabýváme se zvláště možnostmi násilných /teroristických/ akcí před vypuknutím anti-byrokratické revoluce, a to např.

z hlediska teorie "rozbušky", protože československé podmínky tyto akce vylučují. Nemyslíme teď na policejní systém, který by takové akce zmařil, ale na reakci obyvatelstva, pro něž by takové útoky nejen nebyly mobilizujícím prvkem, ale dokázaly by zdiskreditovat myšlenku anti-byrokratické revoluce. Cesta teroru, městské gerily nebo organizování ozbrojeného boje proti potlačovacímu aparátu je, jak se zdá, uzavřena a tendence k ní, projevující se v prostředí apolitických a často psychopatických jedinců z řad mládeže, jsou bezvýznamné svým rozsahem, četností i důsledky. Posilují jen politickou policii - Státní tajnou bezpečnost.

Ve snaze přiblížit anti-byrokratickou revoluci, uspišit podmínky pro odstranění byrokratické diktatury je každý z nás postaven před základní otázkou: Co dělat? Tato otázka má často formu: Projevovat se veřejně, vystupovat s otevřenou kritikou, postavit se do zjevné opozice nebo vykonávat utajovanou činnost? Na tuto otázku lze odpovědět jednoznačně. Veřejné projevy kritického ducha vede k represii a omezuje - aspoň u většiny z nás - aktivitu na tzv. legální možnosti. Je třeba vidět, že tou měrou, jakou se zapojuje do dané aktivity čím dál tím větší počet lidí, klesá i možnost represe ze strany byrokratické diktatury a prostor tzv. legality /často zákony, které jsou pružné, nevytvořené/ se rozšiřuje. Od kritiky je možno přistoupit k zakládání a činnosti institucí, které jsou nezávislé na státě /odborné, studentské organizace, výbory solidarity, spolky/, což je stav v dnešním Polsku. Některé tyto prvky se začínají projevovat i v Československu. Víme, že pro mnohé občany je tato cesta obtížná /ohledy na rodinu apod./, přesto si však myslíme, že postupné a pomalé přistupování k proudům veřejné kritiky je tou základní cestou, která připravuje pád byrokratické diktatury. Represe, která účastníky tohoto "legálního" boje stíhá, vyvolává širokou solidaritu v národním i mezinárodním měřítku. Dojde-li v krajním případě k zatčení a vazbě, je obviněný v situaci nezákonně vězněného a dobře to ví on i jeho žaláři. Psychologicky je v mnohem výhodnější situaci než pachatel, který např. rozesílá anonymní dopisy, v nichž ventiloval hrubými slovy svou nenávist k režimu. Globálním, celospolečenským postupem tímto směrem získáváme větší volnost pohybu: "nelegální" oblast se zužuje, "legální" rozšiřuje. Je-li dnes možné beztrestně /tj. bez trestního stíhání/ působit v Chartě 77, organizovat vědecké přednášky nebo Výbor za propuštění politických vězňů, bude zítra možné za-

ložit nezávislé odbory a spolky a pozítí "legalizovat" rozšiřování časopisů, vycházejících v češtině v cizině nebo organizovat stávky. To vše patří do oblasti lidských práv, vše je podle současných československých zákonů možné beztrně provádet a zároveň i trestně stíhat.

Záleží jen na poměru sil mezi těmi, kdo se těchto práv domáhají, a aparátem byrokratické diktatury, a na mezinárodní situaci, která je vzhledem k nutnosti spolupráce obou mocenských bloků příznivá. Proto je třeba využívat všech možností, které dává ústava a zákony k obraně zájmů pracujících, ať je tento prostor zpočátku jakkoli úzký. Mnohá taková "legální" bitva bude svedena marně. Ovšem protest podaný touto cestou má svůj velký smysl: nutí byrokraty na odpovědných místech znovu a znovu se zamyslet nad svou osobní úlohou v celém nespravedlivém režimu a nad její perspektivou, demoralizuje je. Nedávejme jim možnost krýt se za anonymitu institucí, nutně je k osobnímu rozhodování. Dávejme jim najevo, že jejich činnost hodnotíme a v budoucnu ji budeme soudit. Ještě větší význam mají takové akce pro působení na naše spoluobčany: pozdvihují jejich morálku. Jsou důležité i vzhledem k solidaritě, kterou nám poskytují pracující v zahraničí. Ucházejme se o tuto solidaritu, zejména v sousedních byrokratických zemích, a sami ji vyjadřujme. O všem, co děláme a co dělá byrokratická diktatura, informujme co největší počet lidí, v důležitých případech se pokoušejme informovat světovou veřejnost.

S využíváním zákonů by se měl vhodně doplňovat i antiautoritářský přístup k zákonům, zvyklostem a stereotypům v jednání byrokratické společnosti. Lidé jsou už natolik proniknuti strachem a hrůzou před oficiálními institucemi, že vlastně ani často neznají jinou alternativu chování k těmto institucím než poslušnost, poníženost, přikyvování nebo mlčení. A režim si již na to zvykl. Proto bývá překvapen a je často bezmocný, když občan jedná antiautoritářsky, nestereotypně. Neexistuje sankce za nějaké zákonné ustanovení, není třeba ho respektovat, pokud to nepovažujeme za výhodné. Proč pouštět policii do bytu, když nemá souhlas /písemný/ prokurátora? Proč bychom měli poslechnout neznámé osoby a následovat je, když k tomu nemáme náladu? /Předvádění osob na policii se řídí pravidly, která policie zásadně porušuje./ Proč se bát nesouhlasit s řečnickými na schůzích /kam jsme leckdy trpně nahnáni/? Dejme byrokrátům vědět, že jsme ještě lidé, kteří dovedou říci své mínění a dovedou je také hájit.

Je třeba vědět vše o svém závodě: vědět vše o plánu sveno pracoviště, o jeho výrobě a jeho zapojení v hospodářství, vnitřním a zahraničním trhu. Znáť zdroje a ceny surovin, organizaci práce, ceny výrobků a podmínky odbytu. V sociálních střetech je třeba usilovat o zvýšení bezpečnosti práce a hygieny, vyžadovat snížení prašnosti, hlučnosti a rizikovitosti. Mzdové požadavky se snáze prosazují kolektivním odporem, jehož extrémem je stávka. Právo na stávku je v čs. právu jednoznačně zakotveno, i když je pravda, že v minulosti byli organizátoři a mnohdy i účastníci stávek tvrdě postihováni. Ještě důležitější než mzdový požadavek bývá prosazení politického požadavku: odstranění neschopného nebo antisociálního byrokrata, změna výrobního programu apod. Pracující v závodech by si měli uvědomit, že jejich síla je v jednotě: proto je třeba úzké spolupráce mezi dělníky a techniky. Usilujeme o budoucí vývoj postavený na síle pracujících a zejména dělnictva, musíme se již dnes snažit, aby mezi námi bylo co nejvíce dělníků, aby znali prvky a cíle našeho programu a sami tyto prvky rozvíjeli. Význam dělnické třídy bude v příštích bojích rozhodující. Dnes neexistuje žádná revoluční organizace dělnické třídy, avšak v každém závodě je zárodek budoucího akčního výboru, který může připravit demokratické volby do rady pracujících a může koordinovat boj dělníků v počátečních fázích revolučního přebírání moci.

V závodech je třeba využívat výrobních porad. Nejde jen o kritické připomínky, které na nich budeme zveřejňovat, ale i o to, že můžeme na vedení závodu vyžadovat utajované informace o hospodářské bilanci. V některých případech je možné využívat i dnešních odborů, zejména nedopouštět, aby do jejich orgánů byli voleni bezpáteří přísluhovači. Pro první fáze antibyrokratické revoluce je třeba vědět i to, kde jsou skladiště zbraní tzv. lidových milicí a strategické objekty.

Aktivita se ovšem nemusí omezovat jen na pracoviště. Vystupujme na veřejných občanských schůzích, hovořme o problémech života společnosti s co největším počtem lidí. Do Československa přijíždí také mnoho cizinců z východoevropských zemí. Dejme jim jasné najevo, jaké jsou naše názory. Z naší zkušenosti plyne, že takové diskuse jsou velmi plodné a přinášejí užitek oběma stranám.

Je třeba usilovat o naši větší informovanost: k tomu slouží poslech zahraničního rozhlasu a cílevědomé rozšiřování odposlechnutých informací. Slouží k tomu i četba knih a ča-

sopisů, a to jak těch, které byly v minulosti vydávány v Československu, tak těch, které jsou dnes vydávány v české a slovenské řeči v zahraničí. Při této činnosti už můžeme počítat s policejním postihem, a proto je třeba uplatňovat zásady zajišťující naši bezpečnost. Je třeba, aby se tyto staré i nové knihy a časopisy staly majetkem nás všech. Je nesprávné, jsou-li zahrabány na půdě nebo ve sklepe. Protiváhu kulturního hřbitova, který je produktem návratu totality do společenského života, vytvářejí i samizdatová vydání literárních děl předních českých /a doufejme, že brzy i slovenských/ básníků a spisovatelů. Diskriminovaní vědeckí pracovníci publikují v samizdatu svá díla. V samizdatové ediční politice je třeba klást větší důraz než dosud na překladovou literaturu včetně odborné, zvláště společenskovědní. Je třeba dosáhnout stavu, kdy si režim zvykne a bude tolerovat nejen strojopisy jako dosud, ale i účinnější rozmnožovací techniku. Naším cílem musí být, aby samizdat pronikl do všech vrstev společnosti, zvláště mezi dělníky, u nichž je možnost kulturního prožitku nejvíce ztížena a které je možno zaangažovat pro opoziční činnost.

Značný význam hrají i neoficiální skupiny mládeže, zejména uměleckého zaměření /např. underground/, které se byrokracií dosud nepodařilo rozehnat nebo ovládnout. Bez ohledu na iluze o Západě zaujímají tyto skupiny podvědomé a mnohdy i vědomé silné antibyrokratické postoje, charakterizované odporem k "establishmentu", tj. k maloměstáctví, totalitě a konzumnímu způsobu života. Paralelu mezi jejich postoji a chováním západoevropské a severoamerické mládeže je nutno spatřovat v protestech /od spontánních až po organizované/ proti měšťácké hodnotové orientaci, svazující člověka v obou blocích: Vystoupením těchto skupin a jejich činnosti je třeba věnovat pozornost a podporu. Platí to stejně o neoficiálních koncertech, recitačních večerech a výstavách výtvarného umění, které by se měly stát ještě častějšími kulturními událostmi než dosud.

Velkou pozornost je třeba věnovat nezávislému školství, které se v naší zemi začíná rozvíjet od konce r. 1977. Odborníci, kteří nesmějí přednášet na oficiálních školách /a po čase bychom mohli dosáhnout stavu, že i ti, kteří oficiálně přednášejí/, konají přednášky ze svého oboru posluchačům, kteří - často z důvodu politické diskriminace - nemohou navštěvovat řádnou vysokou školu. V Polsku, kde diskriminovaných vysokoškolských učitelů a studentů je málo, se konají před-

nášky, většinou pro studenty oficiálních vysokých škol, na témata, která se ve škole neprobírají.

Naše spoluobčany, kteří byli ekonomicky postiženi a kteří svádějí těžké existenční boje, bychom měli finančně podporovat. Platí to zejména v těch případech, kdy došlo k uvěznění někoho z nás za politickou činnost, resp. dožadování se lidských práv. Nezapomínejme však, že často důležitější bývá veřejná podpora morální, vykonání služby či poskytnutí pomoci postiženým. Starejme se o jejich děti, pomáhejme jim překonat potíže /např. při vstupu na střední a vysoké školy/.

Tedy: nesmiřujeme se s daným stavem, uvědomujeme si jeho dočasnost, žijme jako lidé, a pro budoucnost dělejme již nyní vše, co je v našich silách. Zdůrazňujeme stále sami sobě i ostatním, že jedině my sami, naše činnost a náš boj je zárukou budoucího svobodného rozvoje společnosti.

Při získávání informací je třeba kontaktovat členy byrokratického aparátu a pronikat do něho. I tam jsou - po všech čístkách - lidé, kteří se současným režimem nesohlasí. Musíme v nich vidět své spojence. I když situaci vidíme - na rozdíl třeba od Rumunska nebo Albánie - tak, že působením v institucích nemůžeme dosáhnout obdobných výsledků jako naši předchůdci v druhé polovině 60. let, nemůžeme podceňovat ani práci na tomto poli. Proto tolerujeme, jestliže někteří lidé, zvláště mladší, vstupují do KSC, SSM a mocenských struktur s úmyslem pracovat proti nim. Tento postup skýtá nebezpečí postupné korupce privilegii; často ani na jeho počátku není jasné, zda opoziční postoje nejsou jen hrané a neslouží jako výmluva kariéristického kroku. Spolupráce s mnoha lidmi ze struktur se však osvědčila.

Dvojaký vztah máme i k "ilegálním skupinám". Jestliže okruh přátel, který se stmeluje více méně veřejnou činností - tak jak jsme ji popsali -, začíná pracovat i v oblasti, kde možnost policejní represe je zjevná, je to jistě v pořádku. Zdá se přitom být nevýhodné, že policie o nich /o některých z nich/ z jejich veřejné činnosti už ví. Praxe ale ukazuje, že ti, kteří začali politicky pracovat utajovaným způsobem, ať už jde o skupiny, nebo - a to je častější - o jednotlivce, nemají buď téměř žádné výsledky práce nebo jsou brzo dopadeni policií a souzeni jako přestupníci zákona. /Výsledky práce rozumíme především posunutí společenského vědomí většího či menšího počtu lidí ve smyslu kritického, politického a revolučního ducha./ Většinou se zabývají výrobou a kolportáží

anonymních letáků, napsí nebo dopisů nejrůznější úrovně. Takové skupiny pěstují i konspiraci, v níž je mnoho pozérství, romantismu a sportu. Proto straníme více skupinám /často velmi neformálním/, které vedle - byť mírně - činnosti veřejné /v oblasti kultury, rozhodného vystupování na pracovišti atd./ některé prvky své činnosti utajují. Jde především o debatní kroužky, rozšiřování zahraniční literatury, někdy i vlastních textů, zatím anonymních. Přitom je opravdu třeba uplatňovat zásady konspirace, ovšem je třeba tak činit přirozeně a vždy znovu a znovu přehodnocovat, zda je nutné některé kroky utajovat. Konspirace je nedemokratická: v prostředí, kde je uplatňována, je byrokratizujícím faktorem, který umožňuje svévolné rozhodování jedinců bez kontroly ostatních, vytváří nerovnoprávné vztahy mezi členy skupiny. Navíc je vodou na mlýn Státní tajné bezpečnosti, která umí proti konspirátorům pracovat. Proti veřejnému vystupování je často bezmocná. Doba není příznivá pro zakládání formálních revolučních organizací. Jejich zárodky spatřujeme v každém kroužku přátel, který se zabývá některou činností, jež jsme popsali.

V této části práce nám zbývá pohovořit o alternativách počátku antibyrokratické revoluce a mezinárodních aspektech tohoto vývoje. Alternativ pro začátek revolučního procesu je několik a je nesnadné je všechny předvídat. Křížový výbuch může zasáhnout jakoukoli zemi byrokratické nadvlády /nejpravděpodobnější jsou země vyspělé/, může být doprovázen nebo vyvolán sociálními bouřemi různého druhu /hladové bouře, stávkové hnutí ústící do generální stávky, nepokojů nacionálními, studentskými bouřemi, aktivní činností nezávislého odborového hnutí, prudkou krizí v byrokratickém centru. Je pochopitelné, že při takových perspektivách není dnes možné poskytnout konkrétní návody k jednání. V každém případě však bude nesmírně důležité, aby pracující od prvních hodin prudkého politického boje vytvářeli své vlastní instituce /organizace/, aby sami řešili vzniklé problémy a nečekali, že je za ně vyřeší někdo "nahore". Srpen 1968 totiž ukázal, že široké vrstvy obyvatelstva jsou schopny se rychle organizovat. Spontánně tehdy vzniklo několik sítí: sdělovacích prostředků, studentského hnutí, kulturních svazů, vlády, tehdejší KSČ a zejména dělničtva. V takových historických okamžicích rychle vznikají nezávislé organizace pracujících. Hovoříme-li o organizacích /a v širším slova smyslu o institucích/, máme na mysli nejen

organizace politické a názorové akční /obdoba politických stran/, organizace odborové /ať už půjde o rozvoj nebo založení nezávislých odborů anebo o přebudování stávající struktury a hlavně o její okamžité obsazení mluvčími pracujících/ a organizace zájmové, ale zejména o střediska politické a hospodářské moci na všech pracovištích, které je třeba od prvních okamžiků propojovat jednak horizontálně a tak vytvářet orgány moci v jednotlivých městech a obcích, jednak vertikálně, čímž se vytvoří - byť prozatímní - mocenský orgán pro celou společnost. Vznik těchto orgánů pracujících bude prvním krokem k vytvoření samosprávného systému, jehož strukturou a funkcí navrhujeme v druhé části práce. V prvních fázích revolučního procesu nebude na závalu, jestliže formy těchto samosprávných útvarů budou nedokonalé, avšak již v citlivém raném stádiu revoluce je třeba prosazovat všechny demokratické formy správy směřující proti možným uzurpátorům nebo byrokracii. V průběhu dalšího vývoje budou mít pracující možnost demokraticky změnit formy své vlády, omezovat nepřímou demokracii ve prospěch demokracie přímé, uplatnit celou škálu svých zájmů. Nejdůležitější je mocenská stránka. Proto bude třeba získat na svou stranu převážnou část armády resp. ji vhodným politickým klimatem neutralizovat, obsadit skladiště zbraní a vyzbrojit jimi ihned pracující. Zejména pak bude nutno ovládnout důležité body /telekomunikační a dopravní uzly, elektrárny, vodárny, banky, sdělovací prostředky aj./, což bude většinou úkolem pracujících na těchto místech, kteří v případě ohrožení budou moci přivolat posilu. Bude také třeba paralyzovat možná ohniska odporu /policejní stanice, tzv. Lidové milice, útvary a členy STB/, rozhodně účinné a předejít tak pasivnímu vyčkávání a pozatýkat špičkové byrokraty a na přechodnou dobu je internovat, aby v rozhodujících chvílích nemohli pracujícím škodit. Všechny akce vojenského a obdobného charakteru musejí být přiměřené situaci a pokud možno předcházet vývoji událostí. Přítomnost sovětských vojsk na čs. území a ohromné vojenské síly v sousedních zemích, kterými disponuje Kremľ, jsou důležitým faktorem pro jakoukoli úvahu o mocenském zvratu. Je jisté, že příkaz k zakročení bude pro moskevské centrum mnohem snazší, nebude-li dosud čs. lid zorganizován a ozbrojen. Za určité mezinárodní situace a určité zralosti krize v dalších zemích sovětského bloku může být pro sovětské byrokratické centrum ozbrojený konflikt, zvláště

většího rozsahu, neúnosný. Na druhé straně je pravda, že zůstanou-li čs. pracující ve svém boji osamoceni, tj. nezískají-li zprvu pasivní, ale čím dál tím aktivnější souhlas a podporu od pracujících NDR, Polska, Maďarska a samotného SSSR, nebude-li revoluční proces vyvolán v těchto zemích, nemá boj čs. pracujících naději na vítězství. Platí to o dlouhém revolučním procesu výstavby samosprávných útvarů a přestavby celého našeho života. Tragické však může být, že za určité mezinárodní situace to může dvojnásob platit o prvních fázích revolučního procesu, o prvních hodinách revolučních přeměn.

Faktor nerovnoměrného vývoje byrokratických států nelze přeceňovat. Celospolečenská krize se totiž prohlubuje všude, rozpory systému byrokratického centralismu, tak jak jsme je popsali, nejsou v rámci stávajícího systému řešitelné. V průběhu let lze sledovat proces postupného časového sblížení a zároveň i větší frekvenci v krizových projevech v jednotlivých státech bloku. Spolu s tím roste i přesvědčení, že změna je možná. Postupně se vyjasňují programy a koncepce jednotlivých demokratických antibyrokratických názorových proudů.

Je nepříznivé, že větší zpoždění v narůstání krizových jevů zaznamenáváme právě v SSSR, což z druhé strany sovětská společnost v některých rovinách dohání již tradičně rychlejším vývojem ve srovnání se společnostmi v sovětských sateletech. Zaujalo nás vytvoření hmatatelné opozice v SSSR, která se neprojevuje pouhými anekdotami, písněmi a "disidentskou" izolací, nýbrž nastoluje diskusi, již deset let provozuje konkrétní činnost a zahrnuje čím dál tím větší počet lidí. Industrializace a rychlý vývoj vědy a techniky vyvolaly početní vzrůst sovětské inteligence, její zájem o větší informovanost a zájem o svobodu vědeckého bádání a uměleckého projevu. Je to jistě jedna z příčin rozmachu opoziční činnosti, v níž hrají intelektuálové prvořadou úlohu. Kvantitativní a kvalitativní růst inteligence jako sociální vrstvy se významně projevil i v oficiálních strukturách. Kritický duch zde často vyúsťuje do technokratických tendencí. Sovětská technokracie má v boji proti byrokracii mnohem větší šance, alespoň v nejbližší budoucnosti, než má utlačované dělnictvo. I v dělnickém prostředí se začaly projevovat prvky sociálního odporu; v lednu 1978 došlo k pokusu o založení nezávislé odborové organizace horníků na Ukrajině. Sociální kritika je často spojována s národnostními požadavky: útlak ne-

ruských národů SSSR je zřejmý a uvědomuje si ho čím dál tím více lidí. Boj za národní svébytnost v Pobaltí a na Ukrajině a zvláště masové usilování o řešení tragického postavení Krymských Tatarů a otázky sovětských Židů, který je v rámci SSSR podporován mezinárodní solidaritou, odhalují podstatné rysy byrokratické diktatury a přibližují její pád. Je pravda, že stalinský teror, který v mnoha formách přežívá dodnes, rozložil bojové dělnické organizace, vytvořil konformní stereotypy jednání jednotlivců a tím vyvolal hluboké pocity bezperspektivnosti jakéhokoli snažení dělnictva. Dělniči a zemědělci jsou v SSSR stále těmi nejutlačovanějšími.

Také jejich životní úroveň je velmi nízká. Znamená to, že byrokratická diktatura v SSSR má v nejbližší budoucnosti mnohem větší naděje na přežití než u nás, v NDR, Polsku či Maďarsku, že musí projít ještě několika fázemi antibyrokratického boje doprovázenými změnami společenského vědomí. To se týká zejména vývoje v Rusku; osud utlačovaných národů může být poznamenán rychlejším a bouřlivějším vývojem.

Vraťme se nyní k otázce možnosti vojenské intervence proti antibyrokratické revoluci v Československu. Vyjdeme především ze zkušeností ze srpna 1968, které jsme popsali. Je nepochybné, že záměr sovětské armády by musel být velice pohotový, aby v zárodku zmařil revoluční proces. Podaří-li se toto úskalí překonat naší vlastní rychlostí v oblasti převzetí moci, bude muset Kreml s pracujícími jednat anebo nastolit tvrdý okupační režim. Je otázkou, bude-li si to moci dovolit. Musel by totiž vytvořit protektorátní vládu z narychlo posbíraných kolaborantů /a i když si nejsme jisti všemi reformisty, kteří vedli "Jaro 1968", není Československo konce 70. let Maďarskem roku 1956/, musel by částečně počítat i s požadavky pracujících. Zároveň by se obdobná situace mohla vytvořit v kterékoli jiné zemi východní Evropy, mohla by se aktivizovat hranice s Čínou, pracující západní Evropy by mohli vyhlásit embargo na dodávky do SSSR a pozice moskevského vedení by byla mnohem labilnější.

Proto jsou čs. pracující povinni v zájmu své sebezáchovy od prvních chvil revolučního procesu bojovat všemi prostředky o jeho rozšíření do ostatních zemí východní Evropy, později i do Evropy západní, pokud by ovšem tyto země už nepošly revolučním zvratem a pomoc by nepřicházela právě od nich. Rozhlasové relace v řečích obyvatelstva sousedních zemí, letáky vysvětlující situaci a vyzývající k solidaritě a následování, využití kontaktů s opozičními proudy a revoluční-

mi skupinami, materiální pomoc včetně dodávek zbraní lidovým povstáním - takové mohou být prvky zahraniční politiky mladé revoluce. V životě společnosti se projevují prvky revoluce dávno před jejím začátkem. Existující kontakty s opozičními skupinami v Polsku, SSSR a jiných zemích, nezávislé kulturní kontakty a také kontakty mezi občany je třeba rozšiřovat, prohlubovat a obohacovat o organizační prvky. A nejde jen o působení do zahraničí, i řadu dalších rysů budoucí antibyrokratické revoluce spatřujeme v naší společnosti už dnes a pokoušíme se je rozvíjet. /Hovořili jsme o nezávislé kultuře a životním stylu, o veřejné kritice, o pokusech nezávislého školství, nezávislých odborů a jiných organizací./ Čím více budou tyto prvky rozvinuty v okamžiku mocenského zvratu, tím větší naději na úspěch budeme mít.

Řekli jsme už, že těžšíte moci pracujících spatřujeme v samosprávných útvarech. Přebírání moci ztotožňujeme s jejich vznikem. Dnes je těžké předvídat, jestli dříve, než se stačí horizontálně propojit a vytvořit samosprávný orgán s celospolečenskou kompetencí, nebude v zemi vytvořena prozatímní vláda revolučního typu složená ze zástupců jednotlivých opozičních proudů, názorových skupin atd. Je také zcela možné, že po určitou dobu zůstane část moci v rukou "reformně obrozeného" byrokratického centra, a to zejména tehdy, bude-li revoluční proces do Československa zanesen zvenčí, nebo bude-li produktem rozpadu byrokratické moci v SSSR, nebo bude-li výrazem čínsko-sovětského konfliktu, nebo konečně tehdy, vznikne-li v závislosti na revoluci v západní Evropě. V případě autonomního zrodu revolučního procesu z vlastní čs. krize bychom považovali udržování moci v rukou byrokratického centra za přímo zhoubné, v ostatních jmenovaných případech za krajně riskantní. V dlouhodobější perspektivě je potom možné, že pracující - zatřetí iluzemi - budou usilovat o výstavbu zastupitelských /zákonodárných, výkonných a arbitrážních/ orgánů moci na územním principu a na principu konkurence politických stran usilujících o moc, a to v duchu buržoazně demokratických tradic. V druhé části práce vyjádříme svůj odpor k této formě vlády; zde se spokojíme jenom s konstatováním, že parlamentní systém formální demokracie může být vytvářen anebo na čas existovat vedle rozvíjejícího se samosprávného uspořádání. Hypoteticky můžeme dále předpokládat, že alespoň po určitou dobu budou moci nebo její části disponovat i další společenské útvary nebo skupiny: Jde

o technokracii, hledající podporu především u inteligence, ale také u dělnictva; její snahy by však jistě byly pohlceny aktivitou všech pracujících. Dále může jít o vytvoření regionálních center moci, a to zejména na Slovensku, Ostravsku, na území národnostních menšin atd. Může jít o koncentraci moci v rukou odborových orgánů, kam by pracující vysílali své mluvčí, což by byl opět přirozený předstupeň samosprávného vývoje. Konečně nejméně pravděpodobně - v čs. podmínkách - se jeví převzetí moci pokrokovými silami armády /viz zkorumpované a konformní důstojnictvo/ nebo cestou partyzánské války /naprosté připoutání obyvatelstva k pracovištím, evidence v totalitním státě, nevhodné strategické okolnosti/. Za zcela nemožný považujeme přechod moci do rukou bývalých kapitalistů, kteří nemají ve společnosti vliv, postupně vymírají a k výrobním prostředkům, vytvořeným dřívou většinou v posledních třiceti letech, nemají žádný vztah. Možné formy koexistence mocenských orgánů se vzájemně zcela nevylučují, a třebaže jsou časově omezeny, mohou nastat nejrůznější situace, kdy dvě nebo více středisek moci bude působit současně, buď ve vzájemné součinnosti, nebo proti sobě.

V případě, že revoluční proces v Československu vznikne jako odezva obdobného procesu v zahraničí nebo v důsledku mezinárodní krize, bude povinností čs. pracujících zdvojnásobit své úsilí o vítězství, neboť každý jejich konkrétní krok v oněch rozhodných chvílích oslabí byrokracii /nebo buržoazii/ v mezinárodním měřítku a posílí věc revoluce.

Jak bylo řečeno, v této souvislosti se naše naděje neupínají pouze k zemím pod sovětskou nadvládou, ale i k případným úspěchům pracujících v kapitalistických a rozvojových zemích. Doufáme, že takové vítězství pracujících lidu v zemích kapitalismu - stejně jako tomu bylo částečně v Latinské Americe po zrodu kubánské revoluce a ostatně v samotné střední Evropě v prvních fázích revoluce ruské - bude velkým impulsem pro hnutí a boj pracujících zemí sovětského bloku. Doufáme však zejména, že takový boj uvnitř nynějšího kapitalistického bloku nastaví zrcadlo dnešní byrokratické vládě, bude velkým příkladem nebyrokratického samosprávného vývoje a že pracující lid vítěznou revolucí dokáže, že slepá ulička stalinismu není nutným stadiem, v němž se musejí pracující "vychovat". Věříme, že naše zkušenosti z dosavadního vývoje byrokratické diktatury budou pro revoluční hnutí pracujících celého světa varovným mementem.

**Přechodný program
a prvky maximálního programu**

UPLATNĚNÍ PŘÍMÉ A NEPŘÍMÉ DEMOKRACIE

V úvodu této práce jsme se přihlásili k názoru, že každý jednotlivec, posuzovaný ve své jedinečnosti a neopakovatelnosti, musí mít ve společnosti rovná práva, která mu zaručí svobodný vývoj. Připomněli jsme však, že rovnost práv a svobod osobnosti mohou zaručit jen určité společenské poměry, které je třeba postupně vytvořit, a že podmínkou tohoto tvůrčího procesu je revoluční popření dosavadních společenských poměrů byrokratické diktatury. Zatímco v první části práce jsme se snažili podat kritický pohled na československou společnost a víceméně spekulativně jsme uvázili možnosti, které pracující budou mít při přebírání moci a rozkladu byrokratického centralismu, chceme se v této části práce pokusit o popis funkcí společenského uspořádání, o něž by pracující podle našeho názoru měli usilovat jako o přechodný výsledek revolučního procesu.

Demokratické uspořádání společnosti je stejně staré jako lidstvo samo. S postupným rozčleňováním společnosti na třídy a vrstvy přecházela hospodářská moc a tím i její koncentrovaný výraz, moc politická, na vládnoucí a vykořisťovatelské třídy, které, aby snáze zachovaly třídní dělení společnosti a uchránily výsledky civilizačního vývoje, budovaly státy. V historii těchto států - a psané dějiny lidstva začínají často právě při jejich zrodu - je možno sledovat střídání a boj dvou základních forem společenského uspořádání: demokratického a diktátorského /oligarchického či autokratického/. V průběhu dějin třídní společnosti však demokracie neměla nikdy všelidový charakter; byla demokracií pro vládnoucí třídy, eventuálně pro jejich spojence, a lidu /utlačeným třídám/ se v nejlepším případě přiznávalo právo formálně se zúčastnit některých méně důležitých politických rozhodnutí. Tím, že poukazujeme na omezený charakter demokracie, tj. na její třídní charakter, nezříkáme se vůbec usilování o ni.

naopak: současná totalitní moc /byrokratická diktatura/ musí být nahrazena demokratickou formou vlády. Přitom si ale uvědomujeme, že úplná demokracie, tj. systém, který zajistí každému jednotlivci plnoprávné postavení ve společnosti, zvláště v oblasti rozhodování o podmínkách života a práce, je dosažitelná jen postupným odstraňováním tříd a rušením dělby práce. Trváme na myšlence, že výsledkem revolučního popření kapitalistického výrobního způsobu a buržoazního společenského uspořádání může být jen demokracie dělnická, demokracie pro pracující, která si k poražené buržoazii po určitou dobu uchová represivní vztah, i když celý tento potlačovací systém /jehož základním prvkem musí být mechanismus sebelikvidace potlačovaného systému/ může a musí být naprosto odlišný nejen od potlačovacího systému stalinismu /a jeho vydání v Číně, na Kubě atd./, ale i od systému leninsko-bolševického z let 1917-23. Proto trváme na označení diktatura proletariátu pro období demokracie pracujících po politické porážce a při hospodářském vyvlastňování buržoazie a připomínáme, že československá společnost tímto obdobím prošla stalinistickou oklikou, tj. bez demokracie pro pracující a také bez diktatury proletariátu, neboť prošla /a prochází/ deformovanou cestou byrokratické diktatury. Protože pak v tomto systému jsou země sovětského bloku v tomto smyslu na historicky vyšší úrovni společenského vývoje než buržoazní společnost, soudíme, že právě demokracie má v našich zemích perspektivy, které nebudou zatěžovány společensky nákladným třídním bojem. V zemích sovětského bloku je situace pro nastolení demokracie pro pracující příznivější, než je tomu v ostatních částech světa. Brání tomu pouze pevný, ale křehký krunýř byrokratické totality. Po jeho rozbítí společnost nebude muset řešit problém soukromého vlastnictví výrobních prostředků, početných maloburžoazních vrstev a relativního útisku poražených tříd, neboť až na málo početnou skupinu vyšších byrokratických kádrů nebude nikoho, proti komu by se mohla uplatňovat diktatura. Soudíme proto, že společnosti zemí sovětského bloku diktaturou proletariátu už procházet nebudou.

Vycházejíce z historických zkušeností, které lidstvo v této oblasti až dosud načerpal, hodnotíme - vedle již zmíněného třídního charakteru demokracie - její dvě základní formy, a to parlamentní a samosprávnou, k nimž se zhruba váže faktické uplatňování demokracie zastupitelské čili nepřímé nebo uplatňování přímé demokracie. Původní zásada přímé demo-

kracie, kdy se rozhodování účastnili všichni jednotlivci s rozhodovacím právem /například ve starém Řecku svobodní muži/, byla měněna vytvářením zastupitelských sborů, které rozhodovaly za své voliče, a nakonec byla nahrazena systémem nepřímé, zastupitelské /representativní/ demokracie. Takové sbory /rada starších, senát, parlament/ byly často zbaveny výkonné moci, ponechávajíce si zdánlivě důležitější moc zákonodárnou: byly navíc ovladatelné nejsilnějšími mocenskými skupinami vládnoucí třídy. V jiných případech vyjadřoval parlament formou přímé demokracie třídní zájmy šlechty /nebo její frakce/, jako například v Anglii nebo Polsku. V buržoazních společnostech dochází potom ke zdokonalení parlamentního systému, který dává pracujícím iluzi, že se účastní společenského rozhodování tím, že jim umožňuje jednu za čtyři nebo pět let hlasovat o tom, kteří politikové nebo které frakce buržoazie za ně budou po další období rozhodovat. Stoupenci nepřímé demokracie, kterých je mnoho i v naší zemi, argumentují obvykle technickou nemožností zavedení systému přímé demokracie. Ti upřímnější z nich vyjadřují nedůvěru ve schopnosti pracujících. K druhé námitce je možno uvést, že systém přímé demokracie, umožněný samosprávou, se nezrodí ze dne na den a že dosažitelná dějinná zkušenost hovoří o netušených možnostech a utajené energii politicky a hospodářsky osvobozených sociálních skupin; poučují nás o tom, že v revolučním procesu je do celospolečenského dění vtahována čím dál tím větší část obyvatelstva. Proti námitce technické nemožnosti zavedení přímé demokracie pro početné obyvatelstvo jedné země stavíme možnosti, které skýtá moderní technika svými telekomunikačními spoji a počítačícími stroji, umožňujícími shromáždit a zhodnotit názory obyvatelstva na daný problém během velmi krátké doby! Není samozřejmě ani možné, ani účelné, aby se každý jedinec vyjadřoval ke všem problémům vyskytujícím se na určitém území nebo dokonce - v perspektivě všeobecné mezinárodní samosprávy - po celém světě. V zásadě navrhuje, aby daný problém řešili vždy ti pracující nebo občané, jichž se přímo dotýká; o kompetenčních otázkách pojednáme v dalším textu.

Ani my nepovažujeme nastolení přímé demokracie a vyloučení nepřímé zastupitelské demokracie hned na počátku revolučního procesu za technicky možné a společensky únosné. Ať bude však podíl přímé demokracie k demokracii zastupitelské jakkoli nízký /a v Československu vzhledem ke zralosti

společenských sil může být od samého začátku tento podíl značný/, je třeba co nejnenergičtěji usilovat o takové uspořádání, v němž by - postupně a dlouhodobě, s ohledem na nastupující generace, na postupné rušení společenských tříd a odstraňování dělby práce - rostl podíl přímé demokracie v neospěch demokracie zastupitelské.

Náš odpor proti parlamentarismu, který v naší době chápeme výlučně jako systém nepřímé, zastupitelské demokracie, není způsoben pouze naším zaujetím pro přímou demokracii. Parlamentarismus odmítáme i proto, že konzervuje třídní rozvrstvení společnosti, a proto že vyvolává iluze o účasti na správě společnosti; přičemž vůliče fakticky této účasti zbavuje. Neexistuje příklad z historie, na němž by stoupenci parlamentarismu mohli dokázat, že parlament učinil zásadní rozhodnutí, které dlouhodobě a pozitivně ovlivnilo život obyvatelstva. Pozitivní rozhodnutí parlamentů byla vždy vynucena tlakem zdola a nebyly to nikdy parlamenty, jež takové rozhodnutí prosazovaly a uváděly v život. V nejlepším případě se parlamenty postavily na verbální odpor proti národním katastrofám, pokud nebyly dříve rozeznány, ale takový odpor měl vždy jen morální význam. Byly to právě parlamenty, které schvalovaly pád buržoazní demokracie a nástup fašismu nebo buržoazní diktatury /Německo 1933, Praha 1938, Vichy 1940/. Buržoazní princip oddělení moci zákonodárné od výkonné navíc způsobuje, že výkonná moc je mimo dosah parlamentu. Tato moc - zajišťovaná pravidelnou armádou a policií - zpětně na parlament působí a může jí být kdykoliv použito nejen proti parlamentu, ale i proti samotným zásadám parlamentní demokracie /Chile 1973/. Parlamentarismus je navíc tradičně spojen s územní zásadou volitelnosti, přičemž hlavní problémy, tj. problémy výrobní, jsou řešeny v kruzích hospodářské moci.

Hofoříme-li o parlamentarismu, máme na mysli systém nepřímé demokracie, tak jak ho známe ze zemí liberálněburžoazních systémů. Ani na okamžik jsme nepomysleli na takzvaný zastupitelský systém v naší zemi a ostatních státech sovětského bloku. Tento systém, vyhlášený Ústavou, nemá totiž se zastupitelskou demokracií nic společného. Volební fraška je pouze projevem vynuceného souhlasu s politikou byrokratického centra. Různé "zastupitelské" orgány jsou jen poslušnými nástroji totalitní moci a jejich existence má budit zdání jisté demokracie /nazývané dokonce socialistická demokracie! / a zároveň působí jako výraz jednomyslnosti takzvaných

zástupců lidu. To platí v plné míře i o systému sovětů, tak jak byl přetvořen a vytvořen ve dvacátých letech a jak působí dodnes.

Chtějí-li utlačené společenské skupiny změnit společenské podmínky, uchylují se obvykle k takovým společenským strukturám a mechanismům, které znají z dřívějších a které hodnotí - byť v některých aspektech - jako přijatelnější než stávající společenské poměry. Těmto tradičním formám však dávají nový obsah. Podobně tomu bylo i v době československého obrodného procesu v letech 1968-1969. Vedení snahou odstranit pseudoparlamentní frašku, obraceli se lidé k buržoazně demokratickému uspořádání, které v Československu existovalo mezi oběma válkami. Není znám případ, že by návrhy na obnovu parlamentní demokracie byly spojovány s návrhy na vzkříšení politické a hospodářské moci buržoazie, což by opět vázalo na vznik /obnovení/ buržoazie jako třídy. Vedle tohoto obsahového posunutí buržoazního parlamentarismu, tj. nahrazení jeho třídní podstaty jistou všelidovostí, zůstávaly v těchto návrzích zakotveny parlamentní principy, které považujeme pro příští revoluční proces za nevýhodné nebo i škodlivé: Jde především o zakotvení principu nepřímé demokracie, který v podstatě vylučuje přímé rozhodování většiny obyvatelstva o jakékoli otázce. Dále jde o územní princip, který byl s těmito návrhy spojován, a který pomíjel důležitost pracovních problémů a otázku účinné koordinace pracujících. Konečně šlo o spojování těchto návrhů s politickým pluralismem, který byl často chápán jako systém politických stran soutěžících o moc. /Politickému pluralismu je věnována následující kapitola./ V nástínu minimálního programu jsme se zmínili, že v příštím revolučním procesu nevylučujeme existenci parlamentarismu nebo alespoň tendence k němu. Budeme ale proti němu vždy vystupovat a přesvědčovat obyvatelstvo o jeho nevýhodnosti a o prospěšnosti samosprávného systému. Vývoj společnosti dospěl do stadia, kdy se formy nepřímé demokracie stávají anachronismem a brzdou. Samosprávný systém a přímou demokracii nechápeme jako totožné. Došli jsme však k závěru, že prvky přímé demokracie - a o tu nám především jde - se mohou rozvíjet jen v samosprávném systému a naopak, v čistě parlamentárním systému je jejich rozvoj vyloučen. Samosprávu nechápeme jako samospasitelný lék. Takový samosprávný systém, který by neobsahoval prvky přímé demokracie, který by dokonce ustoupil od

stěžejních zásad lidové kontroly, práva aktivní menšiny, zveřejňování všech podmínek politického rozhodování, který by se zajišťoval armádou a policií, který by podporoval prohlubování společenského rozvrstvení nebo který by preferoval takzvané národní zájmy - takový samosprávný systém by dříve nebo později degeneroval buď v totalitní diktaturu, nebo novou třídní společnost, nebo v obojí.

V třídní společnosti má samospráva stejně dlouhou historii jako parlamentarismus. Ve starověku a středověku bývala projevem nově se utvářejících společenských útvarů /státních celků/ nebo projevem odporu k stávajícímu společenskému řádu či jeho institucím /staré Řecko, městské státy, husitství, reformace/. V nových dějinách skýtá poučení zkušenost ze samosprávného systému mladé americké Unie, který byl organizací osadníků proti anglickému králi a jeho armádě, proti Indiánům a Francouzům. Tato velmi pokroková /odhlédneme-li od existence otroků/ samospráva, soustava přímé demokracie však postupně s rozvojem amerického kapitálu degenerovala v dnešní zastupitelský systém, který je i ve srovnání s ostatními buržoazními státy značně nedemokratický a který si ze své samosprávné minulosti ponechal jen několik málo funkcí /poroty v soudnictví, volitelnost šerifů apod./.

Když se potom socialisté minulého století zamýšleli nad možnými formami společenského uspořádání, propracovávali návrhy na samosprávu /primát zde patří anarchistům, zájem marxistů se sousědával především na dobytí moci dělnickou třídou/, byli pod dojmem tehdy ještě působících prvků americké samosprávy. Proto byly úvahy o samosprávě spojovány s maloburžoazním výrobním způsobem a návratem k přírodě, s atomizací společnosti, zrušením státu ze dne na den a v neposlední řadě soustředováním se na problémy obecní správy a - řečeno slovníkem dneška - terciální sféry. Protože zde navrhuje program společenské samosprávy, musíme objasnit, že slovo samospráva nechápeme - jako naši předkové na přelomu století nebo i později - jako systém spravování záležitostí obce nebo národnostní menšiny mnohonárodnostního státu, tedy jako systém, který byl navíc téměř výhradně zastupitelský.

Samosprávu chápeme jako celospolečenský systém institucionalizované moci politické a zároveň hospodářské, moci rozhodovací a zároveň výkonné a rozhodčí a jako systém mezinárodně propojený, zahrnující všechny oblasti lidského konání.

Dějiny zaznamenaly i další pokusy o vytvoření samosprávného systému. Samospráva byla pravou a jedinou podstatou hrdinského pokusu pařížských komunistů v roce 1871. Sověty dělnických a později i rolnických a vojenských zástupců v Rusku roku 1905 a 1917 a i v následujících letech byly samosprávnými institucemi /s převažujícím zastupitelským charakterem/ utlačovaných a povstavších tříd. Od první chvíle sovětské moci se však projevovaly tendence ke zneužití těchto sovětů ve prospěch byrokratické diktatury /vynucené především, ne však výhradně, objektivními okolnostmi vývoje/, k odstranění jejich samosprávné funkce; tyto tendence dosáhly svého naplnění v druhé polovině dvacátých let. Touhu pracujících po svobodě však případně zobrazují i spontánní akce namířené proti sovětské moci, respektive proti jejím kontrarevolučním aspektům: **kronštadtské povstání**, vznik zavodsko-rabočích komitétů jako orgánů dělnické hospodářské moci, aktivizace odborů a jejich mocenské aspirace, existence dělnické opozice ve straně bolševiků. Samosprávné tendence, které se za bolševické vlády nemohly rozvinout, byly definitivně pohřbeny porážkou bolševiků - stalinismem.

Prvky samosprávy se projevovaly zásluhou anarchistů a socialistů za španělské republiky, aby byly - v průběhu občanské války - potlačeny stalinisty a definitivně zardoušeny fašisty. Samospráva po názvem "socialismus rad" slavila svůj krátký a nevědomý triumf po První světové válce v Maďarsku a Bavorsku.

Osudy samosprávného hnutí sledujeme i po Druhé světové válce: čím byla národní revoluce na moskevském centru nezávislejší, tím více se v ní objevovaly samosprávné prvky, o něž pracující usilovali spontánně, proti vůli Kremlu. V ucelený systém se prosadily pouze v Jugoslávii, kde jich domácí vedení využilo jako podpory v roztržce s Kremlem. Jugoslávskou samosprávu posuzujeme kriticky: Prvky přímé demokracie se omezují na rozhodování o důležitých problémech daného závodu a nijak se nerozvíjejí. Neexistují samosprávné orgány jednotlivých výrobních oborů a co je nejzávažnější, chybí celospolečenský samosprávný útvar /jeho orgán/. Samospráva nepůsobí v nevýrobní a spotřební oblasti a v terciální sféře. Do značné míry ji nahrazuje parlamentarismus územního charakteru - systém skupštin, ústřední politická a hospodářská moc státní a stranické byrokracie, v hospodářském životě země hraje velkou úlohu i technokracie, zahraniční ka-

pitál a svázanost s dolarovou oblastí. Jugoslávská samospráva je roztržštěná a proto slabá, řeší malý okruh problémů. Je slabá v důsledku moci byrokracie a technokracie a v důsledku malé početnosti a zralosti jugoslávské dělnické třídy. Jugoslávie se stala příkladem klasické poučky, že socialismus v jedné zemi vybudovat nelze.

Po Druhé světové válce se objevily samosprávné tendence i v Československu; byly však velmi slabé a krátkodobé. Jejich formálním výrazem byly závodní rady, které nebyly odborovými orgány a které aspirovaly na řízení výroby. Poté, co byly využity nastupujícím vedením KSC v únoru 1948 a vytvořily vhodnou kulisu k byrokratickému převzetí moci, byly krátce po Únoru rozpuštěny.

Zkušenosti je nutno čerpat i z lidové aktivity a institucionalizace moci pracujících v čínských komunách a také v Alžírsku, kde vznikly samosprávné orgány po vybojování nezávislosti. V posledních letech to bylo zejména Portugalsko po antifašistickém převratu, kde se začaly prosazovat určité samosprávné prvky, udušené se souhlasem Soaresovy vlády. /Je zajímavé, že v tak rozdílných a různých společenských poměrech, jaké panují v Portugalsku a Polsku, jsme zaznamenali obdobné prvky lidové aktivity, směřující k samosprávným formám: v Portugalsku to byly mimo jiné výbory nájemníků, o dva roky později v Polsku úsilí založit "výbor na obranu nájemníků"./

Platnost teoretického závěru, že samospráva se prosazuje vždy tam, kde jde o opravdové revoluční hnutí, jehož se účastní široké vrstvy obyvatelstva, dokazuje i příklad z roku 1956, kdy dělnické rady byly spontánně zakládány jak v Polsku /kde byly později přeměněny na orgány byrokratické moci/, tak v Maďarsku, kde dokonce vznikla dělnická rada Velké Budapešti /tyto rady byly v roce 1957 rozpuštěny/. I když se v roce 1956 na maďarském revolučním proudu přizívovaly reakční síly, i když byl doprovázen silnou liberalizační tendencí prokapitalistického ražení, považujeme maďarské události za revoluční proces, který byl násilně přerušen sovětskými tanky. Požadavky polských a maďarských dělnických rad připomínají požadavky, které byly vysloveny v průběhu obrodného procesu v Československu v roce 1968, a to včetně nastolení svobody slova, pohybu, shromažďování, umělecké tvorby a vědeckého bádání.

O samosprávných tendencích a prvních krocích k vytvoření samosprávného systému v Československu v letech 1968 -

1969 jsme krátce pojednali v šesté kapitole první části nazvané "Československý vývoj posledních let".

Konečně je nutno zaznamenat vzestup zájmu o samosprávu v levicových kruzích a organizacích v západní Evropě, v USA, Japonsku, Mexiku a jinde, kde myšlenka samosprávy představuje jednak negaci kapitalistického výrobního zúsobu, jednak společenský systém zcela odlišný od byrokraticko-centralistického režimu sovětského typu. Diskuse o samosprávě, původně pěstované téměř výhradně anarchisty a málo početnými skupinami, překročily rámec krajní levice a staly se součástí programu mnoha politických /socialistických/ stran, odborů a křesťanských seskupení. Náš program chce být příspěvkem k této diskusi.

II.

POLITICKÉ STRANY A POLITICKÝ PLURALISMUS

V systému buržoazního parlamentarismu politické strany vyjadřují politické a hospodářské zájmy různých společenských tříd, frakcí těchto tříd, vrstev nebo stavů, národnostních menšin, etnických celků apod. Ve formě klasického buržoazního parlamentarismu to jsou vedení nejsilnějších politických stran, která v koaličních seskupeních nebo - a to se stává zřídka - samostatně činí všechna důležitá rozhodnutí celospolečenského významu v závislosti na nejmocnějších kruzích domácího a zahraničního kapitálu. Formální moc těchto vedení je dána jejich kontrolou parlamentu, v němž zavazují své členy stranickou disciplínou. Poslanec je tedy odpovědný vedení své strany a teprve v druhé řadě svým voličům. Faktická moc těchto stran je uplatněna ve výkonných institucích, tedy vládě, administrativě, místní správě. I moc rozhodčí /soudnictví/ je ovlivňována vedeními politických stran. Bez ohledu na to, jestli v parlamentech a vládách buržoazních států sedí stalinisté /nazývající se komunisty nebo dnes někdy eurokomunisty/ a reformisté /nazývající se socialisty nebo sociálními demokraty/, jsou všechny společenské třídy a vrstvy nedisponující kapitálem zcela zbaveny jakékoli možnosti účasti na celospolečenském rozhodování. Občasná referenda v některých skandinávských zemích, Švýcarsku, Francii či Itálii se týkají jen méně důležitých problémů a často mají podvodný charakter. Systém referend v buržoazní demokracii tak tyto akty přímé demokracie znehodnocuje na okrajovou záležitost nebo je mění ve frašku.

Systém politických stran v buržoazní demokracii znemožňuje dokonce účast na rozhodování příslušníků tříd disponujících kapitálem. Práva politického rozhodování jsou často zbaveny početné maloburžoazní vrstvy včetně rolnictva, převážná část střední buržoazie a v různých situacích i část velkoburžoazie. Tohoto práva je zbavena i většina inteligence, jejíž sociální úloha má služební charakter. Politikáři stojící v čele stran se předhánějí v kompromisech mezi

jednotlivými frakcemi kapitálu /zvláště mezinárodních monopolů/ a podbízejí se obyvatelstvu. Tajná jednání a úmluvy, politické čachry a korupce charakterizují toto takzvané umělé možnosti.

Negativní obraz politického pluralismu buržoazního vydání nemohou zakrýt ani částečné nebo krátkodobé úspěchy, kterých se podařilo dosáhnout reformistům v některých částech světa v oblasti životní úrovně pracujících a v zajištění některých občanských práv. Nelze zatím uspokojivě vyvrátit námitku, že společenský a hospodářský pokrok se v některých zemích buržoazního světa prosadil i přes systém buržoazního parlamentarismu a ne díky němu. Těmito strohými a kategorickými závěry, danými dalším stupněm poznání historického procesu vývoje společnosti, nechceme nikterak snížit zásluhy jednotlivých buržoazních a reformistických politiků, kteří v boji za sociální pokrok - viděný jejich optikou - vydali všechny své síly, obětovali zdraví a mnohdy i životy.

Politický pluralismus kapitalistické společnosti je vázán na buržoazní demokratický systém. Hroutili se buržoazní demokracie, nastupuje-li fašismus nebo jiná diktátorská forma společenského uspořádání, je vyloučena nebo alespoň velmi omezena činnost opozičních politických stran /a někdy i stran vůbec/, nezávislých odborů a společenských organizací. Je třeba si uvědomit, že dnešní buržoazní svět se stále více uchyluje k těmto totalitním formám, a že zejména mnohé nově vzniklé státy v Africe a Asii a většina zemí v Latinské Americe je sužována totalitními režimy militaristicko-policejního ražení. Držitelé moci v těchto zemích zcela nepokrytě odvrhli zásady buržoazní demokracie /a pochopitelně jakékoli demokracie/. Politický, hospodářský a kulturní útlak působí nezměrné utrpení obyvatelstva větší části naší planety.

Obdobné poměry jako v zemích buržoazní diktatury najdeme i v byrokratických diktaturách sovětského či čínského typu. Neexistují zde opoziční politické strany a nezávislé společenské a odborové organizace. Protože však v těchto zemích - na rozdíl o fašistické nebo militaristické diktatury - je propagována tak zvaná marxistická ideologie, které se byrokratická moc z mnoha důvodů nemůže vzdát, byly zde zachovány jako historický relikv nebo nově vytvořeny jisté podvodné politické kulisy, které mají vytvářet dojem demokratického společenského uspořádání. Jsou to například občasná "volby", národní, vlastenecké či lidové fronty, ne-

komunistické strany, odbory, všelidová shromáždění, sejmy, sověty či churality - vesměs převodní páky byrokratické moci. Politická opozice je vyloučena nebo alespoň silně omezena.

Během demokratizačního procesu v roce 1968 v Československu se objevily požadavky a plány na zřízení politického pluralismu. Tyto snahy byly obvykle spojovány se vznikem nových politických stran nebo s obnovou stran zaniknuvších, či s obrodou existujících pseudostran. Rekli jsme už, že podobné tendence budou provázet i příští revoluční proces.

Jednoznačně a co nejenergičtěji se stavíme proti názoru, že budoucí politické uspořádání v naší zemi by mělo být charakterizováno vzájemným soupeřením politických stran, které by usilovaly v konkurenčním politickém boji /například pomocí voleb/ o převzetí moci a které by tuto moc posléze vykonávaly v koaličních seskupeních nebo samostatně. Poslanci by opět byli odpovědní vedení svých stran, nepočetné skupiny politiků by opět rozhodovaly za obyvatelstvo.

Politický pluralismus, který navrhuje, chápeme zcela jinak než mocenské působení politických stran. V samosprávném systému má zcela pochopitelně každá skupina lidí plné právo vytvářet svoji organizaci nebo organizace, a to jak názorové /například diskusní kluby/, tak akční, zájmové atd. Některé z těchto organizací budou mít zcela nepochybně charakter politických stran, které budou vyjadřovat především zájmy určitých sociálních skupin /dělníci, případně i dělnické skupiny, například podle charakteru práce či kvalifikace, studenti, různá seskupení inteligence, rolníci atd./ . Jiné budou mít charakter nezávislých odborů, profesionálních a zájmových spolků, jiné budou národnostní, kulturní a náboženské povahy, další budou vyjadřovat zájmy jistých věkových kategorií, atd., atp. Zakládat takové organizace a působit v nich, volně k nim přistupovat a odcházet z nich - to je přirozené právo každého člověka, a proto takovou činnost nelze ani zakázat ani se dožadovat registrace, povolení či podobně. Pokud by potom v zájmu společenského pokroku většina obyvatelstva uznala činnost některé organizace za společensky velmi škodlivou, byly by podniknuty proti takové organizaci příslušné kroky, které by její činnost omezily nebo jí v činnosti zabránily. Většina obyvatelstva by se ovšem musela vyjádřit přímo, tj. každý jednotlivě za sebe; jde o většinu toho území, na němž organizace působí. Kampaň za vyjádření takového názoru většiny by mohl organizovat kdokoli /například politická strana, církev, skupina jednotlivců apod./

a technické modalitě včetně otázky nákladů by byly stanoveny jako zásady předem. Máme na mysli organizace, které by vystupovaly - a to nikoli pouze slovy, neboť návrhy nemohou nikomu škodit, ty bude vždy možno předkládat, ale činy - proti samotné demokratické podstatě politického systému, usilující o uchvášení moci ve prospěch jedné politické skupiny a o vyloučení širokých vrstev obyvatelstva z rozhodování; dále organizace, které by od hlásání rasové, národnostní, sociální či náboženské nesnášenlivosti chtěly přecházet k jejímu uskutečňování. Mocenský zásah proti nedemokratické organizaci bude - podle rozhodnutí většiny obyvatelstva - nutný například jen tehdy, bude-li se dopouštět aktů násilí, bude-li zakládat svůj vlastní ozbrojený sbor, bude-li ve větší míře korumpovat jednotlivce v úmyslu dosáhnout svých cílů. Mocenský zásah by měl být přiměřený účelu: konfiskace zbraní nebo finančních prostředků atp. Soudíme, že ani v tomto případě nelze činnost postihované skupiny zakázat, lze ji jen v zájmu celku omezit v některých projevech. Zejména je pak důležité, aby v případě mocenského zásahu proti organizaci nebyli postiženi její členové jako jednotlivci /pokud se jako jednotlivci nedopustili násilí, jehož škodlivý účinek je nade vši pochybnost/ a musela by se jim i nadále zaručit svoboda slova, pohybu, shromažďování a spolčování, s výjimkou svobody vykonávání té činnosti organizovaným způsobem, proti níž se vyslovila většina společnosti.

Pokud jde o vnitřní život politických stran, je na členech samotných, nechají-li se zastupovat a ovládat vedením strany, pokud ovšem strana bude vedení vůbec mít. Nepokládáme to za pravděpodobné, jestliže bude přijata zásada, že veškerá politická činnost je veřejná, tj. že je veřejná činnost prozatímních zastupitelských sborů a že také vnitropolitický život /finance, rozhodnutí, dokumenty/ je pod kontrolou veřejnosti. Je zřejmé, že v zastupitelských sborech /orgánech samosprávy/ budou působit vedle jednotlivců neorganizovaných v politických stranách i členové politických stran nebo jiných organizací. Bezvýhradná zásada, že osoby, zvolené do orgánů samosprávy, jsou odpovědní těm, kteří je zvolili, a ne svým stranám či organizacím, bude zajištěna samotným samosprávným systémem: kontrolou jejich činnosti veřejností, sdělovacími prostředky, odbory, dále vyměnitelností, rotací funkcí, právem menšiny - jak to popíšeme v dalším textu. Představujeme si tedy politické strany spíše jako diskusní

kluby, názorová či akční sdružení nebo nátlakové skupiny, které budou předkládat obyvatelstvu své návrhy, aby se o nich rozhodlo. Politické strany nemusejí od svých návrhů, které byly zamítnuty většinou pracujících nebo občanů, jichž se dotýkají, nikterak ustupovat a mohou je předkládat - třeba modifikovaně - znovu a znovu. Politické strany budou mít jistě i své vlastní noviny a časopisy, jejichž existence a náklad budou určovány zájmem jejich příznivců. Mohou být vypracovány zásady /např. v závislosti na počtu členstva nebo na oblíbenosti/, podle nichž jim bude poskytnuto místo nebo vysílací čas ve sdělovacích prostředcích. Zástupci politických stran mohou mít právo poradního hlasu při rozhodování v zastupitelských sborech. Bude samozřejmě zcela vyloučeno, aby vedení politických stran nebo strany samy disponovaly elitními ozbrojenými sbory, jako jsou dnešní Lidové milice, složené výhradně z členů KSČ /resp. z nepatrně menšíny celkového členstva/. Strany by také neměly vytvářet dětské organizace a napodobovat tak dnešní KSČ, která "ideologicky vychovává" i děti v mateřských školkách. Konečně bychom považovali za správné, kdyby politické strany neměly placené funkcionáře.

V budoucnu pak rozvoj společenské samosprávy a přímé demokracie učiní nepotřebnými politické strany v klasickém slova smyslu. Boj názorů se bude rozvíjet přímo, to znamená, že se lidé budou organizovat podle toho, jak to bude vyžadovat řešení konkrétních problémů, a podle konkrétních názorů na dané společenské záležitosti a nebudou se uzavírat do statických a strnulých forem politických stran, které odpovídají období třídního boje, v němž se lidé organizovali na základě třídního zájmu a ne na základě společných aktuálních společenských problémů. Tento názor nesmí být ovšem použit jako argument pro omezování politické plurality, jako argument proti existenci a zakládání politických stran, které budou prostě působit tak dlouho, dokud si lidé budou přát organizovat se v nich.

Lze uzavřít, že od samého začátku samosprávného vývoje společnosti bude politická a hospodářská moc patřit samotným pracujícím a ne politickým stranám, které mohou vystupovat pouze jako rádcí a stoupenci různých politických koncepcí. Mohou sehrát i významnou úlohu při kontrole této moci a při zabránění byrokratizaci či jiné degeneraci samosprávného systému.

III.

SPOLEČENSKÁ SAMOSPRÁVA

V této kapitole podáváme předběžný návrh na samosprávné uspořádání společnosti, i když si uvědomujeme, že skutečnost se bude od našich představ značně lišit. Proto v některých případech jsme ustoupili od vykreslení podrobností a zaměřili se na ně jen tam, kde vystihují mechanismus bránící zneužití moci. Ve výkladu užíváme některých termínů, které vysvětlujeme až v dalším textu, a proto prosíme čtenáře, aby posuzoval kapitolu jako celek a v případě nejasností vyčkal vysvětlení na následujících stránkách. Kapitolu jsme rozdělili do odstavců popisujících podstatu samosprávného systému, přičemž další důležité problémy, které se rovněž dotýkají samosprávy, jsme vyčlenili do následujících kapitol této části.

Zásady a mechanismy bránící zneužití moci a byrokratizace

Ve světě odcizené práce i v budoucím vývoji překonávání odcizení považujeme za nejdůležitější pracovní, a v užším smyslu výrobní poměry a vztahy. Proto také chápeme demokracii jako především výrobní demokracii, v níž je odvozen demokratický systém rozhodování v oblasti spotřební, kulturní atd. Tou měrou, jakou se bude upevňovat moc pracujících v samosprávném systému, a tou měrou, jakou se bude zvyšovat množství volného času, jakou se budou naplňovat všestranné zájmy člověka a postupně odstraňovat dělná práce - tou měrou bude klesat i význam výrobní sféry a výrobních vztahů, tak důležitých pro začátek revolučního procesu.

Jsme tedy stoupenci názoru, že těžiště politické a hospodářské moci v prvních fázích revolučního procesu bude ležet v oblasti výroby a práce vůbec, přičemž zároveň budou od samého počátku vytvořeny podmínky pro oslabování této moci ve prospěch mimopracovního rozhodování.

Jak jsme již uvedli, není technicky možné, aby se jednotlivec vyjadřoval ke všem problémům, které je na daném území tře-

ba vyřešit. Proto navrhuje zásadu, aby se k určitému problému vyjadřovali vždy ti, jichž se přímo dotýká. Tato obecná zásada není příliš jasná a pracující se budou muset dohodnout na jejím upřesnění. Bude třeba zejména stanovit postup pro případ, kdyby osazenstvo některého závodu, výrobního oboru nebo pracovní oblasti sledovalo úzce skupinový zájem, který by byl v rozporu se zájmem společenským. Většina pracujících nebo obyvatelstva by potom měla mít právo takové rozhodnutí zrušit a nahradit ho jiným. Možnosti takových zásahů by měly být předem kodifikovány. I když je možno již nyní spekulativně navrhopvat institucionální vazby, které by zaručovaly sladění zájmů skupinových se zájmem společenským /a to i v mezinárodním měřítku/, soudíme, že tyto otázky vyřeší pracující v průběhu revolučního procesu na základě celospolečenské diskuse.

Pokud se týká nás, budeme v budoucnu předkládat takové návrhy, které budou odpovídat naší koncepci člověka, společnosti, vlastnictví a rozhodování: budeme totiž usilovat o společnost sdružených výrobců, kteří sice mají zásadní právo svobodně nakládat s výrobními prostředky, s nimiž pracují, a s výrobky, které vyrábějí, kteří sice mají zásadní právo vytvářet si pracovní podmínky ku svému prospěchu /a kteří tedy mají skupinové dispoziční právo - odlišné od skupinového vlastnictví/, ale kteří zároveň nesmějí jednat proti zájmům celé společnosti, neboť každý člověk této planety je spolunájemcem všech materiálních a duchovních statků, ať se nalézají kdekoli. Ve světě společenských tříd, nerovnoměrného vývoje jednotlivých zemí, dělby práce a odcizení je toto přirozené lidské právo nerealizovatelné a chápeme, že v revolučním procesu se bude uskutečňovat jen postupně a s obtížemi. Snadnější je již se vyjádřit k některým technickým opatřením, která jsou podle našeho názoru nutná k tomu, aby nebyla moc zneužita. Navrhujeme:

Veškerá politická jednání musí být veřejná, přístupná pracujícím, zástupcům politických stran, tisku, rozhlasu, televizi, atd. Bude tak zrušena tajná diplomacie a kabinetní politická jednání a veškerý politický život bude pod kontrolou veřejnosti. Pracující a občané, kteří budou voleni do samosprávných útvarů, budou moci této činnosti v průběhu např. tří měsíců věnovat maximálně polovinu své pracovní doby, přičemž zbytek pracovní doby se budou věnovat svému zaměstnání. Placeni budou tak, jako kdyby po celou dobu byli v zaměstnání, tj. z titulu jejich funkce jim nebudou plynout

žádné finanční ani jiné materiální nebo statutární výhody. Bude stanoveno i časové omezení pro působení samosprávných útvarů, např. 1 rok nebo pouze tři měsíce, jestliže ze závažných technických důvodů budou zástupci v samosprávných útvarech zcela uvolněni ze zaměstnání. Při častém střídání zástupců je nutné, aby jim byla poskytnuta určitá lhůta /1 až 2 měsíce/ na zapracování. Výměna těchto zástupců musí probíhat plynule, tj. obměňuje se vždy jen část, např. jedna čtvrtina samosprávného útvaru. Je dodržována zásada přímých voleb do všech samosprávných útvarů, snad s výjimkou koordinačních rad. Zástupci budou **kdykoli** odvolatelní svými voliči. Pro první fázi revolučního procesu doporučujeme i zásadu tajnosti voleb - jako výjimku ze všeobecné zásady veřejného jednání. Razíme ji proto, že pracující a občané budou ze začátku vycházet ze smutných zkušeností, že jim pro jejich politické postoje bude chtít někdo škodit. Později, až se sami přesvědčí v atmosféře svobodného politického života o bezdůvodnosti svých obav, sami možná postupně ustoupí od zásady tajných voleb. Tajnost se však musí týkat jen voleb zástupců do samosprávných útvarů, postoje jednotlivých zástupců v těchto útvarech mají být veřejné a jmenovitě zveřejňovány.

Další důležitou zásadou je právo menšiny: dohodne-li se určitá část voličů /např. v závodě, obci, oboru nebo i celé společnosti/, např. 20 nebo 10% /v celospolečenském měřítku třeba jen 5% - a tyto počty procent je třeba předem plebiscitem stanovit/ na odvolání nějakého zástupce anebo na zvrácení nějakého rozhodnutí, které bylo učiněno v okruhu jejich působnosti, má se stát po jejich vůli, pokud se stejně velká skupina nepostaví proti, a to v předem určené lhůtě. To je právo aktivní menšiny, kterého bude používáno čím dál tím méně tou měrou, jakou se do politického života budou zapojovat široké vrstvy obyvatelstva. Tento systém, jehož navrhovaná opatření si nijak nečiní nárok na úplnost, má zajistit - a to částečně i na úkor pružného operativního fungování systému - co největší rotaci /a to vertikální, nikoliv po jugoslávsku horizontálním směrem/ ve funkcích samosprávných útvarů tak, aby se ve veřejné činnosti vystřídalo co nejvíce občanů. S ohledem na to může být stanoveno, že zástupce v samosprávném útvaru může působit v jakékoliv zastupitelské funkci pouze po jedno funkční období a po následující dvě nebo tři období v žádné funkci působit nesmí.

Toto jsou naše návrhy, které mají zajistit, aby se již nikdo

nemohl stát byrokratem a aby četné byrokratické funkce, které s sebou přináší systém zastupitelské demokracie, plnilo čím dál tím víc lidí, abychom je nakonec plnili všichni. Později se ještě zmíníme o úloze svobodného tisku, odborech, o ekonomickém modelu a celospolečenských úmluvách /eventuelně zákonech/, které jsou dalšími podmínkami k zajištění samosprávy. Připomeňme si však již nyní, že nejdůležitější mocenské zajištění samosprávného systému je všeobecné ozbrojení pracujících, související se zrušením státní armády a profesionální policie.

Normotvorná, výkonná a rozhodčí moc /formy samosprávy/

Správa společenských záležitostí mává obvykle tři formy: první forma je normotvorná /ústavodárná, zákonodárná, atp./, již se stanovují obecně platné zásady /ústava, zákony, předpisy, nařízení/, jimiž se mají lidé - mnohdy jen některé skupiny lidí - řídit a v jejichž rámci mají žít, pracovat, bavit se, vzdělávat, milovat, umírat, dědit atd., atp. V dosavadních státech vydávají takové normy parlamenty nebo státní rady, které jsou odpovědny parlamentům, zvoleným obecním radám apod. V našem byrokratickém systému činí všechna důležitá rozhodnutí "vedení strany", tj. byrokratická elita, méně důležitá rozhodnutí stranická a státní byrokracie na nižších stupních. Sněmovna lidu a sněmovna národů, národní rady a řady národních výborů jsou pouhou kulisou, hlasovací masinérií. Obecně je možno říci, že všechna rozhodnutí - ať v kapitalistickém nebo byrokratickém systému - se dělají především v zájmu vládnoucí třídy nebo vrstvy, v zájmu uchování politického a hospodářského systému, zachování dané formy výrobních vztahů /nebo jejich vývojového stupně/, udržení statu quo. Pracující jsou z tvorby takových rozhodnutí vyloučeni, i když se každý systém snaží dokázat světu i sám sobě pravý opak.

Druhá forma moci je výkonná. Nástroji výkonné vládnoucí moci jsou ministerstva a jim podřízené instituce, tj. úřady, represivní aparát /včetně armády/ a v byrokratickém systému zejména stranický, hospodářský, odborový aj. aparát. Výkonná moc bývá formálně odpovědná institucím zákonodárné moci a v buržoazně demokratických systémech jsou tyto dvě moci od sebe odděleny.

Třetí formou moci je moc rozhodčí /arbitrážní/, a to především soudní, která řeší vzájemné spory občanů a spory státu

s občany v oblasti občanského, pracovního /někdy i hospodářského/, rodinného a trestního práva, a to způsobem smírným nebo autoritativním, dále pak státní a hospodářská arbitráž, která řeší spory mezi státními institucemi. Rozhodčí moc je uplatňována na základě norem /zejména zákonů/ vydaných institucemi zaprodané moci, výkonem rozhodnutí jsou pověřeny instituce výkonné moci.

Celý tento systém "dělbý práce" mezi institucemi moci normotvorné, výkonné a rozhodčí je dokonale odcizen naprosté většině společnosti, která ho nemůže nijak ovlivnit. V roce 1968 se v Československu prosazovalo přísné oddělení všech tří forem společné správy, to je oddělení moci zákonodárné od výkonné a nezávislosti soudu. Příkladem byla buržoazní demokracie, kde je toto oddělení, alespoň formálně, uplatňováno. Zastáváme názor, že faktické odcizení občana od těchto tří forem moci by se tím nijak nezmenšilo, i když by byla zajištěna lepší kontrola funkcí jednotlivých mocenských článků a poněkud by se ztížila možnost zneužívání moci ve srovnání s dnešním stavem, kdy tato trojí moc se prakticky soustřeďuje v ruku stranického aparátu.

Zásadní společenská změna, kterou navrhujeme a kterou považujeme dříve či později za jediné možné celospolečenské řešení, je charakterizována v první řadě transformací moci /normotvorné, výkonné i rozhodčí/ na široké vrstvy pracujících a obyvatelstva vůbec. Proto nevidíme ani důvod, ani možnosti přísného oddělení těchto tří forem správy společnosti /zde už tří forem samosprávy/. Cíl, aby se každý člověk podílel jak na normotvorné, tak na výkonné či rozhodčí moci, je jistě ještě vzdálen, ale prvky této účasti převážně většiny občanů /a zvláště pracujících/ se musejí projevovat již od samého počátku revolučního procesu a musejí se stále prohlubovat. Všeobecná účast na všech formách samosprávy na základě rovnoprávnosti je vlastní podstatou přímé demokracie, která se bude postupně rozšiřovat na úkor nepřímé demokracie. Pokud budou existovat /a budou existovat ještě dlouho/ instituce nepřímé správy, to je samosprávné útvary zastupitelského charakteru, navrhujeme, aby jim byla svěřena moc jak normotvorná, tak výkonná, a to za uvedených podmínek veřejného jednání a rozhodování a dalších účinných mechanismů. Vytváření zvláštních orgánů pro každou činnost by jen přispělo k byrokratizaci a nepružnosti /malé operativnosti/ systému. Je třeba uvážit především to, že normy pro spoluzití a práci budou zvoleny všemi občany

a pracujícími, jichž se dané problémy budou týkat, a příslušné zastupitelské samosprávné útvary budou jen připravovat řešení a koncepce k této volbě a budou se řídit diskusí o daných problémech. Rovněž tak výkonná moc bude uplatňována co **nejširším** okruhem pracujících, kteří budou mimo jiné sdruženi v ozbrojených sborech. Demokraticizace by mohla zasáhnout i rozhodčí moc /soudnictví/, jak to ještě popíšeme. Pracující se rovněž dohodnou, jak postupovat v případě, že jedinec nebo skupina /např. osazenstvo závodu, obyvatelstvo obce atd./ se postaví proti rozhodnutí většiny. V některých případech bude třeba předem přiznat právo veta, v jiných případech, kde by uplatněním odlišného stanoviska menšina byla značně poškozena většina, stanovit právo většiny vnutit svá rozhodnutí menšině včetně forem nátlaku, jichž je možno užít /zvláště hospodářský nátlak/. O těchto zásadách by měli předem rozhodnout všichni obyvatelé a podle potřeb je v průběhu let měnit.

Samosprávné stupně, oblasti a útvary

Vycházejíce ze zřejmého faktu, že rozhodování přímé je nejdemokratičtější, považujeme rozhodování všech lidí, sdružených ve společnosti podle zásad samosprávy /tj. všeho obyvatelstva/ za nejlepší formu rozhodování o problémech celospolečenského významu. Všichni občané budou moci často a účinně projevit své názory formou referenda.

Aby však byl zaručen hladký chod a rychlost rozhodování, zejména pokud se aktivního politického života bude účastnit jen část obyvatelstva, budou vznikat různé zastupitelské orgány samosprávných útvarů.

Různé samosprávné útvary, /tj. valné shromáždění nebo souhrny všech pracujících či obyvatel daného závodu, oboru či obce a jejich rady a pomocné orgány těchto rad apod. budou působit v různých oblastech společenského života/ v oblasti pracovní, branné, kulturní, spotřebitelské atd./: zde hovoříme o samosprávných oblastech. Budou také určitým způsobem hierarchizovány /samosprávné stupně/. Členem rady samosprávného útvaru se bude moci stát každý pracující svého závodu, družstva nebo občan bydliště, přičemž bude omezován zásadami uvedenými v prvním odstavci této kapitoly. Volby do rady proběhnou ještě před uplynutím funkčního období starých členů, kteří by pak po určitou dobu seznamovali nové členy s problematikou, kterou se budou zabývat,

probíhala by školení /například o teorii organizace, informací, řízení, průmyslové sociologie a psychologie atd./. Účastníci by se zasedání rad s poradním hlasem. Bude-li člen rady sesazen pro některé své postoje, vlastnosti nebo činy, nemůže přirozeně uvádět na své místo nového člena. Kontrola členů rady by měla být ještě zaručena právem každého pracujícího na vznášení dotazu k práci funkcionáře, a takový dotaz by musel být zodpovězen v přesně stanoveném termínu /například týden/.

Nadřazenost významu pracovní /výrobní/ problematiky nad problémy nevýrobního rázu nás vede k návrhu, aby - aspoň v prvních fázích revolučního procesu - byla páteří systému samosprávy oblast pracovní, resp. výrobní a tedy, aby hlavní váha samosprávy ležela na útvarech zabývajících se především pracovními otázkami /tj. zhruba posloupnost: závod - obor - všichni pracující/. K této pracovní /výrobní/ oblasti se váží i problémy směny a financí, jejichž řešení bude rovněž podléhat samosprávným útvarům pracovní oblasti. K výrobní oblasti bude připojena oblast branná. O jednotlivých výsledcích mimopracovní oblasti zejména o zajištění práv spotřebitelů bez ohledu na to, jsou-li výrobci, o uplatňování práv občanských, rodinného práva, trestního práva, o problémech migrační politiky a kultury /včetně národnostních otázek/, o problémech zahraniční politiky a represe proti jednotlivcům a skupinám pojednáme podrobně později. Pro tento okamžik nás zajímá, jak institucionálně sladit dvě oblasti /pracovní a nepracovní/, i když je někdy obtížné vést mezi oběma dělicí čáru. Jsou myslitelné dvě varianty institucionální zace rozhodování pracujících:

1. Podle výrobní linie samosprávných útvarů /zhruba: závod - obor - všichni pracující/, odpovídající zásadám organizace práce, budou vytvořeny i samosprávné útvary na teritoriálním principu, které budou řešit mimopracovní problémy /s výjimkou branných a částečně i problémů pracovních /zhruba v posloupnosti: obec - okres - celá společnost. Zastupitelské demokracii /jejíž struktura by tímto přežívala/ odpovídá tomuto modelu dvoukomorový systém. Spolupráci těchto dvou typů samosprávných útvarů /pro pracovní a mimopracovní oblast/ by mohli zajišťovat smíšené komise, v nichž by zasedali zástupci útvarů obou typů útvarů /takzvané koordinační rady/.

2. Jinou možností je pouze jednoduše komorový systém, v jehož rámci by byly přímými nebo nepřímými volbami vytvořeny

koordinální rady, které by řešily - formou doporučení - nepracovní problémy daného území, respektive by připravovaly jejich řešení. V přímých volbách by volili členy koordinální rady všichni pracující nebo občané daného závodu, oboru, či obce, okresu apod. V nepřímých volbách by členové koordinálních rad volili zástupce pracujících /členové rad pracujících/, a to buď ze svého středu, nebo z občanů, kteří v radách pracujících působí. Při variantě číslo dvě a v případě nepřímých voleb by nepracující občané neměli aktivní volební právo; za stejné situace by používali pasivního volebního práva /tedy práva být zvolen/ jen tehdy, kdyby rada pracujících volila členy koordinální rady nikoliv ze svého středu, ale z řad občanů - buď jen nepracujících, nebo bez ohledu na to, zda pracují.

Pro prvou variantu i pro určitý druh druhé varianty předkládáme návrh, který by zajistil prioritu pracovní oblasti: jen pracující by měli právo ve volbách hlasovat a při přímém rozhodování v obou oblastech, pracovní i mimopracovní. /Jiné nebo i stejné koordinální rady by mohly koordinovat činnost pracovních samosprávných útvarů daného území - města, okresu apod./ V oblasti mimopracovní by rozhodovali všichni občané bez ohledu na to, zda pracují. Pro první fázi revolučního procesu by tak bylo možná správné zvýhodnit pracující na úkor nepracujících občanů: například v celospolečenském rozhodování by každý hlasoval jako občan; pracující by měli hlasy dva - jeden jako občan a druhý jako pracující. Toto nedemokratické opatření, které jde ruku v ruce s koncepcí vojenských jednotek pracujících /nikoli občanů/, předkládáme pouze jako úvahu pro první fázi revolučního procesu, kdy moc pracujících bude ještě slabá a kdy bude třeba spoléhat se na uvědomění pracujících velkých kolektivů, zejména dělníků. V dalším vývoji předkládáme nejen vyrovnání důležitosti oblasti pracovní a mimopracovní, ale dlouhodobě i vzrůst významu uplatňování mimopracovních zájmů člověka, jak již bylo uvedeno.

Při návrzích na výstavbu samosprávných stupňů /tedy jisté kategorie hierarchie rozhodování/ vycházíme především ze zásady, že u každého stupně je primární, základní a rozhodující souhrn všech pracujících nebo občanů, tedy jejich valné shromáždění /což přichází v úvahu jen v malých závodech nebo obcích/, respektive jejich souhrn, který je na danou otázku /včetně volby zástupců/ dotazován referendem /plebiscitem/.

tem/, zorganizovaným v daném závodě, oboru nebo obci, v okrese nebo v celé společnosti. Kompetenční poměr v daném samosprávném útvaru mezi souhrnem všech, kdo se k dané otázce mají právo vyjádřit, a jejím zastupitelským orgánem /rada pracujících závodu, oboru, radou obce, okresu/ je třeba předem stanovit; postupně bude ubývat práv zastupitelských orgánů ve prospěch souhrnu pracujících a občanů /ve prospěch přímé demokracie/. Tento problém souvisí s dělbou práce a jejím postupným překonáváním /alespoň v určitých formách/ a postupným dosahováním stavu hojnosti /nadbytku/. Po dlouhou dobu budou však zastupitelstva řešit nejružnější protokolární otázky, připravovat řešení, řídit diskusi a koordinovat problémy různých typů nebo různých společenských skupin.

Optikou vztahu "soubor - jeho zastupitelstvo" můžeme pohlízet na kompetenci jednotlivých samosprávných stupňů:

1. Základním stupněm jsou pracující daného závodu /provodu nebo podniku - podle toho, jak se pracující dohodnou/ a jejich rada; v oblasti mimopracovní pak občané čtvrti nebo skupiny vesnic a jejich rada. Volby do těchto základních rad mohou probíhat buď tak, že menší skupina pracujících nebo občanů /dělna, provoz, malá obec nebo její část/ si zvolí svého zástupce do rady bez ohledu na názory ostatních, nebo tak, že všichni členové rady jsou voleni všemi voliči tohoto základního stupně. Jsou možné a pravděpodobně budou účelné i kombinace těchto dvou možností s právem veta většiny proti kandidátovi malé části, s právem velké většiny /například sedmdesáti procent/ odvolat zástupce, který nebyl zvolen přímo jimi, apod.

2. Mezistupní samosprávné organizace rozumíme útvary /to je souhrn pracujících a jejich rady/, v nichž se sdružuje několik základních útvarů; mezistupně dohromady potom tvoří samosprávný útvar všech pracujících nebo všech občanů. Takovými mezistupni může být v pracovní linii výrobně hospodářská jednotka /oborový podnik nebo i velký podnik/, podobor - /například potravinářský průmysl/, obor - /lehký průmysl nebo průmysl vůbec/, v nepracovní linii jsou myslitelné skupiny obcí /město, okres, kraj, země/. Domníváme se, že mezistupňů by mělo být co nejméně, aby se nerozbuřela byrokracie a rozhodování a volba zástupců by byla přehledná. Zdá se účelné zrušit kraje a zmenšit okresy tak, aby jich v celém Československu bylo sto padesát až dvě stě. /To by byl také počet zástupců okresů v celospolečenské radě všech ob-

čanů./ Nejasné je pro nás obnovení zřízení zemského /viz návrhy na takzvanou trojí federaci/. Nevidíme důvodu, proč by celá rada problémů společenského /i mimopracovního rázu/ neměla být koordinována celospolečenskou radou všech občanů bez ohledu na země nebo národnost. Z druhé strany soudíme, že problémy kultury a školství na Slovensku a v českých zemích jsou dosti odlišné a měly by tedy být řešeny zvlášť. Mezistupně samosprávné organizace by mohly mít buď koordinační charakter /zástupci by byli voleni v nepřímých volbách, tedy radami základních útvarů, a vydávali by doporučení základním a všeobecným samosprávným útvarům/, nebo charakter plné kompetence /k čemuž by museli mít mandát od příslušného souboru pracujících a občanů/.

3. Celospolečenským všeobecným stupněm bude rada všech pracujících Československa /dále RVP/ jako zastupitelský orgán všech pracujících, případně i jeho druhá komora - rada všech občanů jako zastupitelský orgán všech občanů. Celospolečenské útvary je možné uspořádat podle několika variant. Je například myslitelné, že o výrobních otázkách budou rozhodovat jen výrobci /jejich zástupci/ v RVP /nebo její části/ nebo v radě všech výrobců. O směně a financích budou potom rozhodovat všichni pracující nebo všichni občané. O mimopracovních otázkách opět všichni občané. K tomu mohou být zřízeny tři rady s celospolečenskou působností nebo jenom dvě nebo jedna s dvěma či třemi skupinami zástupců s různou kompetencí. Kulturní, školské a jiné otázky mohou být vyčleněny do působnosti menších /například koordinačních/ rad, kam například umělci, učitelé, studenti a kulturní pracovníci budou vysílat své zástupce buď výlučně, nebo v jistém poměru k ostatnímu obyvatelstvu; tyto rady budou mít jen zemské nebo národní /české a slovenské/ pole působnosti. Celospolečenská rada /nebo rady/ budou disponovat četnými poradními komisemi a poradci. Zdá se, že nejučelnější bude, když například rada pracujících v těžkém průmyslu, rada pracujících v lehkém průmyslu, v zemědělství apod. spolu s ostatními odbornými poradci a jistým malým byrokratickým aparátem budou zajišťovat podobné úkoly jako dnešní ministerstva. Při tomto spojení moci výkonné a normotvorné /jejich hlavní váha bude spočívat na pracujících a obyvatelstvu vůbec/ nebudou samozřejmě existovat ministerstva, vlády, zastupitelské úřady v zahraničí v dnešním slova smyslu a tak dále. Administrativa bude méně nákladná a bude se zjednodušovat tou měrou, jak bude postupovat technický pokrok. Jednotlivé rady budou používat slu-

žeb sborů poradců, budou vytvářet vzájemná spojení s koordinačními radami a komisemi. Působení zástupců v radách všech stupňů bude kodifikováno podle zásad, které jsme vyjádřili v prvním odstavci této kapitoly. /K některým problémům samosprávy ve výrobě se vrátíme v následujících kapitolách./

S postupující mezinárodní integrací bude třeba vybudovat samosprávný systém v mezinárodním měřítku. Postupně vznikne koordinační rada několika sousedních zemí, později celé Evropy. I tyto rady budou mít dvě komory /ekonomickou a mimopracovní/, i jejich kompetence budou zpočátku pouze doporučujícího charakteru. Později budou oslabovány všechny mezistupně v bývalých státech - včetně národních, resp. všeobecných rad a hlavní váha rozhodování bude spočívat na samotném obyvatelstvu /za stavu velmi pokročilé sdělovací techniky/. Evropská, americká, africká atd. a později světová rada se změní na ústřední dispečink pro přípravu diskuse o problémech společných celému lidstvu, přípravu rozhodování a zhodnocení výsledků rozhodování. Od tohoto stavu nás dělí dlouhý vývoj.

IV.

EKONOMIKA SAMOSPRÁVNÉ SPOLEČNOSTI

1. Vlastnictví a rozhodování

V první části práce jsme poukázali na některé ekonomické jevy naší společnosti, chápající, že nejsme schopni - pro nedostatek informací i pro malý počet autorů těchto pasáží - vytvořit adekvátní analýzu hospodářského systému v celé jeho šíři a složitosti. Víme, že v budoucnu budou ekonomické analýzy i návrhy na řešení hospodářských otázek díly týmů odborníků a že budou k dispozici údaje všeho druhu, i výpočtová technika.

Pro tuto budoucí dobu bychom se však chtěli řídit základním stanoviskem, který hodláme propagovat mezi obyvatelstvem: Vycházíme z myšlenky rovnoprávnosti všech lidí a uznáváme jejich přirozená práva. Proto musíme také trvat na tom, že každý člověk má stejné právo na využití všech přírodních a vytvořených zdrojů, které mu zaručují jeho existenci a rozvoj. V tomto přirozeně rovném poměru všech lidí k materiálním a duchovním statkům je tedy otázka vlastnictví těchto statků bezpředmětná. Nikdo nemůže vlastnit výrobní prostředky. Nemůže tedy vlastnit ani půdu a přírodní bohatství, stejně jako nemůže vlastnit vodu nebo vzduch. Nemůže je vlastnit ani skupina lidí, dokonce ani těch, kteří s těmito prostředky pracují. Tím méně je může vlastnit nějaký stát, podnik nebo jiná instituce. Podle nás je tedy nesprávné hovořit o švédské rudě, chilském ledku nebo o jihoafrických diamantech jinak než v zeměpisném smyslu slova. Nafta vytěžená v SSSR nepatří - dle přirozených práv - sovětským občanům, ale všem lidem na světě. Politicky se také často užívá výrazu "arabská nafta", která "patří" šejkům, diktátorům a zahraničním monopolům. Téměř humorně působí tvrzení, že ohromné ložisko nafty vlastní Kuvajt - 300 000 obyvatel. Tím se ale ještě neodpovídá na otázku, kdo a za jakých podmínek má rozhodovat o těchto výrobních prostředcích a chránit například přírodu, vzduch a vodu, aby jich mohli užívat lidé na celém světě buď rovným způsobem, anebo ješ-

tě lépe takovým způsobem, který by, podle názoru většiny obyvatelstva planety, nejlépe stimuloval vývoj celé společnosti a rozvoj každého člověka a který by člověka a lidstvo nejlépe chránil. Není ovšem myslitelné, že by o všech problémech /ekonomického, ale i širšího společenského charakteru/ rozhodovali všichni lidé. Není to možné ani v rámci jedné země. Poněkud hektický vývoj lidstva nás přitom čím dál tím více nutí k tomu, aby byla vyslovována a uskutečňována rozhodnutí světového významu /zejména v oblasti surovin, energetiky a ekologie/. Naléhavost demokratických přeměn světa /a my se, jak jsme řekli, domníváme, že nereformovatelné systémy, jak kapitalistický, tak sovětsko-byrokratický, lze přeměnit jen revolučním způsobem/ je zřejmá, protože dosavadní delegace moci a rozhodování a jejich koncentrace nedávají záruku optimálního řešení; ba právě naopak - vzbuzují podezření, že lidstvo se bude vyvíjet směrem k totalitnímu uspořádání, ke kombinaci fašismu a stalinismu, dovedené ke svérázné dokoralosti.

Jestliže tedy lidé mají k výrobním prostředkům a všem zdrojům přirozený bezvlastnický poměr a jestliže jen o nejdůležitějších a zásadních otázkách celosvětového významu mohou rozhodovat všichni /což dnešní a zvláště budoucí technika umožní/ a na druhé straně, jestliže odmitáme dosavadní rozhodování některých společenských tříd /jejich vlád/ nebo vrstev /jejich politických center/ za masy obyvatelstva jako způsob, který brání dalšímu rozvoji společnosti, národa a člověka, je třeba, abychom se v budoucnosti dohodli na pravidlech rozhodování /kompetenci/ o problémech nejširšího i nejužšího společenského významu a na pravidlech výkonu těchto rozhodnutí i kontrolní a rozhodčí činnosti. Jsme hluboce přesvědčeni, že taková dohoda, jejíž jednotlivé části se budou podle potřeby měnit a která nemůže být ve všech zemích zcela stejná, je možná. Při přípravě této dohody a v jejích změnách budeme podporovat ty návrhy, které:

1. Budou operativní, tj. umožní poměrně hladké fungování ekonomických a společenských procesů;
2. Budou podporovat hospodářskou a sociální koordinaci jednotlivých sociálních skupin daného území i společenských celků žijících v různých oblastech, zemích a kontinentech;
3. Poskytnou záruky proti zneužití hospodářské nebo politické moci ve prospěch jedné nebo několika společenských skupin anebo ve prospěch jedné nebo několika oblastí, zemí atp., a to i na úkor optimální operativnosti. Tyto záruky může poskytnout jen demokratické uspořádání společnosti

a v tomto kontextu jeho hlavní znak - všeobecné ozbrojení pracujících, respektive lidu;

4. Zajistí reálnou a účinnou možnost intervence většiny občanů, jakož i pracujících v měřítku místním, oblastním, zemským atd., jakož i v měřítku pracoviště, podniku, oboru atd., proti postupu nebo opatření jednotlivce nebo kolektivu, který by chtěl uplatnit svůj zájem na úkor ostatních občanů, resp. pracujících, nebo na úkor ostatních kolektivů nebo širších pracovních či společenských celků /zmaření takového partikularistického postoje je právě výrazem bezvládnického poměru k výrobním prostředkům a existenčním zdrojům/;

5. Jinak uznají - zvláště za platnosti čtvrtého předpokladu - značné dispoziční právo bezprostředních výrobců jednak k výrobním prostředkům /to je dělníkům ke strojům a zařízením, rolníkům k půdě, strojům atd./, jednak k organizacím a výsledkům jejich práce /výrobkům/.

2. Výrobní demokracie

V minulé kapitole jsme vyjádřili názor, že pracovní, resp. výrobní oblast společenského života se má pro svoji nadřazenost nad problematikou nepracovního rázu stát páteří samosprávného systému. Načrtli jsme i možné varianty institucionalizace rozhodování pracujících v samosprávných orgánech, útvech /jejich radách/ pomocí samosprávných stupňů. Zkusili jsme tak vyjádřit i vztah obou rozsáhlých oblastí, pracovní i mimopracovní, a postihnout nutnost ústředního rozhodování, respektive koordinace pomocí RVP.

Přesné formulování našich návrhů na samosprávnou organizaci hospodářského života by bylo předčasné. Zhruba lze říci, že v budoucnu budeme usilovat o to, aby co nejvíce problémů rozhodli sami pracující /například daného závodu/ a aby jejich rada měla co nejméně pravomoci. Pro počátek bychom navrhovali tento poměr kompetencí osazenstva závodu /nebo širšího útvaru/ k radě pracujících:

Jen všichni pracující /nikoliv jedna rada/ daného samosprávného útvaru rozhodují o:

- dlouhodobém plánu rozvoje výrobní jednotky;
- ročním plánu výroby a jeho upřesnění;
- výrobním a organizačním spojení s dalšími hospodářskými jednotkami;
- rozdělení důchodů /zisku/ výrobní jednotky na osobní příj-

my pracujících;

- na příspěvky do fondů výrobní jednotky a na příspěvky do fondů pracujících /společnosti/; /o zisku viz čtvrtý odstavec této kapitoly/;

- o klíči rozdělování osobních příjmů;

- o pracovním řádu výrobní jednotky, včetně pracovní úlohy a podobně.

Rada pracujících /dále RP/ dané jednotky bude především připravovat návrhy a jejich varianty, o nichž pracující rozhodnou. K tomu může být zřízena i komise, složená z odborníků /například z jiných závodů, ze školství, vědeckých a výzkumných pracovišť/, která bude konzultativním orgánem RP a tím i osazenstva; komise by vypracovávala expertizy. Členové komise /například ve vedlejším pracovním poměru/ nebudou ovšem členy RP a ani nebudou přímo hmotně zainteresováni na výsledcích výroby. RP bude dále organizovat výrobní vztahy, krátkodobě plánovat výrobu a koordinovat ji s hospodářstvím společnosti. Proto bude spolupracovat s příslušnými institucemi vyšších samosprávných stupňů, včetně RVP. RP bude uzavírat hospodářské smlouvy a spravovat finance výrobní jednotky. Bude spolupracovat i v horizontálním smyslu s dalšími RP a samostatnými útvary v pracovní oblasti /v otázkách brannosti, výstavby bytů, kultury, dopravy atd./.

K tomu účelu vytvoří určité komise, jejichž činnost bude řídit a kontrolovat /půjde o obrodu dnešního administrativního aparátu/. Pokud jde o samotnou výrobu, zdá se, že většinou rada nebude sama schopná působit jako orgán bezprostředního, tj. denního operativního řízení výroby, snad s výjimkou malých hospodářských jednotek /družstev a podobně/. Ve většině případů bude RP jmenovat ředitele, popř. jeho náměstký a další hospodářské a technické pracovníky, nebo tento výběr svěří řediteli, a to na základě konkursu. Práci ředitele a hospodářsko-technických pracovníků bude průběžně kontrolovat a periodicky hodnotit. Rozsah kompetencí jednotlivých hospodářsko-technických pracovníků, včetně ředitele, jejich práva a povinnosti, výpovědní lhůty atd., budou smluvně stanoveny. Budeme vždy navrhopvat, aby rozsah práv ředitele, náměstků, vedoucích odboru atd. byl co nejmenší, aby jejich příjmy byly co nejnižší a výpovědní lhůty ze strany RP co nejkratší. Aby nedocházelo k "přeplicení" ředitelů a "řídících kádrů" jednotlivými podniky, bude třeba rozhodnout o jejich odměňování na celospolečenské úrovni a pečlivě dbát o to, aby jim

nebyly poskytovány jiné, smluvně nestanovené výhody.

Je samozřejmé, že členové hospodářsko-technického aparátu, kteří budou operativně řídit hospodářské jednotky /výrobu/, se nebudou moci stát členy RP. Ředitel však může mít v RP poradní hlas. Vyloučení z pasivního volebního práva nebude však platit pro techniky /provoz, materiálně technické zásobování, odbyt, vývoj konstrukcí, projekce atd./ a výkonné administrativní pracovníky. Postupně, jak se budou pracující více seznamovat s hospodářským chodem svého závodu, bude se snižovat počet řídicích pracovníků a jejich povinnosti budou přecházet na pracující a na jejich radu.

Řediteli může být také vyhrazena účast jen na části schůze RP. Mluví pro to zkušenosti z roku 1968. Tehdy napsal dobový pozorovatel: "Zajímavý sociálně psychologický problém vzniká v souvislosti s tím, že ředitel má právo zúčastnit se jednání RP s poradním hlasem. V případě, že ředitel je dominantní osobností, ovládne hned od začátku pole a nepřipustí, aby se členové RP nezávisle na něm přiblížili k ujednání svých stanovisek. Slyšeli jsme o schůzích, které se změnilly v ředitelův monolog. I v případě, kdy tomu tak není, kdy je ředitel přístupný polemice a kdy je dokonce po lidské stránce dobrý vzájemný poměr mezi ním a členy RP, projeví se mezi členy alespoň ostýchavé hovorit o věcech, ve kterých si nejsou odborně jisti a obávají se sami sebe před ředitelem "shodit". Odtud oprávněná snaha členů RP zajistit možnost k předběžným schůzkám neformálním nebo poloformálním mezi sebou, kde by si mohli vyměnit názory zcela volně mezi sebou bez zábran, které mají z části psychologický, z části však i institucionální charakter."

Toto oprávněné omezení účasti ředitele /a případně i veřejnosti/ bude jen dočasné a bude platit pouze pro "předpoklady".

Pokud jde o strukturu samotné RP, soudíme, že musí být závislá na určité dělbě práce RP. Jednotliví členové budou pověřeni jistými úkoly /typy úkolů/, budou předsedat jednotlivým komisím a podobně. Není však nezbytné, aby RP měla svého předsedu, resp. se v této funkci mohou postupně /například po týdnu/ vystřídat všichni členové RP. Pokud by bylo účelné zvolit předsedu RP na delší období /například tři měsíce/, opatření proti byrokratizaci již zabrání, aby se jeho postavení nepodobalo postavení dnešního ředitele /tajemníka MNV nebo ve vyšších samosprávných stupních a v RVP dnešního ministra nebo prezidenta republiky/. Tyto funkce

budou samozřejmě zrušeny.

Předpokládáme, že RP bude zasedat nejméně jedenkrát týdně, nejvíce denně, například polovinu denní pracovní doby. Musí být dodržována zásada, že alespoň polovinu pracovní doby tráví člen RP na svém původním pracovišti. Za práci v RP dostává odměnu podle své dosavadní mzdy. Jiných výhod nepoživá.

Existence "řídicích kádrů" je vyvolána jednak nutnou dělbou práce, jednak je projevem zkonstatěného stupně výrobních vztahů a nástrojů, který slouží k jeho udržení. Protože po vítězství pracujících tato druhá podmínka odpadne, bude třeba na každém pracovišti znovu přehodnotit, jaké řídicí funkce jsou pro zdárný hospodářský chod nezbytné. Totéž se týká všech /dnes "nadiržených"/ složek, včetně jejich přebujelého aparátu. Velmi mnoho funkcí je zbytečných a pracující tato místa omezí. V některých případech /funkce předáka, vedoucího provozu, vedoucího prodejny, mistra, ředitele školy apod./ se v dané funkci, i jen na určitou část pracovní doby, vystřídají všichni."

3. Zkrácení pracovní doby – morální a materiální stimuly

"Říše svobody začíná ve skutečnosti teprve tam, kde se přestává pracovat pod tlakem nouze a vnější účelnosti; leží tedy podle povahy věci mimo sféru vlastní materiální výroby. Jako se musí s přírodou potýkat divoch, aby uspokojoval své potřeby, aby uchoval a reprodukoval svůj život, musí se s ní potýkat i civilizovaný člověk, musí to činit ve všech společenských formách a za všech možných způsobů výroby. Tím, jak se člověk vyvíjí, říše přírodní nutnosti roste, protože rostou i lidské potřeby; ale zároveň se rozšiřují i výrobní síly, které tyto potřeby uspokojují. Svoboda na tomto poli může spočívat pouze v tom, že zespolečenštělý člověk, sdružení výrobci, řídí tuto svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizují ji své společné kontrole, místo, aby jí byli sami ovládáni jako slepou silou; uskutečňují ji s nejmenším vynaložením sil a za podmínek, které jsou jejich lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejpřirozenější. Ale přesto to vše stále spadá do říše nutnosti.

Za ní začíná rozvoj lidských sil, který je sám o sobě účelný, pravá říše svobody, která však může vykvést jen na této říši nezbytnosti jako na své základně. Zkrácení pra-

covního dne je jeho základní podmínkou.”

K. MARX

Soudíme, že bezprostředně po vítězství pracujících bude možné radikální snížení pracovní doby. Lze odhadnout, že pracující se dohodnou pro začátek na třiceti hodinách týdně, a že tato pracovní doba se bude dále snižovat. Čím bude toto umožněno?

Především zrušením státní armády a policie, čímž se uvolní produktivní práci množství pracovníků, které představuje zhruba pět procent pracovních sil. Stejně velké procento, ne-li vyšší, se uvolní tím, že bude omezena administrativa, justiční aparát, zrušeny aparáty politických stran a dalších organizací, zrušeny nebo omezeny četné profese, které se stanou zbytečnými. Výrobní kapacita se uvolní i tím, že bude podstatně snížena /podle mezinárodní situace/ zbrojní výroba. Největší rezervy jsou však ve výrobě samotné a v výrobním procesu. Lze odhadnout, že pracovní doba je využívána jen z deseti až z devadesíti procent, v průměru asi na padesát procent u nemanuálních pracovníků a na sedmdesát procent u manuálních pracovníků. /Ve stavebnictví je toto procento nižší, na výrobních linkách se blíží sto procentům./ Pracující by byli sami proti sobě, kdyby se nutili setrhnout na pracovišti /nebo v blízké hospodě/ a jistě se rozhodnou, že doba strávená na pracovišti má být určena k práci. Tuto dobu stanoví mnohem nižší než dnes. Sladění jednotlivých zájmů bude sice obtížné, protože četné kolektivy se nebudou chtít vzdát svých privilegií /nízká pracovní morálka/, ale postupně se jistě dosáhne stavu, kdy pracovní doba bude zhruba stejná pro všechny a bude skutečně vyplněna prací. Vzhledem k tomu, že o práci a jejich výsledcích budou rozhodovat sami pracující, že tedy budou mít osobní zájem na dobrém /tj. efektivní/ organizaci práce a dobrých /tj. kvalitních/ výsledcích, bude postupně odstraněna většina nedostatků a nešvarů, které charakterizují dnešní československé hospodářství. Tím značně vzroste produktivita práce, což bude dalším faktorem pro možné zkrácení pracovní doby.

S rostoucí vzdělaností a zaváděním mechanizace a automatizace se stane problematickým obsazování některých neatraktivních povolání, která budou vyžadovat jednoduché nebo málo příjemné úkoly člověka. I když se počet takových nequalifikovaných míst právě v důsledku technického rozvoje velmi sníží, tak zůstává otázka, jak tyto profese profesionál-

ně a personálně zajistit. Nabízíme takovéto řešení: pracující se budou po určitou dobu – část týdne /například po tři pracovní dny – 20 hodin/ věnovat svému, víceméně kvalifikovanému zaměstnání a čtvrtý den v týdnu budou podle potřeby vykonávat nequalifikované práce, například v obchodu, dopravě, službách, jednoduchá kontrolní činnost automatizovaných provozů a podobně. Za tohoto stavu by tři dny byly volné.

Určitá část pracovní doby bude vyplněna brannými cvičeními a pořádkovou službou. Další část bude určena rozhodování o důležitých problémech pracoviště, podniku, oboru, atd. K tomu musejí být zpřístupněny příslušné expertizy. Pracujícím se musí dostat i podrobného poučení o organizaci práce, o technologii výroby apod. K tomu budou sloužit různé přednášky a semináře, pořádané v pracovní době. Lze odhadnout, že čas potřebný k těmto činnostem bude tvořit deset až dvacet procent pracovní doby.

Uvolnění pracovní energie pro vytváření skutečných hodnot souvisí například i s finančním hospodářstvím. Bude-li po začátku zrušeno jízdné ve veřejné dopravě, poplatky za spojovací služby a nájemné /uvádíme jen jako příklad/, uvolní se značná část pracovních sil k jiným, důležitějším úkolům. Ve vzdálené budoucnosti, kdy peníze a finanční oběhy budou buď postupně zrušeny, dojde k valné redukci neproduktivních úkonů.

Vztah člověka k práci, který bude prost odcizení, nebo alespoň který se bude odcizení rychle zbavovat, je pro nás cílem, jehož by měla společnost dosáhnout. Toto osobní angažování pracujících a občana do problematiky práce a do celého společenského a hospodářského života /chcete-li pak do politiky/, jeho aktivita a iniciativa, které předpokládáme, vidouce je jako vlastní smysl celého revolučního procesu, nás vedou k staronovému závěru, že motivy, které budou stimulat jednat člověka /a vztah pracujícího k jeho práci/, budou morálního charakteru. Nelze samozřejmě předpokládat, že tomu tak bude od samého začátku, že tomu bude vždy a u všech lidí. Nejen revoluční proces, ale i člověk sám prochází v životě nejrůznějšími zvraty. S ohledem na to a s ohledem na nedostatkové hospodářství /jehož výrazem je existence peněz/ je třeba vytvořit ekonomické vazby, které by bez ohledu na morální stimuly zajišťovaly práci jednotlivce pro společnost, třeba systémem stimulů materiálních. Materiální stimuly jsou nástrojem ekonomického donucování

k práci; nutnost tohoto donucování plyne z dosavadní nízké úrovně výrobních sil, práce se dosud pro většinu lidí nemohla stát potřebou v mimoekonomickém smyslu slova.

Tento systém musí být pružný, to jest vycházet více ze zásady, že kvalitnější nebo vyšší výkon přináší vyšší odměnu /více materiálních statků, například peněz/, ale jen do určité míry. Po překročení této míry by pracující už nezískal vyšší odměnu. Tím se zabrání nesmyslné intenzifikaci práce nebo překračování pracovní doby zvláště horlivými jedinci. /Opatření by měla pocházet od odborů./ Výkon by se měl v odměně odrážet jen částečně, rozhodně budeme vystupovat proti systému úkolové mzdy.

I při existenci materiálních stimulů /hmotné zainteresovanosti/ bude vždy zaručeno právo na práci a otázky přezaměstnanosti určitých oblastí nebo profesí se budou řešit především s ohledem na pracující, kteří byli vývojem postiženi. Proto se budou v těch místech, kde to bude třeba, pracující přeskolovat. To se týká i členů byrokratického aparátu, kteří budou nuceni změnit povolání po vítězství pracujících.

Nejsme stoupenci soukromého podnikání. V roce 1968 se u nás objevovaly názory, že soukromé podnikání, které nevykořisťuje cizí práci, je možné nebo i nutné obnovit. Obvykle se argumentovalo, že by tím stoupla kvalita služeb, že je to zapotřebí na vesnici, kde se družstvo řemeslníků neužíví apod. Domníváme se, že obnovením soukromého podnikání by stoupl počet těch, kdo – i za cenu velké intenzifikace práce a dlouhé pracovní doby – chtějí nashromáždit více majetku než jejich spoluobčané. Je jistě přirozeným právem každého člověka žít způsobem, který sám zvolí za vhodný, pokud tím neškodí ostatním. Hodnotová orientace se vytváří od dětství výchovou a poněkud se přetváří vlivem prostředí a rovněž historických událostí. Z hlediska zásad, které zastáváme, nelze soukromé podnikání, které nepoužívá cizí pracovní síly, zakázat. Pokud se ale nás týče, budeme vždy působit na své spoluobčany, aby tento způsob společenského uplatnění a postupu zavrhl nejen pro sebe a v tomto smyslu vychovávali i své děti, ale aby se demokraticky rozhodli zneškodnit soukromou podnikatelskou činnost a tento způsob obživy všem jeho stoupencům. Především je třeba probjovat zásadu, že členové rodiny malovýrobce /maloobchodníka apod./ jsou pracovní síla a že je tedy nelze zaměstnávat. Dále je možné vhodně upravit daňový systém, aby při určitém obratu bylo pro soukromníka už nevýhodné výrobu zvyšo-

vat. Obdobně, jako bude muset veřejnost, která se dohodne na určitém maximu pracovní doby, kontrolovat a finančně postihovat kolektivy, které by jí chtěly překračovat /a více se obohatit/, bude muset obdobně kontrolovat a postihovat soukromníky. Stejně jako celá ekonomika bude i soukromá výroba veřejná, tj. kdokoliv se bude moci seznámit s hospodářskými a finančními fakty, které se jí týkají.

4. Plán a trh

Jsme stoupenci plánu a k trhu máme ambivalentní vztah. Hospodářský plán chápeme jako společenskou smlouvu, kterou uzavře výrobní kolektiv se zbytkem společnosti. Varianty plánu vypracují odborníci /například z komise expertů při RP/ na podkladě všech dostupných hospodářských dat, průzkumů a prognóz, a ve společnosti s odborníky při vyšších samosprávných stupních, kteří ovšem nebudou moci vnucovat výrobním jednotkám svou vůli. Tím bude zaručena odbornost plánu a odstráněna jeho hypercentralizace. O variantách plánu potom demokraticky rozhodne osazenstvo dané výrobní nebo provozní jednotky, čímž bude zaručena jeho demokratická povaha. Na podkladě hospodářských plánů základních jednotek budou vznikat potom plány odborů a vyšších územních celků. Společnost si už najde demokratické nástroje, které odstraní nutné disproporce a nevyváženosti plánu. Hospodářské plány budou upřesněny podle měnící se hospodářské situace, například v závislosti na zahraničí, na přírodních pohromách apod. Koordinace – ne však direktivní rozhodování – hospodářského plánování bude náležet RVP a její příslušné komisi. Je zbytečné podotýkat, že všechna jednání budou veřejná, všemi kroky a vhodným způsobem /svými samostatnými orgány, pomocí odborů/ zasáhnout. Rovněž je samozřejmé, že bezprostřední výrobci nebudou hodnoceni podle "ukazatele plnění plánu" v hrubé výrobě, takže odpadne řada nežádoucích jevů, od výroby těžkých výrobků až po šturmování koncem čtvrtletí nebo roku.

V šedesátých letech bylo v ČSSR, ale i v SSSR a v dalších zemích potíštěno hodné papíru, aby se dokázalo, že hospodářský plán a trh se nikterak nevylučují, ba právě naopak, měly by se vhodně doplňovat. Tak byl obvykle označován trh za regulátora hospodářského života /směny/, za rovinu, kde se projevuje reálnost plánu a efektivita výroby. Tyto názory,

kteře vznikly /nebo se obnovily/ v Sovětském svazu a byly přeneseny a rozvíjeny i u nás, sledovaly decentralizaci hospodářství v rámci stávajícího byrokratického systému a byly rozšířeny mezi ekonomickou a technickou inteligencí. Takové tendence k manažerismu a k technokratickým řešením společenských problémů jsme zaznamenali nejvíce v letech 1967 a 1968.

I když připouštíme, že obnovení zbožního charakteru výroby a trhu bude nutné i potřebné /viz níže/, byli jsme vždy odpůrci technokratických návrhů, a to i tehdy, jestliže se bavily i bona fide do demokratického /samosprávného/ šatu. Na adresu profesora Oty Sika, respektive k jeho názorům z konce šedesátých let je třeba uvést:

Postrádají dlouhodobou prognózu ekonomického vývoje, včetně postupného rušení zbožních a tržních vztahů. Nikterak neuvažují o revolučním zvratu ve společnosti, a tím i v ekonomice, spočívajícím v přeměně role pracujících co by pasivního objektu v činný ekonomický subjekt, neuvažují tedy s uvolněnou energií pracujících, s jejich angažovaností a iniciativou. Nevyzdvihují nutnost regulace trhu a mimoekonomických zásahů například v terciální sféře. Opomíjejí morální stimuly. Přímou odmítají zásadu sociální jistoty /plné zaměstnanosti atd./. Uvolňují cestu technokracii do hospodářské a politické moci a vytvářejí předpoklady pro vznik maloburžoazie. Ve všech těchto aspektech je třeba Sikovy koncepcie odmítnout.

Nejsme tedy stoupcem technokratických řešení. Nedomníváme se, že hospodářská /a tím i do určité míry politická/ moc by měla sestoupit z ministerstva na vedení podniků, kde by týmy odborníků, vedené ředitelem, měly rozhodovat o výrobě, odbytu, anebo dokonce o cenách a platech. Na druhé straně musíme uznat, že nežijeme ve společnosti hojnosti, čehož výrazem je existence peněz. To se projevuje, jak jsme uvedli, existencí trhu mezi maloobchodem a spotřebitelem. Pokud se týká rozšíření trhu, soudíme /aniž bychom tím byli nadšeni/, že k němu dojde v poměrně velkém rozsahu. Při relativním osamostatnění výrobních jednotek, kde ovšem pracující budou mít hlavní slovo – a demokratickým tvořením hospodářského plánu vypukne konkurenční boj mezi jednotlivými kolektivy výrobců. Soudíme dokonce, že tento konkurenční boj je nutný k tomu, aby rostla produktivita práce, a tím i bohatství společnosti. Zbožní charakter výroby a trh chápeme především jako /stále ještě/ zpětnou vazbu výroby

a ekonomiky vůbec, které vytváří materiální stimuly výrobců. Obnovením trhu se však zvýší nejen materiální, ale i morální stimuly. /Otázka prestiže, seberealizace a sebeuspokojení pracujících./ O tržních vztazích, samosprávném systému a podnikových zájmech vůbec napsal v roce 1968 dobový pozorovatel: "Samospráva má smysl a reálný obsah pouze v podniku, který je autonomní jednotkou a může samostatně hospodařit – tedy v rámci systémů tržních vztahů. Právě tak naopak: jestliže za socialistických podmínek tržní vztahy vskutku fungují, pak se nezbytně podnikové kolektivy stávají podnikatelskými subjekty. Samosprávný systém se jeví jako reálná alternativa byrokraticky centralistickému systému. Je nutný pro odstranění hospodářských monopolů právě tak, jako demonopolizace je nutná pro něj. Vzájemně se podmiňují zdravou konkurencí a se spotřebitelským zaměřením hospodářského vývoje. Tržní hospodářství a samosprávný systém mají společný zájem na demokratizaci politiky a na "odstátnění" ekonomiky, která učiní zbytečným dosavadní systém podnikového řízení a centru ponechají jen skutečně ekonomicky nutné hospodářské instituce a jejich funkční infrastruktury.

Obě uvedené souvislosti však zároveň vykazují určité, navzájem rozporné tendence. Tržní vztahy znamenají ekonomický nátlak na otevřenost organizačního systému podniku. Podnikají-li samosprávné podniky v rámci tržního hospodářství, stávají se také nutně otevřeným ekonomickým systémem. Jde o to, aby ve shodě s tím byly i otevřeným sociálním systémem – a to již nemusí být samozřejmým důsledkem. V samosprávných podnicích jsou podnikatelské orgány zároveň společenskými orgány celých osazenstev a při zachování nezbytné objektivitě nutně hájí jejich skupinové zájmy právě tak, jako u dřívějších systémů podnikatelské orgány chránily zase zájmy jiných skupin. Tyto skupinové zájmy v samosprávném systému mohou plodit potenciální úskalí, spočívající v zesílení tendencí osazenstev k zájmové výlučnosti a k uzavřenosti do sebe samých. Tyto tendence se mohou objevit jako rub zvýšení skupinové kohezivoty /tj. soudržnosti/, ke které samosprávný systém v mnoha případech přirozeně vede. Samostatně hospodařící a samostatně organizovaný podnik je společenským subjektem, v jehož činnosti bude jistě funkční i určitá dávka "podnikového egoismu". Není však žádoucí, aby v samosprávně řízeném podniku zbytněl podnikový egoismus tou měrou, že by se snažil udržovat si vnitřní

rovnováhu jako rovnováhu statickou a sebeuzavřenou, nepřístupnou vnějším inovačním podnětům, že by se uzavřel přístup nových kvalifikovaných dělnických a technických kádřů. /.../ Podnik, který by se v tomto smyslu začal uzavírat širšímu společenskému prostředí, by snad v první době slavil úspěchy, později by však ustrnul. K sociální uzavřenosti by se dříve nebo později připojila i uzavřenost ekonomická, podnik by ztratil schopnost reagovat na potřebu trhu, a tím i svou konkurenční schopnost. /.../ Podnikový zájem, zesílený v podmínkách samosprávného systému, by si měl zachovat tolik velkorysosti, aby se otevřel novým silám a znakům země, které by ovšem nepřijímal pasivně, ale selektivně, určitými aktivními volbami. Samosprávný podnik, blížící se po této stránce k optimu, bude třeba už modelově koncipovat jako takový otevřený systém, který nepodléhá pasivně všem nátlakům zvenčí, ale dovede z nich aktivně volit takové prvky, jež by reprodukovaly na vyšších stupních jeho vnitřní organickou rovnováhu. Takový podnik by byl s to spontánně se reorganizovat ve směru větší heterogenity a komplexnosti. Byl by to svého druhu homeostat pružně reagující na vlivy z okolí a udržující si dynamický pohyb v rámci stabilizující perspektivy. Samosprávná organizace tak zahrne regulační mechanismus vnitřní rovnováhy, ve kterém sehrají svou úlohu jak RP, tak i orgány odborného řízení a rovněž odbory.”

Když zdůrazňujeme nutnost uvědomělého úsilí o koncipování otevřeného systému, máme na mysli zábrany živelného utváření podnikového egoismu. Nemůžeme však spoléhat na to, že potřeba otevřenosti bude všeobecně pochopena. Apel na rozumnost sám o sobě nestačí, je třeba uvažovat o možných a vhodných ekonomických i organizačních mechanismech, které by otevřenost zajišťovaly. To je však velmi složitá otázka, vyžadující soustředění badatelské práce řady mezioborových týmů. Jejich úsilí jistě vyjde z toho, že s určitou autoregulací v ohledu systémové otevřenosti lze počítat, budou-li vskutku účinně fungovat tržní a současně rozumně omezené konkurenční vztahy. Podnik, který se uzavře přílivu svěžích kádřů a inovačním podnětům přicházejícím zvenčí, nezbytně oslabí svou konkurenční schopnost. Buď se včas vzbouří a otevře svůj systém, nebo sami jeho pracovníci, nespokojení se snižováním mezd, začnou odcházet, a tím uvolní prostor k příchodu svěžích sil. Je však možné, že se podnik dostane do bezvýchodné situace a bude mu hrozit zánik.

Na autoregulaci nelze už proto spoléhat absolutně, bude muset přispět cílevědomá aplikace nejnovějších výsledků teorie organizace a sociologie vůbec.

Podnikový egoismus nemůže být nikdy odstraněn. V novém systému naší ekonomiky by to pravděpodobně ani nebylo zdravé. Jde jen o to, aby určitými pravidly hry byl pokud možno účelně usměrňován a přirozeně také limitován. Sem bude náležet zejména uspořádání vztahů mezi samosprávnými organizacemi a společenským centrem.

Podnik bude svým otevřeným systémem aktivně reagovat na příliv nejen technických, ale i sociálních inovací a hodnot, což však neznamena, že by jimi měl být zahlcen. Pro náš problém je důležitý zejména požadavek optima mezi stabilizací a fluktuací, které se ovšem v různých podmínkách liší a bude předpokládat řadu výzkumů.

Určitým obnovením trhu, který bude zdánlivým krokem zpět /zdánlivý proto, že současný stav jen kamufluje skutečnost a je umožněn nedemokratickým, dirigistickým řízením národního hospodářství/, se uvolní hospodářský vývoj, který postupně povede – zprvu v některých sektorech – k dostatečné výrobě vzhledem ke spotřebě. V těchto sektorech bude trh /a finanční hospodářství vůbec/ zanikat, aby se ještě dlouho udrželo v jiných sektorech. Přirozený vývoj by byl, kdyby dostatek bylo nejprve dosaženo zprvu v některých, pak ve všech produktech zemědělské výroby. Výroba průmyslová, zejména pak výroba výrobních prostředků bude poslední etapou na cestě ke společnosti hojnosti.

Obnovení trhu může přinést řadu negativních aspektů, kterých by se společnost měla vyvarovat. Na konkurenci se budou snažit vydělat soukromí podnikatelé, pokud z nejrůznějších důvodů budou moci vyrábět laciněji než družstva nebo jiné kolektivy. O jejich nutném omezení jsme se již vyjádřili. Rovněž některé kolektivy budou mít příznivější podmínky k výrobě /suroviny, doprava, pracovní síly, v zemědělství i počasí, jakost půdy atd./ Je nutné vypracovat určité finanční /daňové/ mechanismy, které příslušně upraví zisk pracovních kolektivů.

Na takových zásadách je třeba předem se dohodnout. Rovněž tvorbu cen nelze ponechat živelnému rozvoji. I když cenu určí výrobci, lze tuto zásadu omezit tím, že se vypracují závazné postupy tvorby cen, taxativně stanoví ceny některých základních potřeb a materiálů, pro jiné výrobky se vytvoří cenová maxima, zabráni se dumpingu /který by chtěl

vyvolat nucenou koncentraci průmyslové výroby/, vytvoří se protinflační opatření. O takových opatřeních by mohli rozhodovat například pracující daného závodu, oboru. Pracující a občané najdou vhodné nástroje pro obranu svých zájmů /proti partikularismu/ nejen v samosprávné struktuře, ale zejména v odborech a organizacích spotřebitelů. Jen tehdy, budou-li tyto obranné prostředky dobře působit, mohou odvrátit nebezpečí, která jsou spojena s nezávislým finančním hospodářstvím jednotlivých kolektivů výrobců, a tím i obnovení trhu.

Některá opatření budou mít jasně sociální charakter, takže předejdou přirozenému vývoji: zániku trhu a peněz. Stejně tak "neprovědjeme trhem" reflektivitu zdravotnictví, školství, kultury /a je smutné, že právě u kultury takové tendence jsou/ a jiných odvětví, považujeme za neekonomické a nesociální, aby se prověřovala trhem, respektive, aby byla pojata do finančního hospodářství taková odvětví, jako je městská doprava, osobní přeprava železniční a autobusem, spoje /tj. poštovní poplatky, telefon/, nájemné, poplatky za jesle, školky a školní potřeby, ale i za elektřinu a plyn. Uhrada za užívání těchto služeb je stejně ztrátová a měla by být zrušena, protože jen velký nedostatek peněz v osobním případě působí, že se jich občan zřekne. Finanční evidence těchto služeb by ovšem mohla pokračovat tam, kde by to bylo nutné. Rovněž kulturní statky by měly být mnohem levnější a neměla by se u nich uplatňovat ekonomická kritéria /měl by být ovšem důkladný průzkum zájmů/; jde o knihy, divadla, výstavy, kina, bezplatné zpřístupnění kulturně-historických památek, zrušení poplatků za televizi a rozhlas atd.

5. Předpokládaná technokratická tendence

V boji za svou emancipaci se pracující střetnou s názorovým proudem, který bude – stejně jako oni – vystupovat proti byrokratickému centru, ale který bude usilovat o sestup hospodářské moci na úroveň v e d e n í V H J a podniku. Bude usilovat o vytvoření manažerismu, technokratické společnosti, v níž by vrstva nebo pozdější společenská třída technicko-hospodářských pracovníků – v níž by nalezla své pevné místo většina inteligence a dělnické špičky, bezvýhradně disponovala výrobními prostředky a možná – později, v souvislosti s obnovením trhu a oběhem kapitálu – tyto prostředky i vlastnila. Vedle této možnosti restaurace kapitalismu se rý-

sují ještě možnosti další. Jsme přesvědčeni o tom, že pracující nedopustí takovýto vývoj, který by byl navíc myslitelný jen tehdy, kdyby se Československo – samo nebo s dalšími zeměmi – vymanovalo ze sféry sovětského bloku a současně přetrvával v západní Evropě kapitalistický výrobní způsob, což je málo pravděpodobné. Nicméně s technokratickými tendencemi se pracující střetnou v každém případě. Musejí mít důvěru sami v sebe a ve své mluvčí, do RP mohou volit lidi ze svého středu /spíše dělníky než techniky/, musejí odmítnout "socialismus ředitelů". A inteligence, a to zejména technická a ekonomická, musí dělníkům pomoci při jejich rozhodování.

Technokratická tendence dnes působí objektivně pokrokovým způsobem, protože útočí na stávající byrokratický systém. /Mnozí technokraté však nemají příliš velké požadavky a spokojili by se jen s nepatrnými úpravami režimu na poli ekonomiky./ Pracující dobře poznají stoupence technokratických řešení: jsou také pro samosprávu, ale omezenou jen na hospodářskou sféru a hospodářské oblasti a přisuzují jí nikoliv rozhodující úlohu, nýbrž jakýsi poradní hlas. Zdůrazňují odbornost a kvalitu, současný režim nenapadají ani tak pro jeho nedemokratičnost /totalitu, hypercentralismus/, jako spíše pro jeho neobdobnost, protože oni sami jsou většími odborníky /v tom mají jen někdy pravdu/ než ti, kteří jsou u moci. Až budou v budoucnu zase moci hovořit volněji, budou propagovat nezávislost podniků /ale myslet v e d e n í podniku, ne pracující/ a široká vrstva ředitelů a technicko-hospodářských pracovníků /například dlouhé výpovědní lhůty, právo veta ředitele v RP, zásadu neintervence RP do práce ředitele po delší období, zásadu jisté parity v RP/ například pracující by měli mít jen polovinu křesel, o zbytek by se dělilo vedení s cizími odborníky a zástupcem státu, banky apod. Zásada, že práva samosprávy náleží jen těm zaměstnancům, kteří jsou v podniku děle než pět let a podobně. Také se rádi skrývají za vědu a učené výroky. Horují pro buržoazní parlamentarismus, protože doufají, že by v něm zaujali pevné pozice a navíc, že žádný parlamentarismus by neohrozil jejich ekonomickou moc, kterou považují /právem/ za základní. Mají strach z referend a z prvků přímé demokracie. Odmítají ale i nepřímou demokracii, pokud není parlamentního typu. Jsou pro pluralismus ve smyslu soutěže politických stran /jejich vedení/ a moc ve státě. Jsou elitářští, státotvorní, morální a nekulturní. Děsí

vyvolat nucenou koncentraci průmyslové výroby/, vytvoří se protiinflační opatření. O takových opatřeních by mohli rozhodovat například pracující daného závodu, oboru. Pracující a občané najdou vhodné nástroje pro obranu svých zájmů /proti partikularismu/ nejen v samosprávné struktuře, ale zejména v odborech a organizacích spotřebitelů. Jen tehdy, budou-li tyto obranné prostředky dobře působit, mohou odvrátit nebezpečí, která jsou spojena s nezávislým finančním hospodářstvím jednotlivých kolektivů výrobců, a tím i obnovení trhu.

Některá opatření budou mít jasně sociální charakter, takže předejdou přirozenému vývoji: zániku trhu a peněz. Stejně tak "neprověřujeme trh" reflektivitu zdravotnictví, školství, kultury /a je smutné, že právě u kultury takové tendence jsou/ a jiných odvětví, považujeme za neekonomické a nesociální, aby se prověřovala trh, respektive, aby byla pojata do finančního hospodářství taková odvětví, jako je městská doprava, osobní přeprava železniční a autobusem, spoje /tj. poštovní poplatky, telefon/, nájemné, poplatky za jesle, školky a školní potřeby, ale i za elektřinu a plyn. Úhrada za užívání těchto služeb je stejně ztrátová a měla by být zrušena, protože jen velký nedostatek peněz v osobním případě působí, že se jich občan zřekne. Finanční evidence těchto služeb by ovšem mohla pokračovat tam, kde by to bylo nutné. Rovněž kulturní statky by měly být mnohem levnější a neměla by se u nich uplatňovat ekonomická kritéria /měl by být ovšem důkladný průzkum zájmů/; jde o knihy, divadla, výstavy, kina, bezplatné zpřístupnění kulturně-historických památek, zrušení poplatků za televizi a rozhlas atd.

5. Předpokládaná technokratická tendence

V boji za svou emancipaci se pracující střetnou s názorovým proudem, který bude – stejně jako oni – vystupovat proti byrokratickému centru, ale který bude usilovat o sestup hospodářské moci na úroveň v e d e n í V H J a podniku. Bude usilovat o vytvoření manažerismu, technokratické společnosti, v níž by vrstva nebo pozdější společenská třída technicko-hospodářských pracovníků – v níž by našla své pevné místo většina inteligence a dělnické špičky, bezvýhradně disponovala výrobními prostředky a možná – později, v souvislosti s obnověním trhu a oběhem kapitálu – tyto prostředky i vlastnila. Vedle této možnosti restaurace kapitalismu se rý-

sují ještě možnosti další. Jsme přesvědčeni o tom, že pracující nedopustí takovýto vývoj, který by byl navíc myslitelný jen tehdy, kdyby se Československo – samo nebo s dalšími zeměmi – vymanilo ze sféry sovětského bloku a současně přetrvával v západní Evropě kapitalistický výrobní způsob, což je málo pravděpodobné. Nicméně s technokratickými tendencemi se pracující střetnou v každém případě. Musejí mít důvěru sami v sebe a ve své mluvčí, do RP mohou volit lidi ze svého středu /spíše dělníky než techniky/, musejí odmítnout "socialismus ředitelů". A inteligence, a to zejména technická a ekonomická, musí dělníkům pomoci při jejich rozhodování.

Technokratická tendence dnes působí objektivně pokrokovým způsobem, protože útočí na stávající byrokratický systém. /Mnozí technokraté však nemají příliš velké požadavky a spokojili by se jen s nepatrnými úpravami režimu na poli ekonomiky./ Pracující dobře poznají stoupence technokratických řešení: jsou také pro samosprávu, ale omezenou jen na hospodářskou sféru a hospodářské oblasti a přisuzují jí nikoliv rozhodující úlohu, nýbrž jakýsi poradní hlas. Zdůrazňují odbornost a kvalitu, současný režim nenapadají ani tak pro jeho nedemokratičnost /totalitu, hypercentralismus/, jako spíše pro jeho neodbornost, protože oni sami jsou většími odborníky /v tom mají jen někdy pravdu/ než ti, kteří jsou u moci. Až budou v budoucnu zase moci hovořit volněji, budou propagovat nezávislost podniků /ale myslet v e d e n í podniku, ne pracující/ a široká vrstva ředitelů a technicko-hospodářských pracovníků /například dlouhé výpovědní lhůty, právo veta ředitele v RP, zásadu neintervence RP do práce ředitele po delší období, zásadu jisté parity v RP/ například pracující by měli mít jen polovinu křesel, o zbytek by se dělilo vedení s cizími odborníky a zástupcem státu, banky apod. Zásada, že práva samosprávy náleží jen těm zaměstnancům, kteří jsou v podniku děle než pět let a podobně. Také se rádi skrývají za vědu a učené výroky. Horují pro buržoazní parlamentarismus, protože doufají, že by v něm zaujali pevné pozice a navíc, že žádný parlamentarismus by neohrozil jejich ekonomickou moc, kterou považují /právem/ za základní. Mají strach z referend a z prvků přímé demokracie. Odmítají ale i nepřímou demokracii, pokud není parlamentního typu. Jsou pro pluralismus ve smyslu soutěže politických stran /jejich vedení/ a moc ve státě. Jsou elitářští, státotvorní, morální a nekulturní. Děsí

se rozkladu rodiny, uvolnění sexuálních vztahů, někteří jsou i proti potratům a rozvodům. Nerozumějí mladé generaci a umění. Chtěli jsme vás před nimi varovat, abyste je dobře poznali. Jsou totiž také opoziční.

6. Průmysl, zemědělství, terciární sféra

Při nových návrzích na výstavbu samosprávné struktury, při popisu RP a jejích ekonomických rolí, stejně jako ve většině dalších pasáží jsme mysleli především na průmysl. Bylo tomu tak proto, že v něm /bez stavebních dělníků/ působí většina dělníků a třetina všech pracujících. Je v něm vytvářeno nejvíce hodnot. Práce v něm má výrazně kolektivní charakter, dochází v něm ke koncentraci a často i ztotožnění zájmů mnoha společenských skupin. Schopnost prosazení těchto zájmů umožňuje, zvláště v továrnách /méně už na stavbách/, charakter práce a mimopracovní styky. Organizace práce přímo nabízí, aby byla převzata samotnými pracujícími, kteří by vytvořili své mocenské instituce podle této organizace.

I v průmyslu však nelze postupovat podle šablony. Potíže vzniknou téměř všude: ve zbrojním průmyslu bude přirozený odpor ke změně výrobního programu, v textilním průmyslu se bude jen pomalu odstraňovat apolitičnost mladých žen, které tvoří většinu zaměstnanců, v potravinářském průmyslu bude na překážku sezónní charakter práce, pracující v energetice budou možná chtít těžit ze svého klíčového postavení atd. Věříme však, že revoluční úsilí pracujících tyto překážky a nedostatky odstraní.

Soudíme, že relativně rychlejšího vzestupu než průmysl dosáhne stavebnictví. Bude to jistě souviset se zrušením jakékoliv výstavby bytů "svépomocí" /tj. otrockou prací po vlastním zaměstnání/ a důkladnou reorganizací bytového družstevnictví. Společnost bude muset zajistit všem svým členům slušné bydlení, a to bez nějaké finanční úhrady. /V současné době jde o finanční oběti, výsledek mnohaletého strádání./ Postupný přechod k průmyslovým metodám ve stavebnictví dovoluje už dnes uplatnění zásad hospodářské a společenské samosprávy i v tomto oboru.

Současná integrace zemědělské výroby je snad výhodná z výrobního hlediska. Z hlediska samosprávného uspořádání se pravděpodobně obnoví původní malá družstva se svojí vlastní hospodářskou a finanční politikou, se svým voleným představenstvem /RP/ a nevolenými výkonnými, jmenovanými pra-

covníky /agronom, zootechnik, mechanizátor, účetní atd./, kteří budou RP a družstvu odpovědni. Pokud se pak týká samostatné výroby, kooperace mezi jednotlivými družstvy se ještě více prohloubí a stejně tak i specializace jednotlivých družstev. Zemědělská práce se stále více bude blížit průmyslové výrobě. I to usnadní funkci samosprávy. Zemědělství se stane jedním z průmyslových oborů, případně i splyne s potravinářským průmyslem. Na obranu svých zájmů zemědělci jistě založí svůj odborový nebo zájmový spolek nebo obojí. Je možné, že vznikne i jejich politická organizace.

Nejvíce změn se projeví v terciární sféře. Zde je třeba nejvíce investic, aby se odstranily všechny negativní aspekty našeho života, které podstatně /i když finančně těžko postižitelně/ snižují naši životní úroveň. Je třeba zmodernizovat maloobchod a obohatit ho průmyslovými metodami. Totéž se týká i veřejného stravování, které je třeba rozšířit a demokratizovat. Platí to i o dalších službách. V dopravě je třeba modernizovat a rozšířit hromadnou dopravu osob, učinit ji pohodlnou, rychlou, spolehlivou a bezplatnou. Individuální automobilovou dopravu pak omezovat a postupně ji buď zrušit vůbec, nebo vyrábět elektromobily. Totéž platí o nákladní automobilové přepravě. Soudíme, že organizace samosprávy v těchto oborech se nesetká s většími potížemi. Obchod, doprava, služby průmyslového charakteru atd. budou jednotlivými obory, které budou zastoupeny v RVP a ve své práci budou úzce spolupracovat s organizacemi spotřebitelů, zájmovými organizacemi a RP příbuzných oborů.

7. Mezinárodní aspekty

Psalí jsme již o mezinárodních aspektech československé ekonomiky a zmínili jsme se i o mezinárodních vztazích politického charakteru, které budou nastoleny po vítězství pracujících nad byrokracií a buržoazií v Evropě. Ekonomické aspekty sledují tyto naše dosavadní úvahy:

Soudíme, že revoluční proces v Československu, kdyby mělo být izolováno, se z hospodářského hlediska neudělá ani rok, když už by nebyl poražen silou mnohem dříve. Bylo by naprosto iluzórní spoléhat se na pomoc ze západní Evropy, pokud by tam přetrvávaly buržoazně liberální režimy. Taková pomoc by totiž byla vázána na pronikání monopolního kapitálu do našich zemí, na četné politické podmínky a na přebudování československé ekonomiky v podstatě podle buržoaz-

ního vzoru. Je jasné, že by to revoluci nejen ohrozilo, ale že by s největší pravděpodobností došlo k restauraci kapitalismu /s dosavadním politickým a hospodářským "vyvlastněním" pracujících a se vznikem nové, vládnoucí společenské skupiny/ nebo k obdobnému technokratickému vývoji. Československá revoluce má naději jen tehdy, jestliže buď revoluční proces vzplane téměř současně v několika zemích sovětského bloku /a pak se k tomu druží i naděje vojenského rázu/, nebo jestliže bude probíhat v rámci sociální revoluce západoevropské /a SSSR bude už vojensky příliš slabý, aby vojensky zasáhl/.

Nejpříznivější by bylo, kdyby platily obě podmínky. Ať tomu bude jakkoli, musejí českoslovenští pracující usilovat nejen o politické kontakty a později o přímou politickou integraci se sousedními – rovněž revolučními zeměmi a národy, ale rovněž o spolupráci a integraci hospodářskou. Struktura československého hospodářství to přímo vyžaduje. Přitom bude muset dojít ke změnám ve výrobním programu v četných oborech: Dosavadní zaměření na ekonomiku SSSR se nemusí v budoucnu ukázat vhodné.

Mezinárodní hospodářské vztahy se budou značně lišit, podle toho, který z těchto tří případů nastane:

1. Československá revoluce se bude rozvíjet spolu se západoevropskou a východoevropskou, včetně SSSR nebo bez něho.
2. Československá revoluce se bude rozvíjet spolu s revolucí ve střední a východní Evropě, ale bez SSSR.
3. Československá revoluce se bude rozvíjet v rámci celého sovětského bloku.

V prvním případě, který by byl nejpříznivější, zaujme československý lid své skrovné místo v Evropě a celkem plynule bude propojovat svoji ekonomiku s ekonomikou vyspělejších zemí, zbavených kapitálového monopolu. Druhý případ bude nejméně příznivý. Zde bude platit heslo: "Vydržet, čekat na revoluci na Západě a na Východě." Ekonomicky bude možné obchodovat jak s Východem, tak i se Západem /ožehavá bude otázka surovin/, a ekonomiky jednotlivých revolučních zemí se budou muset velmi rychle – i za cenu ztrát – sjednotit, aby vydržely politický a hospodářský tlak. O něco příznivější než druhý případ bude případ třetí, zvláště vzhledem k zásobám surovin – nevyužitým možností – v zemědělství apod. V druhém a třetím případě, kdy by revoluce na Západě nebyla v dohlednu, by bylo třeba politicky i ekono-

micky upravit vztahy ke kapitalistické Evropě.

Státní monopol zahraničního obchodu bude zrušen. Souvisí to jednak s uvolňováním a odumíráním celé státní struktury, jednak s hospodářskou nezávislostí výrobních jednotek /podniků/. To ovšem neznamená, že zahraniční obchod, který budou provozovat jednotlivé podniky nebo jejich sdružení, eventuelně obory, nebude regulován. Zásady takové regulace, demokraticky stanovené, zabrání negativním aspektům, známým např. z Jugoslávie. /Je nepochybné, že negativní aspekty jsou odstranitelné jen v y s s i úrovni výroby, technologie, organizace práce a ekonomiky vůbec; v y s s i ve srovnání se zeměmi, s nimiž se obchoduje./ Zásady regulace se budou lišit půjde-li o zahraniční obchod v rámci zemí, kde zvládli pracující, anebo se zeměmi, kde vládne kapitál. Koordinací zájmů jednotlivých podniků v zahraničním obchodě bude pověřena komise RVP, která také bude, za pomoci veřejnosti zabezpečovat regulaci zahraničního obchodu.

Bude třeba uvažovat i o vytvoření jednotné měny, která by byla volně směnitelná za měny kapitalistických států /dříve je ovšem třeba dosáhnout konvertibility měn v rámci revolučního společenství/. Nepřevoditelné cenové relace z jednoho hospodářského systému do druhého způsobí potíže, které ale nebudou nepřekonatelné, jestliže ekonomika revolučních zemí bude na stejné nebo vyšší úrovni než kapitalistická. Volná směnitelnost bude sloužit také občanům při jejich – jistě hojných – soukromých cestách. Bude zrušen systém politicky privilegovaných cest a výběrových devizových příslibů, ostatně stejně jako TUZEX. Zrušeny budou rovněž některé směnné kursy.

Investice monopolů v našich zemích nebudou smět být vázány na politické podniky /otevření svobodného podnikání apod./, všechna jednání budou veřejná. Je ovšem zřejmé, že zpoždění revoluce v západní Evropě by bylo značnou brzdou ekonomiky celé společnosti. Tato eventualita se naštěstí neukazuje jako příliš pravděpodobná. V případě vítězství pracujících v celé Evropě /nebo i její části/ budou rovněž přehodnoceny vztahy k rozvojovým zemím. Hospodářská pomoc zde bude nezbytná, ale pracující budou přesně vědět, jaká pomoc a komu je určena, neboť o této pomoci budou sami rozhodovat. V žádném případě nebudeme doporučovat, aby se podporovaly charitativní organizace nebo dokonce reakční struktury. Investice budou zaměřeny převážně na školství a osvětu, zdravotnictví a průmysl. Nespravedlivě

a reakční režimy v těchto zemích budou ještě dlouho přežívat a procházet svými recidivami /souvisí to s nízkou úrovní rozvoje výrobních sil/, ale postupné vyrovnávání s Evropou jak v ekonomické, tak i politické rovině bude probíhat od samotného počátku. Znovu opakujeme, že Evropa a severní Amerika mají vůči rozvojovým zemím obrovský dluh, který musejí splatit tak, aby se národům těchto zemí co nejvíce a nejrychleji pomohlo.

V.

OZBROJENÉ SÍLY A POŘÁDKOVÁ SLUŽBA

Řekli jsme, že právě v armádě dosahuje ponížení lidské důstojnosti, pokrytectví a odcizení člověka od jeho činnosti svého vrcholu. Vedle vynucené kázně a výkonů, které jsou vojákům základní služby zcela cizí – protože ví, že neslouží ani jeho zájmům, ani zájmům jeho spoluobčanů – působí deprezivně i podstatné omezení svobody a vytržení mladého člověka z jeho prostředí. Z mocenského hlediska není armáda nástrojem obrany proti možnému útoku ze zahraničí. Je to naopak jeden z neúčinnějších nástrojů státní moci, kterého může být použito proti jakýmkoliv snahám o společenskou změnu, o omezení nebo odstranění byrokratické moci. Pravidelná armáda v zemích sovětského bloku neslouží ani tak k udržení byrokratickokentralistického systému ve vlastní zemi, ale spíše jako hrozba nebo přímo nástroj, jímž se zachovává byrokratický pořádek v sousedních zemích. Hrozeb už bylo bezpočtu; přímé zásahy jsme poznali v roce 1953 v NDR, v roce 1956 v Polsku a v Maďarsku a v roce 1968 v Československu. V červnu 1976 chybělo málo a československá byrokracie by oplatila "bratrskou pomoc" byrokracii polské. Mobilizované jednotky československé armády stály v pohotovosti podél celých československo-polských hranic. Podobně tomu bylo koncem roku 1980.

Vinou byrokratické moci se u nás projevuje značný úpadek pokrokového myšlení. Zvláště je to patrné v případě myšlenky v š e o b e c n ě h o o z b r o j e n í l í d u, respektive všeobecné vojenské organizace pracujících; tato myšlenka byla zapomenuta a nestala se součástí programových úvah pokrokových opozičních proudů. I když jsme zatím v menšině, energicky vytyčujeme zásadu, že ozbrojenou silou, chránící hmotné a kulturní statky a demokratické principy společenského uspořádání a pečující o bezpečnost lidí, bude ozbrojený pracující lid, jeho všeobecná vojenská organizace. To je jediná záruka, aby nebylo armády zneužito. Kdo disponuje armádou nebo její částí /a to může koneckonců každý gene-

a reakční režimy v těchto zemích budou ještě dlouho přežívat a procházet svými recidivami /souvisí to s nízkou úrovní rozvoje výrobních sil/ ale postupné vyrovnávání s Evropou jak v ekonomické, tak i politické rovině bude probíhat od samotného počátku. Znovu opakujeme, že Evropa a severní Amerika mají vůči rozvojovým zemím obrovský dluh, který musejí splatit tak, aby se národům těchto zemí co nejdříve a nejrychleji pomohlo.

V.

OZBROJENÉ SÍLY A POŘÁDKOVÁ SLUŽBA

Řekli jsme, že právě v armádě dosahuje ponížení lidské důstojnosti, pokrytectví a odcizení člověka od jeho činnosti svého vrcholu. Vedle vynucené kázně a výkonů, které jsou vojákům základní služby zcela cizí – protože ví, že neslouží ani jeho zájmům, ani zájmům jeho spoluobčanů – působí depresivně i podstatné omezení svobody a vytržení mladého člověka z jeho prostředí. Z mocenského hlediska není armáda nástrojem obrany proti možnému útoku ze zahraničí. Je to naopak jeden z neúčinnějších nástrojů státní moci, kterého může být použito proti jakýmkoliv snahám o společenskou změnu, o omezení nebo odstranění byrokratické moci. Pravidelná armáda v zemích sovětského bloku neslouží ani tak k udržení byrokratickokentralistického systému ve vlastní zemi, ale spíše jako hrozba nebo přímo nástroj, jímž se zachovává byrokratický pořádek v sousedních zemích. Hrozeb už bylo bezpočtu; přímé zásahy jsme poznali v roce 1953 v NDR, v roce 1956 v Polsku a v Maďarsku a v roce 1968 v Československu. V červnu 1976 chybělo málo a československá byrokracie by oplátila "bratrskou pomoc" byrokracii polské. Mobilizované jednotky československé armády stály v pohotovosti podél celých československo-polských hranic. Podobně tomu bylo koncem roku 1980.

Vinou byrokratické moci se u nás projevuje značný úpadek pokrokového myšlení. Zvláště je to patrné v případě myšlenky v š e o b e c n ě h o o z b r o j e n í l í d u, respektive všeobecné vojenské organizace pracujících; tato myšlenka byla zapomenuta a nestala se součástí programových úvah pokrokových opozičních proudů. I když jsme zatím v menšině, energicky vytyčujeme zásadu, že ozbrojenou silou, chránící hmotné a kulturní statky a demokratické principy společenského uspořádání a pečující o bezpečnost lidí, bude ozbrojený pracující lid, jeho všeobecná vojenská organizace. To je jediná záruka, aby nebylo armády zneužito. Kdo disponuje armádou nebo její částí /a to může koneckonců každý gene-

rál ve prospěch nějaké společenské skupiny/, soustředí ve svých rukou velkou moc. Všichni se shodneme na tom, že vojenská organizace a zbraně vždy byly, jsou a ještě dlouho budou hlavním mocenským nástrojem. Proto je třeba, aby tento nástroj ovládli bezprostředně sami pracující. Pravidelná státní armáda, stálá hrozba mezinárodnímu revolučnímu hnutí, bude zrušena. Automaticky zaniknou všechny vojenské hodnosti. Stejně tak budou zrušeny i takzvané "Lidové milice"; žádná politická strana nebude moci vytvářet vlastní ozbrojený sbor.

V každém samosprávném útvaru bude existovat vojenská jednotka složená ze všech jeho pracujících. Zakládání jednotek začne jistě ve velkých závodech, v průmyslu a výrobě vůbec a postupně se rozšíří na všechna pracoviště. Později, až bude revoluční proces upevněn, rozšíří se vojenská organizace i na nepracující občany /studenty, ženy v domácnosti apod./ v příslušném věku, například 20 až 60 let.

Každý pracující by měl mít svou osobní zbraň; někteří z nás pak soudí, že by ji měl mít nejen na svém pracovišti, ale pro možnost okamžité mobilizace i doma; bude to jistě záviset na mezinárodní situaci. Na místo základní vojenské služby, která bude zrušena, účastní se pracující občanských cvičení /v závislosti na situaci, například tři dny každé tři měsíce, hodina střelby týdně/. Účast na branné a pořádkové službě bude právem každého pracujícího, včetně žen a zákaz této účasti na určitou dobu bude, stejně jako odnětí práva účasti na samosprávě, trestem. Bude třeba vyřešit otázku, u jakých zbraní budou sloužit i ženy a otázku věku účasti v ozbrojených silách.

Sbor profesionálních odborníků, v němž budou působit bývalí důstojníci, bude v okruhu své působnosti /podnik – obor – celá společnost; obec, okres, atp./ předkládat pracujícím návrhy různých možností obrany, na zajištění bezpečnosti a na výcvik pracujících. Příslušníci tohoto sboru by mohli plnit i úlohu instruktorů při výcviku. Tito instruktoři by však v žádném případě nebyli veliteli; v určitých případech by se mohli stát poradci velitelů. Obdobné skupiny poradců a nutných výkonných pracovníků vojenské organizace /šťáby/ by vznikly i na úrovni vyšších samosprávných útvarů, včetně RVP. Zásady proti jejich zneužití jsou snadné:

Profesionlové nemají žádnou pravomoc, veškerá jejich činnost /jako činnost ve vojenské organizaci vůbec/ je v zásadě veřejná a veřejností sledovaná. O zaměstnávání jednotlivých

profesionálních vojáků rozhodují buď RP nebo jejich vojenské komise /např. při RVP/, v nichž zasedají volení zástupci pracujících. Výpovědní lhůty jsou krátké, respektive okamžité /s vyplacením mzdy například na tři měsíce dopředu/.

Velitelé všech vojenských jednotek by byli voleni mužstvem své jednotky. Byli by veliteli do svého odvolání nebo ukončení funkčního období. Pro jejich působení by platily stejné zásady jako pro působení v ostatních samosprávných funkcích. Zásada okamžité odvolatelnosti by ovšem mohla být omezena:

Velitel nesmí být odvolán svým mužstvem v přímé akci /po vydání rozkazu/. Rozkazy jsou samozřejmě pro mužstvo závazné. Velitel je za své jednání odpověden svému mužstvu; vysvětlení však podává až po akci /po splnění rozkazu/. Na druhé straně by mohlo být funkční období velitele kratší než u ostatních funkcí v samosprávě.

Velitelé jednotek by byli členy příslušné RP. Sbor velitelů určitého místa, oblasti apod., by vytvářel vojenskou koordinační radu, která by spolupracovala s profesionálními vojáky a koordinovala by obranu a pořádkovou službu místa nebo oblasti.

Otázky přesného vymezení kompetencí, voleb do vyšších vojenských orgánů /budeme se přimlouvat za volby přímé, až do vojenské rady anebo komise při RVP/ a mechanismu rotace a odvolávání vyšších velitelů ponecháváme zatím otevřeny. Rovněž ponecháváme otevřenu otázku možného sesazení velitele v průběhu bojů, například při neúměrných ztrátách lidí a techniky, při několika nesprávných rozhodnutích, zbabělosti, porušení všeobecně uznávaných a stanovených zásad vojenské organizace, zločinu proti lidskosti, válečné krutosti apod. Případy takového sesazení a jeho způsob by bylo nutné stanovit předem.

Předpokládáme, že malé kolektivy pracujících budou vybaveny jen lehkými zbraněmi, budou konat jen pořádkovou službu a účastnit se výcviku a ve své činnosti se budou řídit rámcovými pokyny zmíněných vojenských /koordinačních/ rad. Velké podniky a celé průmyslové celky budou disponovat středními a těžkými zbraněmi. K disponování těmito zbraněmi se mohou sdružit i závody z různých oborů z jednoho místa. Budou například spravovat tankovou techniku, dělostřelectvo, spoje, letectvo, protiletadlovou a raketovou tech-

niku, přičemž mohou do těchto útvarů /vlastně zvláště do těch, které jsou technicky náročné/ vysílat na základní výcvik vždy část svého osazenstva, a to nejvíce na dobu několika /například tří/ měsíců; cvičení by byla kratší /například čtrnáct dní/.

O stupni militarizace země, tj. o nákladech na výzbroj a na výstroj a o čase, který bude věnován vojenským záležitostem, musí vždy – znovu a znovu – podle mezinárodní situace – rozhodnout obyvatelstvo země.

Pořádková část veřejné bezpečnosti bude nahrazena pořádkovou službou vojenských jednotek pracujících. Dopravní policie bude zachována a změní se v řádné občanské povolání /bez práva nosit osobní zbraň při výkonu služby/. Politická policie – StB – bude zrušena a nebude nahrazena ničím. Reorganizována bude kriminální služba, kontrarozvědka, a to v tom smyslu, že ztratí svůj vojenský charakter, i když tyto složky budou podrobeny kontrole lidové moci a jejich práce bude v zásadě veřejná, budou se výsledky jejich práce zveřejňovat vždy až po uzavření daného případu. Jistý stupeň utajení je zde nezbytný. Pořádkové jednotky budou spolupracovat s odborníky kriminální služby.

VI.

STÁT A PRÁVO

1. Stát

Nebudeme se pouštět do rozsáhlých teoretických úvah o společenských podmínkách nutnosti existence státu, nebo opak o jeho překonání, odumření nebo zrušení. Stručně řečeno, úloha státu – tedy současného československého státu, je dvojí: vnitropoliticky zajišťuje státní aparát společenský status quo, tedy existující společenské vztahy včetně daného stupně výrobních vztahů; Zajišťuje tím především moc byrokratické elity a celé byrokracie a podřízené postavení ostatních společenských skupin /pracujících/. Zajišťuje to způsobem, který je mu vlastní a který jsme dostatečně poznali. Zahraněčně politicky – nebo lépe v působení navenek – státní mechanismy izolují obyvatelstvo naší země od sousedních zemí a především udržují naši společnost v závislém postavení na byrokratické špičce SSSR, což zakrývají formální existencí československého státu. Jsme přesvědčeni, že toto jsou všechny podstatné funkce státu. Jsme ale také přesvědčeni, že právě tyto funkce budou revolučním procesem zrušeny, takže "raison d'etre" státní existence odpadne, pokud by se neobjevily další důvody pro uchování státu.

Ve vnitřních záležitostech bude stát – po vítězství pracujících – přežívat tak dlouho, dokud nebudou státní instituce, jež se dnes zabývají potřebnými úkoly, nahrazeny organizacemi samotných pracujících a jejich institucemi. Jde v podstatě především o celé národní hospodářství /výrobní i nevýrobní oblasti/, ale také o obranu /vojsko/ a bezpečnostní služby. V oblasti kultury, školství, tisku atd. bude proces vymanění se z příslušných státních struktur dosti rychlý; dbejme o to, aby tomu tak bylo i ve výrobních oblastech.

V roce 1968 napsal kdosi, že nechápe, proč by mělo existovat ministerstvo kultury. Připadalo mu to stejně nepochopitelné, jako kdyby mělo existovat ministerstvo čistého vzdu-

chu nebo přátelských vztahů. Toto správné uvažování je ovšem nutno rozšířit na veškeré oblasti lidského konání, pozorovat demokratickou optikou; výsledkem bude vždy přiklonění se k samosprávnému systému a zavržení státní struktury.

Bude-li vývoj méně příznivý a bude-li přežívat byrokratická nebo parlamentní struktura, bude odumírání státu značně pomalejší. Proto tedy musíme počítat s argumenty o nezralosti pracujících, o jejich neschopnosti spravovat své záležitosti, o anarchii atd., kterými budou operovat všichni odpůrci revolučních řešení jak z byrokratického, tak z technokratického a rovněž liberálního tábora.

Vnější funkce státu budou rovněž přežívat. Vzhledem k zemím, kde už zvítězil pracující lid, budou zajišťovat postupné vyrovnání, zvláště v ekonomické a finanční oblasti; jejich role však budou brzy přejímat instituce pracujících, v jejichž zájmu bude co nejrychlejší zrušení všech znaků, jež je oddělují, včetně státních hranic. Státní charakter si ponechají vztahy k zemím, kde dosud bude vládnout byrokracie nebo buržoazie. Vykonavatelem těchto zájmů státu /respektive nového soustátí/ budou sice opět instituce společenské samosprávy, ale státní atributy obsahu vzájemných vztahů budou naprosto zřejmé /státní hranice, clo, kontrolovaný a možná regulovaný přechod z jedné země do druhé, regulace zahraničního obchodu, právní úpravy formou smluv s byrokratickými nebo buržoazními špičkami atd./ . Tento provizorní vztah nepotrvá dlouho a v Evropě budou žít a samy se spravovat sjednocené národy bez jakýchkoliv státních hranic, které jsou hanbou druhé poloviny dvacátého století.

Nesoudíme, že Češi a Slováci mají "právo na vlastní stát", na státní nebo národní svrchovanost. Jsou to ostatně kategorie, v nichž myslí – nebo které opakuje – jen starší generace. Mladí lidé nejsou většinou nacionalističtí. V našich úvahách nám jde o člověka, ne o národ. I pokud lidé budou chtít rozvíjet svoji národní kulturu, hovořit svým národním jazykem atd. /a nevidíme důvod, proč by tak nechtěli činit/, mohou toto vše pěstovat i bez státu. Svobodou jednotlivců /která je podmíněna sociálně, zrušením především hospodářského útisku/ bude zaručena i svoboda národů, aniž by bylo možné utlačovat jiné národy nebo národnosti, jak se to v sovětském bloku často děje. Na druhé straně nemůže žádný národní stát /a na touhy po "svrchovanosti" státu se díváme v dnešním světě skepticky/ zaručit emancipaci pracujících, a tím i indi-

viduální svobodu; nemůže proto zaručit ani svobodný rozvoj národní kultury a jazyka.

2. Zákony a smlouvy

Právo bývá obvykle spojeno se státem: u nás se hovoří o státě a právu nebo o státoprávním uspořádání a na Západě třeba o právním státu. Nicméně je zřejmé, že právo, a to i tehdy, je-li vázáno na donucení, může existovat mimo státní strukturu. V úvodu této práce jsme se přihlásili k řadě demokratických svobod a občanských práv; nejde nám samozřejmě o jejich prosté znovunastolení /pokud by v této společnosti byly v platnosti vůbec někdy/, a o vytvoření takového právního systému, který by je co nejučinněji zajišťoval a byl přitom demokratický svou podstatou.

Tento právní systém by nebyl produktem a zároveň nástrojem státní moci, nýbrž produktem a nástrojem samosprávy pracujících a občanů. Proto jsme se ve svých úvahách zabývali zákony v obecné rovině, to jest jejich oprávněností a účelností.

Ve společnosti antagonistických sociálních nerovností jsou zákony výrazem vládnoucího postavení utlačovatelů. Jejich výklad bývá navíc tendenční, tj. reakčnější než sama litera zákona.

Pro samosprávnou společnost předpokládáme dvě alternativy dosavadního stavu; obě se snaží postihnout nutnost existence norem vzájemného chování lidí a jejich institucí a řešení sporných otázek.

První varianta předpokládá vytvoření společenské smlouvy na základě společenské diskuse a většinového výběru jejích článků. V této smlouvě by byly obsaženy všechny podstatné zásady života společnosti. Byly by v ní vytyčeny zásady pracovního, občanského, trestního a rodinného práva. Některá ustanovení by byla platna jen pro určitou oblast /pracovní – mimopracovní/ nebo pracovní obor, další by kodifikovala vztah pracovníka k pracovnímu kolektivu. /Smluv by mohlo být i více, hlavní by byla celospolečenská, ostatní doplňkové./ Mladí lidé by uzavírali se společností třeba jen část smlouvy, celou smlouvu, včetně hospodářského práva až například ve dvaceti letech. Ve společenské smlouvě by byly – podobně jako dnes v trestním zákoníku – vyjmenovány činy, které – podle názoru většiny – společnosti škodí, tedy škodí jednotlivcům, kolektivům, skupinám nebo celé společnosti. Mohly

by v ní být uvedeny i sankce /tresty, jimiž bude postižen ten, kdo se některého z těchto činů dopustí/. Každý občan po dosažení určitého věku /např. 15 let/ by společenskou smlouvu prostudoval a pak by před svými spoluobčany prohlásil, zda s ní souhlasí nebo s některými ustanoveními nesouhlasí. /Takové prohlášení by bylo závazné jen do chvíle, kdy by občan veřejně prohlásil nějakou změnu svého vztahu ke smlouvě./ Celá společnost i on sám by z případných nesouhlasných postojů mohli vyvodit důsledky, které by předešly konfliktním situacím. Důsledky, které by nesměly mít represivní povahu, by byly předem stanoveny.

Například člověk snadno vznětlivý, častý rváč, se dobrovolně podrobí psychiatrickému léčení; narkoman se dle svého přání začne léčit nebo se usídí v místě, kde budou žít jemu podobní lidé /pokud by se ovšem společnost takto chtěla bránit/. Obdobně lidé, kteří si nebudou přát žít na vysoké materiální úrovni a budou si víc cenit volného času, budou pracovat třeba jen pět nebo deset hodin týdně, aby si vydělali na nejnütnější obživu. Tito lidé, stejně tak jako homosexuálové obouhloh pohlaví a promiskuitně zaměření jedinci budou jistě vytvářet svá vlastní společenství /a organizace/; nevidíme ale důvodu, proč by měli žít izolováni od ostatní společnosti. /Společenství budou spíše zájmového charakteru./

Jak již jsme uvedli, v průběhu života člověka může docházet k libovolnému přehodnocování vztahu ke smlouvě. Společenská smlouva sama nebude mít konečné znění a bude se vyvíjet se společností. Jednotlivé její články se budou lišit v jednotlivých zemích podle národních a místních tradic.

V druhé variantě navrhuji někteří z nás ustanovení normotvorné instituce při radě všech občanů, která by na základě průzkumu veřejného mínění a podnětu pracujících a občanů /a jejich organizací/ a ve spolupráci s právníky a dalšími odborníky vypracovala zákony závazné pro každého občana, ať bude jeho stanovisko k zákonu jakékoliv. To ovšem nevyžaduje, aby ten, kdo s některým zákonem nebude souhlasit, proti němu nevystoupil, nevyjádřil veřejně nesouhlas a nesnažil se dosáhnout – spolu se svými spoluobčany – změny.

Kromě všeobecných smluv celospolečenského nebo dílčího významu, resp. zákonů budou existovat i dvoustranné smlouvy, které budou muset být se všeobecnými smlouvami, resp. zákony ve shodě. Tyto dvoustranné smlouvy budou uzavírat mezi sebou například pracovní kolektivy /na podkladě některých vznikne např. hospodářský plán/, tedy závody, podniky,

družstva, spolky, strany. Všechny smlouvy, event. zákony a jiné normy a dohody budou zásadně veřejné.

Obnovení právního vztahu, tj. právní jistoty a právního vědomí a jeho současné převedení na demokratickou základnu /která bude trvalou zárukou jeho existence/, je jedním z úkolů, které bude muset samosprávná společnost obezřetně, ale důkladně řešit. Celý právní systém ve všech svých projevech a oblastech musí být vybudován tak, aby skýtal každému jednotlivci právní jistotu a zároveň rozšiřoval a prohluboval právní vědomí pracujících. Samosprávná společnost k tomu vytváří předpoklady svým společenským uspořádáním, účastí a kontrolou veřejnosti a zejména pak výchovou dětí a vzděláním /sem patří i literatura, která pranýřuje bezpráví a odhaluje jeho projevy/, přesnými, dobrovolně přijatými nebo respektovanými právními normami. Zákonná /smluvní/ ustanovení nesmějí být "gumová" jako dosud, ale přesně formulovaná. Zvláště je to nutné v trestním právu, kde bude třeba přeformulovat /zpřesnit/ velkou většinu ustanovení a podstatně zúžit rozpětí trestních sazeb. Je lepší, jestliže v jednom konkrétním případě bude pachatel postižitelný jen částečně nebo dokonce nepostižitelný, než když celá společnost – jako dosud – žije v právní nejistotě, od níž je jen krok ke svévoli a teroru, vykonávanému jménem "vyšších sil" nebo "účelů".

Demokratizace práva, rozvíjející právní vědomí a zaručující právní jistotu, se projeví v několika rovinách. Předně jde o to, aby o právních normách /ustanoveních, smluv či zákonů/ rozhodoval co největší počet občanů. To předpokládá a zpětně rozvíjí jejich zájem, znalost věci a praktickou zkušenost. Dalším krokem je, že i konkrétní právní rozhodnutí na podkladě norem pocházejí od většího okruhu pracujících a občanů. Nesnadnost tohoto úkolu spočívá mimo jiné v tom, že kvantita by mohla být jen na újmou kvality: pocit odpovědnosti jednotlivců, kteří byli členy velkého rozhodujícího /justičního/ fóra, by mohl být nižší než v případě, že jich rozhoduje jen několik. Větší kolektiv je přístupnější manipulaci. Praxe ukáže, nakolik je tato obava oprávněná. Jiné řešení je časté stíhání soudců /porotců/ v justičních orgánech, zvláště v trestních věcech.

V každém případě je nutná důkladná veřejná kontrola justičního orgánu a jeho rozhodování a také kontrola výkonu jeho rozhodnutí.

3. Právo hospodářské a pracovní

V této práci nelze podat ani stručný nástin hospodářského a pracovního práva. Ctně jeho prvky čtenář pozná v kapitolách 3 a 4 /část I. této práce/. Omezíme se proto jen na stručný výčet /a někdy opakování/ stěžejních zásad

Všem občanům je zaručeno právo na práci a spravedlivou odměnu za ni a právo na svobodnou volbu povolání. O organizaci práce, otázkách výroby, o výrobních prostředcích, o výrobcích a výsledcích práce, jakož i o jejich formách a obsahu rozhodují v zásadě členové příslušného pracovního kolektivu, pokud společnost jejich rozhodnutí neomezí nebo nezvrátí. K obraně svých pracovních práv /včetně hygieny a bezpečnosti práce, rekreace v práci, mzdových a jiných požadavků/ mají pracující odborové organizace, které mohou libovolně a svobodně zakládat a k existujícím přistupovat. Pracující mají právo na stávku, ať už je organizována odbory nebo ne. Nikdo nesmí být diskriminován v pracovním procesu /ale ani v jiných případech/ pro svůj původ, národnost, věk, pohlaví, rasu, pro svoje politické nebo jiné přesvědčení a politickou činnost, pro svou víru nebo náboženské úkony, nesmí být diskriminován ani pro svůj způsob života. Pokud se týká rozvazování pracovního poměru, dovolené, ustanovení pro mladistvé, matky s dětmi, sociálního zabezpečení, nemoženského a starobního zabezpečení atd., předpokládáme, že ve všech oblastech dojde k výraznému pokroku a že řada omezujících opatření bude zmířena nebo zrušena.

Jak řečeno, vztahy mezi pracovním kolektivem a zbytkem společnosti – stejně jako vztahy mezi pracovními kolektivy samotnými – budou dány jednak rámcovou všeobecnou smlouvou, resp. zákony a vzájemnými dohodami.

Spory mezi jednotlivcem a kolektivem, mezi kolektivy a mezi kolektivem a společností budou řešit – v duchu předběžných zásad – arbitrážní nebo soudní instituce, které budou pravděpodobně působit při RP včetně RVP. O jejich struktuře a funkci a o způsobu jejich vytváření se budou muset pracující dohodnout. Prozatím navrhuje se bezpodmínečnou zásadu veřejnosti projednávaných záležitostí, přikláníme se k tomu, aby o sporu rozhodoval co největší počet lidí /i všichni pracující v okruhu působnosti/ s tím, že arbitrážní nebo soudní instituce by předkládala jen návrhy na opatření a eventuálně měla právo veta, aby – při zaujatosti občanů

v daném místě – mohla věc postoupit územně širšímu samosprávnému útvaru /většímu počtu pracujících/. Takové právo veta by mohla mít i právní komise /arbitrážní komise/ při RVP. Mnohá řešení budou nalezena v praktické činnosti samosprávy.

4. Soudnictví a trestní právo

Jsme přesvědčeni, že stupeň kriminality úzce souvisí s třídním dělením společnosti a jeho negativními důsledky: manipulací, vykořisťováním, pocitem odcizení a útlaku. Nelze pochopitelně předpokládat, že v budoucnu kriminalita zanikne, domníváme se ovšem, že poklesne, a to v některých oblastech – jako např. dnešní hospodářská kriminalita – velmi výrazně. Neboť právě hospodářská kriminalita je z velké části výrazem postavení delikventa – bezprávného, manipulovaného jedince, který k hmotným statkům má zcela indiferentní vztah. Soudíme také, že i dalších trestných činů bude ubývat, někdy i proto, že společnost je už nebude za trestné činy považovat.

Než přistoupíme k úvahám o organizaci soudu, vytváření trestního práva a zabezpečení výkonu rozhodnutí v této oblasti, zmíníme se o těch činech, které by společnost po vítězství pracujících neměla dále za trestné činy považovat a nepřistupovat k jejich stíhání, respektive kde by měla podstatně snížit /v některých případech/ trestní sazbu. Zmínujeme se o tom proto, že si myslíme, že ještě dlouhé měsíce po převzetí moci bude v chodu dosavadní soudní systém a dosavadní trestní právo, jeho zmírnění ve vyhraných případech lze dosáhnout okamžitě. Jde o tyto trestné činy:

- Ustanovení o přípravě trestného činu /celé zrušit/
- Trestné činy proti základům republiky /celé zrušit/
- Trestné činy proti bezpečnosti republiky /zrušit až na vyzvědačství, které je však třeba upravit mimo jiné v závislosti na tom, plynul-li z činu majetkový prospěch/
- Nedovolené podnikání /zrušit/
- Trestné činy proti obraně vlasti /podstatně přehodnotit/
- Neplnění úkolů při provozování soukromého hospodářství /zrušit/
- Ohrožování hospodářského tajemství /zrušit/
- Neoprávněné nakládání s vynálezem /zrušit/
- Trestné činy proti výkonu pravomoci státního orgánu

- a orgánu společenské organizace a veřejného činitele /zrušit/
- Podněcování /zrušit/
- Schvalování trestného činu /podstatně přehodnotit/
- Nadřzování /zrušit/
- Neoznámení trestného činu /zrušit/
- Jiná rušení činnosti státního aparátu a orgánu společenské organizace /zrušit, až na křivé obvinění a křivou výpověď/
- Nedovolené ozbrojování /zrušit/
- Nedovolený provoz a držení vysílací stanice /zrušit/
- Trestné činy hrubě narušující občanské soužití /politické zrušit, ostatní trestat mírněji, eventuálně některá rovněž zrušit/
- Trestné činy proti rodině a mládeži /upravit/
- Nedovolené přerušování těhotenství /zrušit/
- Trestné činy proti lidské důstojnosti /upravit, některé paragrafy zrušit, jiné zmírnit/
- Podpora a propagace fašismu a podobného hnutí /zrušit/
- Trestné činy proti brannosti /zrušit/
- Trestné činy vojenské /zrušit/

Osoby, které budou ve výkonu trestu odnětí svobody pro jmenované trestné činy, budou propuštěny. Ostatní případy budou přezkoumány.

Úpravy si vyžadají veřejné diskuse. Bude na právnících a intelektuálech vůbec, aby poukázali na konzervativní charakter dosavadního trestního zákona, poskytl příklady z praxe a nabídl srovnání se situací v jiných zemích.

Mnohem závažnější je otázka trestu smrti. Jsme jeho zásadními odpůrci. Víme také, že většina československého obyvatelstva, jemuž nebylo možno seznámit se s argumenty stoupenců a odpůrců trestu smrti i s dosavadní praxí, například i v sousedních zemích, Rakousku a NSR /zde byl trest smrti zrušen v roce 1949/, nesdílí náš názor. Nemůžeme zde tento rozbor přinést, ale zasadíme se o to, aby otázka trestu smrti se dostala na pořad dne co nejdříve a co nejdříve. V případě, že bychom se setkali z počátku s neúspěchem, nevzdáme se a budeme vést permanentní kampaň proti trestu smrti společně se všemi jeho odpůrci bez ohledu na jejich jiné názory. Existence trestu smrti v druhé polovině dvacátého století je ještě větší hanbou pro společnost než státní hranice. Řekli jsme, co považujeme za nejdůležitější pro počátek revolučního procesu. Řekli jsme rovněž, že organizace soudnictví a reformou trestního práva a výkon soudních rozhodnutí bude

douhodobou záležitostí. Bude tomu tak proto, že tato oblast práva je nejcitlivější a každá změna musí být důkladně připravena, prodiskutována a snad i experimentálně ověřena. Nelze totiž v zápalu demokraticismu prohlásit, že soud nad pachatelem vykonají jeho spoluzaměstnanci nebo pracující daného samosprávného útvaru. Za určité situace by se totiž mohl dostat ke slovu soudce Lynch. Přitom je zcela jasné, že demokratizace soudnictví je nezbytná. Ve veřejné diskusi budou mít slovo odborníci; obyvatelstvo potom v klidu rozhodne /bez emocí vázaných na konkrétní případ/ o celém systému soudnictví. K tomu máme jen několik poznámek:

Porota se nám hodí vhodnější než senát. Účast veřejnosti nebo dokonce její meritorní rozhodnutí nemusí být ve sporu s presumpcí neviny. Bylo by správné omezit trestnost /aby byla zaručena svoboda slova, uměleckého projevu, shromáždění atd./ mimo jiné tímto ustanovením: "Jednání, které spočívá ve vyčlenění výroku nebo jeho napsání není trestné, pokud jím nebyla způsobena škoda." /Škodu pak definovat jako smrt, ublížení na zdraví nebo materiální škodu./ Jak řečeno, netrestat přípravu k trestnému činu a většinu trestných činů, které mají jen hypotetický následek /ohrožení, maření, stížení, atd./ Dosavadní sazby trestných činů /až na případy, kdy byla výsledkem jednání smrt člověka/ se nám zdají neúměrně vysoké. Trest smrti je možno nahradit doživotním vězením a přezkoumáním případu každých, například pět let. Dosavadní druhy trestů nebudou odpovídat novým podmínkám /například ztráta vojenské hodnosti, čestných titulů, vyznamenání/, nebudou-li stejně existovat. Významným trestem je i podrobné zveřejnění pachatelova jednání. Struktura soudu by měla odpovídat struktuře samosprávy. Delikty, u nichž hrozí nižší trest, například do jednoho roku, by mohly být souzeny v pracovním prostředí pachatele, eventuálně všemi jeho spoluzaměstnanci. Pro vyšší tresty /například do pěti let/ by měla platit zásada, že pachatel musí být souzen lidmi, kteří ho neznají. Zvážit oprávněnost trestu peněžního. Trpí rodina. Musejí být zachována a rozšířena práva obhajoby, musí být uchována zásada nezávislosti ústavního projednávání, presumpce neviny, veřejného projednávání věci od samého počátku, právo odvolat se. Na druhé straně pochybujeme o účelnosti amnestie a milosti /také: kdo by ji uděloval, když nebude prezident republiky? RVP by se asi nechtělo propůjčit takovému vyvyšování se nad ostatní občany a soudy/. Pokud jde o vyšetřování, bude zpočátku přípa-

du /například do odhalení pachatele/ vedeno kriminální službou. Aby tato služba se nepřeměnila v obyčejnou policii, nebude mít právo vznášet obvinění nebo uvalovat vazbu. To bude záležitostí volených zástupců pracujících /například komise volených vyšetřujících soudců/, kteří mohou spolupracovat s profesionálním právním poradcem. Zásadně by mělo platit, že ten, kdo uvalil vazbu, musí alespoň jednou týdně jednat s vězněm. Tito volení soudci jsou odpovědní voličům a veřejnosti a jsou jimi neustále kontrolováni.

To bylo pouze několik podnětů; bez důkladné diskuse a zkušeností z jiných zemí, kde soudnictví je mnohem pokrokovější /i když jde o buržoazně liberální systémy/, nelze vytvořit koherentní obraz soudnictví.

Obdobná hluboká reforma postihne výkon trestu odnětí svobody v takzvaných nápravně výchovných ústavech. Zde je možno rovněž diskutovat o zkušenostech z ciziny. Především lze předpokládat, že počet vězňů značně klesne, a to proto, že mnohé činy již nebudou trestné, proto, že další budou trestány mnohem mírněji nebo jinými druhy trestu a konečně snad i proto, že kriminalita vůbec poklesne. Pro samotný pobyt ve vězení se omezíme na poznámku, že by bylo vhodné kombinovat trest odnětí svobody /vždy v pracovní dny/ vždy s víkendem na svobodě, neupírat vězňům sexuální možnosti /návštěvy za tímto účelem/ a do celé penitenciální činnosti a postpenitenciální péče zapojit odborníky. /Dnes toto odborníci odmítají, aby se nezkompromitovali s režimem, který mimo jiné žalářuje politické vězně./ Důležitá je i kontrola veřejnosti, která dnes zcela chybí. O jednotlivá vězení budou pečovat nejen samosprávné útvary, ale i odbory a jiné společenské organizace /včetně církve/, pokud si to budou přát.

VII.

SPOTŘEBITELÉ A NEPRACUJÍCÍ JEJICH ORGANIZACE

V rámci samosprávného systému vzniknou i samosprávné útvary zabývající se mimopracovními problémy. V této tzv. občanské oblasti je nejdůležitější oblast spotřebitelská, v níž musejí být zaručena práva občana jako spotřebitele bez ohledu na to, je-li či není výrobcem. Jistě vzniknou četné spotřebitelské organizace, hájící tato práva i různé formy samosprávných útvarů, které by tyto zájmy zabezpečovaly. Do mimopracovní oblasti patří i oblast práva, a to zejména občanského, rodinného a trestního, i když pracovní a hospodářské právo a částečně i právo trestní bude spadat do kompetence samosprávných útvarů pracovní oblasti. Rovněž problémy migrační politiky jsou spojeny jak s pracovní, tak mimopracovními oblastmi. Problémy kultury v nejšířím slova smyslu, do níž patří i problémy národnostního rázu, jsou opět součástí mimopracovní oblasti rozhodování. Patří sem i problémy zahraniční politiky, které se stejnou měrou dotýkají všech občanů. Konečně sem patří problémy represe proti jedincům a skupinám, i když tyto problémy budou částečně řešeny v kompetenci pracovní a branné. Vyřešení kompetence jednotlivých samosprávných útvarů vzhledem k těmto všem problémům bude jedním z důležitých úkolů revolučního procesu.

VIII. KULTURNÍ REVOLUCE

"Nemohu přijmout těch několik slov, v nichž... líčíte... marxismus jako konkrétní a zcela rozvinutou filozofii, která – jestliže skuteční některé zcela druhotné úpravy – má integrovat a v sobě rozpustit veškeré "existencialismy". Na to vám tedy odpovím: Ateistický existencialismus se udržuje, protože konkrétní marxismus neexistuje, lépe řečeno, protože toto obrovské učení, které by mělo být k u l t u r o u, je jen voluntaristickým idealismem, to jest několika násilně udržovanými tvrzeními o ideji hmoty a o ideji dialektiky. Pochopte mě: marxismus je třeba dělat. Marx a Engels v y t ý - č i l i nespočetné úkoly pro všechny intelektuály své i naší doby. Obtížné zápasy, které museli pracující svádět, způsobily, že zůstalo při pouhém vytčení těchto met, jež marxismus měl dobývat. Nedělá to však a omezuje se na defenzívu, měl vyvolat velkolepý rozvoj ekonomie, sociologie a filozofie, tisíce konkrétních historických studií, měl na základě individuálních výzkumů odhalovat a překonávat své vlastní rozpory, tj. své skutečné dialektické síly. On sám měl být historickým rozumem a kulturou naší doby. Není tím. Měl nahradit pozitivistický analytický determinismus dialektickou racionalitou. Dal se však nakazit pozitivistickou hnilobou. Měl konečně stanovit a zdůvodnit svá práva a svůj význam, tj. ukázat, čím má být dialektická pravda a praxe. Nic se však neuskutečnilo a nebyl o to ani učiněn pokus. S výjimkou exaktních věd tak naše století zůstává mezi poznáním bez základu, jímž zůstal historický materialismus, stoletím nevědní. ... Kromě toho se mi zdá, že jsme v této oblasti získali náskok /existencialisté před "marxisty"/, zabýváme se lidmi a já mám obavy, zda vy jste na ně trochu nezapomněli."

J.P. Sartre R. Garaudyemu v roce 1959

Tato kapitola je snad nejvíce spekulativní, neboť popisuje předpokládané změny, jež nám jsou časově nejvíce vzdáleny. Budoucí kulturní změny spíše tušíme než předpokládá-

me, čitelné jsou ovšem naše současné prožitky a na nich stavíme.

1. Nová morálka

Lze předpokládat, že nové společenské uspořádání dá vzniknout nové morálce, která se projeví v humanizaci lidských vztahů. Záblesky této nové morálky jsme pocítili v nejvypjatějších dobách let 1968-1969 /v posrpnových dnech, při populárních demonstracích, stávkách a bojích koncem roku 1968 a v roce 1969, zejména při prvním výročí okupačního vstupu vojsk/. Záblesk nové morálky společnosti lze občas rozpoznat též v Chartě 77. Je to společenské chování, jež se vyznačuje mimořádnou snahou o pochopení odlišných názorů, o lidský, přátelský a srdečný přístup k lidem, k nimž chováme určité spříznění /dané např. podpisem Charty 77/, snahou o dorozumění, spojenou se sebekritičností i otevřeným projevem svého názoru. Jako je určité chování mezi chartisty založeno na určitých podmínkách, v nichž Charta 77 žije, stejně tak i morálka vzniká z konkrétních společenských struktur a životních podmínek. Některé zásady kulturní revoluce, tak jak si je představujeme, vyplývají již z předchozího textu této práce. Domníváme se, že příští společnost bude maximálně tolerantní k různým projevům životního stylu a smýšlení. Za nejcennější statek bude považovat svobodu osobnosti. S odporem bude pohlízet na vmucování autority, s nedůvěrou pak na dobrovolné podřízení a závislost. Naprosto pak přehodnotí vztah člověka k práci a k majetku, k věcem.

2. Výchova dětí a školství

Chceme-li účinně rozrušit autoritářský systém, musíme začít u výchovy dětí. Současná výchova v rodinách znamená převážně přitěsávání a kažení přirozených povahových vlastností dětí, jejich přizpůsobování nespravedlivému systému lživou stupnicí hodnot, pretvářkou a strachem. Jsme hluboce přesvědčeni o jedinečnosti a cennosti každého lidského individua, jež je založeno právě na možnosti svobodně projevit své skutečné přirozené názory a schopnosti a na otevřeném přijímání těchto projevů individua společností, což zakládá podstatu lidské důstojnosti. Děti se rodí do společnosti vyzbrojeny pouze svými metodami poznávání a potenciálními

schopnostmi, s hlubokou touhou po vědě a pravdivém poznání. To jim vychovatel musí umožnit v atmosféře rovnoprávnosti.

To předpokládá i sebekritičnost, otevřenost vychovatele, rovnoprávné oslovování a další formálně morální zvyky. Základní formou výchovy by měla být diskuse a přesvědčování pravdivými fakty. Důvěra mezi oběma stranami by měla být posílena hlubším pochopením dětského světa světem dospělých, schopností hrát si a chovat se vždy tak, jak nám velí naše přirozenost a nikoliv omezená každodennost. Mládež, která vždy velmi citlivě nese každou nespravedlivost a pranýřuje nesprávné jevy v každé společnosti, by měla mít v samosprávném systému velmi důležité místo při praktickém rozhodování ve svém prostředí i v celé společnosti. Měla by mít též maximální svobodu při projevování svého zájmu. V byrokratickecentralistickém režimu je mládež v ostré opozici, je neustále provokujícím a často i revoltujícím živlem. Její destruktivní potenci uvitá utlačovaná společnost jako potřebný základ dalšího tvořivého úsilí.

Školství by tedy bylo založeno na antiautoritářské výuce a výchově. Žáci a studenti by se aktivně podíleli jak na správě svých věcí, tak i na výuce, na rozhodování o osnovách, o stylu výuky, částečně i o učitelích apod. Celá koncepce výuky by měla doznat radikální změny. Děti se dnes ve škole učí složitému systému jednostranného vzdělání prakticky již od první třídy, přičemž výuka znamená neúměrné zatížení organismu, není zdaleka hrou, nýbrž mnohdy ubíjejícím mlynem. Dnešní škola má ve skutečnosti naprosto jinou funkci nežli učit, dnešní škola upravuje povahy a názory dětí a mládeže podle státu.

Představujeme si, že školní osnovy, jež budou závazné pouze rámcově, budou předmětem celospolečenské diskuse. Spolu s odborníky a jejich institucemi se budou na jejich vytváření podílet i laici, včetně samotných žáků, neboť jsou schopni posoudit metodu výuky, obtížnost a do velké míry i pravdivost či vhodnost učiva.

Školství by mělo zaručit do velké míry univerzálnost vzdělání, aby člověk mohl sám odpovědně volit svou specializaci /nebo své specializace/, mělo by dávat možnosti k přechodu z oboru do oboru kdykoliv v průběhu lidského života, bez ohledu na zaměstnání, sociální zařazení, pohlaví atd. Za tímto účelem ovšem musí být vytvořeno též důkladné sociální zázemí. Jakákoliv politická diskriminace v přístupu ke vzdě-

lání je nepřijatelná. Jak již vyplývá z ducha tohoto textu, jsme proti jednotné ideologii, jíž by měla být společnost vedena. Názorová pluralita musí nutně proniknout i do školství; člověk bude mít možnost se seznamovat s myšlenkovým bohatstvím celého lidstva.

3. Umění

Byrokratická společnost nevytvořila žádné nové umění. Takzvaný socialistický realismus má své období ve státně uměleckých veleďlech Třetí říše, Rakousko-Uherska, oslavných ódách ruským carům a v podobných pokladech "rektálního alpinismu". Skutečné osvobození umělce, osvobození od oklešťující cenzury, svazující autocenzury a nadvlády loajálních omezenců však skutečně vytváří významné nové hodnoty. Jistě nevznikla jen náhodně řada avantgardních uměleckých skupin v Rusku po roce 1917 /vbrzku ovšem poznamenaných skepsí nebo zaslepenectvím/. Náhodně nevznikla ani vlna československých filmů koncem šedesátých let/, jež byla násilně ukončena a pokračovala jen částečně v zahraničí/.

Chceme prosazovat několik zásad pro umění:

1. Dostupnost pro široké vrstvy obyvatelstva. Myslíme tím především cenovou dostupnost, tedy podporu umění ostatní společnosti. Zejména požadujeme zlevnění knih, vstupenek na kulturní pořady atd.
2. K dostupnosti umění se váže též jeho lidovost, čímž nemáme "odintelektuálníštění", zjednodušení na úroveň primitivů, nýbrž postupné přerůstání umění jakožto produktu pro konzumenty umění, v umění jako spolupráci tvůrců s konzumenty, kdy se každý aspoň částečně nebo jen na určitou chvíli stane jeho tvůrcem. Proto také navrhuje, aby o rozvoji kultury, financování jejich odvětví, spolurozhodovaly organizace konzumentů kultury, zájmová sdružení /jako např. Klub přátel poezie, Klub čtenářů, divácké zájmové organizace apod./
3. Zároveň pokládáme za nesprávné, abychom podporovali tržové stimuly v umění, kde hlavní roli hraje finanční efekt a hodnota díla /někdy jen zdánlivá hodnota/ je tedy často cenově nedostupná.
4. Za nepřijatelné považujeme jakékoliv nedobrovolné manipulování uměním, násilí nad uměním, zakazování určitých hnutí, směrů, žánrů či konkrétních děl. Svoboda umělecké tvorby bude nedotknutelným pokladem celé společnosti.

Umělci, stejně jako všichni pracující, budou zakládat rady tvůrčích svazů, pracovních kolektivů /divadel, filmových atelierů/, své odbory atd., budou též vysílat své zástupce na širší fóra všech pracujících v Československu.

4. Informace a sdělovací prostředky

Informovanost je důležitým předpokladem k tomu, aby lidé mohli plně žít, poznávat i správně rozhodovat při spravování svých záležitostí. Právo být informován, logicky spojené se svobodou projevu, je jedno ze základních lidských práv. Atmosféra svobodné diskuse o pravdivých informacích příznivě působí na vývoj společnosti i tříbení názorů jednotlivců. Svobodu tisku pokládáme za nezbytnou.

Svoboda slova by měla být zaručena bez výjimky všem. Jen za působení prokazatelné škody mluveným, psaným nebo zobrazeným projevem by za velmi přísně vymezených podmínek a za souhlasu velké většiny obyvatelstva mohly být zahájeny sankce proti autorům; sankce mírné a zcela určitě dočasné.

Každá názorová skupina by měla mít právo na svůj časopis, jehož náklad by byl určován patrně zájmem veřejnosti. Stejně tak by měl každý asi mít možnost vystoupit v rozhlasu a v televizi. Mohly by pro to být vyhrazeny určité pořady nebo volná "okénka" v programech.

Všechny materiály ze zasedání rad a též korespondence mezi radami budou veřejné. S ohledem na rozvoj telekomunikací a zapisovacích a zaznamenávacích přístrojů budou prakticky všechny návrhy hned zachyceny; takže snad bude vycházet i několik novin denně, věnujících se pouze práci rad, jakýchsi záznamů z dálnopisů v přijímacím koordinačním středisku. Výtah z těchto několika vydání v jednom dnu může znamenat nejčerstvější a nejzajímavější vnitropolitickou a vnitro hospodářskou informaci, bude se týkat celé společnosti, problémů lidí a určitých skupin a nikoliv denního programu prominentů, jako je tomu dnes. Rozhlas a televize budou zprostředkovávat častou účast téměř všech členů na důležitých jednáních rad, politických stran, odborů, církví, atd.

5. Sport

Sport nemá v totalitním byrokratickém státě svou prvotní hodnotu nutného a rovnoprávného nástroje rozvoje osobnos-

ti. Byrokracie se ho snaží zneužívat – a velmi často se jí to daří – ke shromažďování obyvatelstva /zejména mládeže/ do centralizovaných sportovních oddílů, v nichž je člověk nucen splácet povinnou daň režimu svými zdánlivě loajálními činy /účastí na manifestacích, poplatkem, mlčením/, a soustředí svůj zájem na nepodstatné problémy nebo pseudoproblémy, jež nemají nic společného s podstatou života společnosti. Podobnou funkci mají ostatně i jiné zájmové organizace; pokud ji nemají, bývají pronásledovány a zakazovány. Snaha po dosahování špičkových výkonů jednotlivých sportovců /což je často doprovázeno ničením jejich zdraví, obětováním velké části života/, využívání těchto výsledků sportovců k "reprezentačním" účelům, masový zájem o sport jen v hledišti a u televizoru a fandění jako jediný sebevědomý projev vlastního názoru, jako odreagování, zúžení životních zážitků špičkových sportovců, pořádání spartakiád jako pompézních manifestací podpory režimu, degenerace fyzického fondu pasivních sportovních konzumentů – to vše jsou negativní jevy současného sportu, změněného dle potřeby byrokratů pro propagandistické účely a pro odlákáni lidí od důležitých společenských problémů.

Nedostatek volného času, spotřebitelské shánění, neúměrně dlouhá a nevyužitá pracovní doba jsou též příčinou toho, že prastaré heslo "v zdravém těle zdravý duch" je chápáno doslova a do písmene, sport je považován pouze za zdravotní záležitost, předcházení chorobám či léčbu a jen v tom smyslu má kladné a celkem rozsáhlé uplatnění. Sport je však také hra, radost z pohybu, příležitost k porozumění mezi lidmi, je rovnocenným doplňkem intelektuálního rozvoje a harmonie osobnosti. Snad se svého uplatnění dočká v příští společnosti.

6. Rodina, emancipace ženy, sexuální revoluce

Člověk je charakterizován jako společenská bytost jednak svým postavením ve výrobním procesu, tzn. svým společenským bytím, a zároveň je bytostí vědomou, jejíž společenské postavení se víceméně správně odráží a projevuje v jejích myšleních a chování. Aby člověk žijící ve spravedlivých výrobních vztazích mohl dosáhnout i tomo odpovídajícího vědomí, musí mít možnost v každodenní praxi se přesvědčovat, že i on sám je jejich aktivní a řídicí součástí. V rozporu s oficiální propagandou byrokratických režimů zjišťujeme, že člo-

věk v těchto státech se jen velmi málo liší od konzumního měšťáka na Západě. Rafinovanou politikou nerovnoměrně rozdělených privilegií je stále držen v oblasti svých starostí ekonomických, rodinných, sexuálních a jiných. Puritánské potlačování svobodné sexuality je jedním z mnoha mechanismů, jimiž se do dnešního dne drží poddaný byrokratického režimu v pasivitě, zamotan do svých osobních problémů. Clovek je v těchto zemích vychováván k poslušnosti a pasivitě nejprve v rodině, v tomto "státu v malém", později ve škole a nakonec i v zaměstnání. Prostřednictvím rodiny se k a ž - d é státní moci dostává silný prostředek pro ovládnání obyvatelstva.

V rodině se každý člověk učí své roli, svému chování v násilné společenské organizaci, tuto roli přejímá a zařizuje se tak do státní mašinerie. Výlučnou rolí otce dříve bylo představovat autoritu státu v malém, být živitelem, hlavním soudcem i vládcem. Výlučnou rolí matky bylo starat se o děti a celou domácnost, být zástupnou autoritou. Děti byly naprosto bezprávné, jejich údělem bylo poslouchat a vykonávat. To je obraz rodiny v kapitalistickém státě, který leckde na světě ještě převládá a přetrvává též v nerozvinutých patriarchálních zemích třetího světa i s malými nuancemi v zaostalých byrokratickokentralistických oblastech.

Změny, které nastaly v totalitním byrokratickokentralistickém systému, nebyly rozhodně změnami k dobrému. Roli živitele dnes téměř v každé rodině musí hrát jak otec, tak i matka. Vyžaduje to snaha po udržení určité životní úrovně. Výchovu dětí tedy přejímá ze značné části stát: škola, družina, pionýrská organizace, školka, jesle apod. Rodina tedy stojí někdy vůči totalitnímu státu v opozici; znamená soukromí, útulek před tvrdými požadavky totality a – což se ukazuje především – vytváří citové zázemí, důležitý prvek lidství a mezilidské komunikace.

Vylíčené negativní rysy samotné rodiny ovšem zůstaly. Stále je to ona nejmenší hospodářská jednotka, která nutí člověka, aby se zařadil do určitého sociálního a hospodářského systému, a tak ho pomáhal udržovat. V tomto smyslu jsme stále ještě spíše součástí starého světa než světa nového.

Pomáhá tomu i u nás praktikovaná emancipace ženy, jež znamená pro ženu snad větší břímě než emancipace žádná. Pro skutečnou emancipaci ženy by bylo třeba též vytvořit sociální podmínky, které by usnadňovaly obstarávání potřeb, domácnosti a dětí, znamenalo by to uvolnit pouto totalitního

státu, které z kolektivu činí komando, usnadnit všechny záležitosti kolem těhotenství, porodu a výchovy dětí. Bylo by třeba též učinit ženu naprosto svobodnou v otázce toho, zda být těhotnou či ne /tedy v dnešním slova smyslu mimo jiné ve svobodné volbě potratu/. Nové sociální podmínky by měly umožnit společenskou rovnoprávnost obou pohlaví, usnadnění rozvodu a vyřešení sociálních i lidských problémů, jež přináší manželství jako jedinou vynucenou formu soužití obou pohlaví, petrifikovaná morálkou strany i zákony státu. Jako zastánci svobody pro odlišné styly života různých skupin musíme prosazovat též svobodu sexuální.

Sexualita a její projevy patří nerozlučně k lidství, a proto osvobození člověka musí nutně obsahovat i osvobození sexuálního projevu, osvobození všech tabuizovaných lidských potřeb a přirozených radostí.

IX.

ODBORY

V úvodu této kapitoly si dovoříme citovat nám blízkého autora, který publikoval následující text v roce 1968: "V samosprávném modelu jsou vztahy nadřazenosti a podřízenosti omezeny samou podstatou systémového uspořádání, a to pokud možno na svůj organizačně technický aspekt, bezprostředně zajišťující především koordinaci pracovního procesu. Sociální aspekty těchto vztahů jsou minimalizovány, zejména pokud jde o mocenskou sféru. Řídící pracovník je nadřazen určitým skupinám jakožto koordinátor pracovního úsilí a jako činitel rozhodující o operativním plnění úkolů. Zároveň je v zásadních otázkách hospodářské činnosti podniku podřízen, jakož i v jeho "mocenské struktuře vůbec" orgánům jeho osazenstva, představujícím mimo jiné i ty skupiny, jimž je po stránce koordinační a operativně organizační nadřazen. Sám pracovní kolektiv podniku se stává subjektem podnikání, čímž realizuje svůj vlastnický vztah vůči výrobním prostředkům. Vzniká otázka: Není v tomto systému již v rámci samotného organizačně ekonomického uspořádání postaráno o zájmy řadových pracovníků tak, že tím je jednostrannost vztahu nadřazenosti a podřízenosti v podstatě vyrovnána a že žádné samostatně se organizující protívahy není zapotřebí? Kdyby bylo možné na tuto otázku odpovědět kladně, znamenalo by to, že zvláštní existence odborů není funkční a je nadbytečná. Pak by bylo možné buď přeměnit odbory přímo v nositele samosprávného hospodářského řízení, anebo očekávat, že při zřízení zvláštních samosprávných orgánů mimo odbory v nich odbory postupně zaniknou."

Tato eventualita však neobstojí ani v našich modelových úvahách, a tím méně v realitě. Podnikatelské funkce a funkce ochrany zájmu pracovníků /byť i jsou podnikatelskými subjekty/ nemohou za nynějších podmínek industriálních vztahů /a možná, že nebudou moci za jakýchkoli budoucích podmínek jejich vývoje/ splynout v jedno, a to z těchto důvodů:

a/ vztahy nadřazenosti a podřízenosti v nemalé sféře koordi-

- nace a operativního řízení zůstávají. Určité nezávislé společenské organizace je zapotřebí k tomu, aby kontrolovala, zda se nesnaží přesahovat rámce této sféry a zejména, aby jim zabraňovala přejímat mocenské atributy.
- b/ Představitelé odborného vedení musí mít svůj hlas v samosprávných orgánech. Určité nezávislé společenské organizace je zapotřebí k tomu, aby bděla nad tím, zda se tento hlas nemění v hlas rozhodující, přeměňující samy samosprávné orgány v nástroj manipulativního působení.
- c/ Stanou-li se osazenstva podnikatelskými subjekty, dostane se samosprávný systém do soukolí tržního mechanismu. Samosprávné orgány tím nezbytně podléhají objektivním ekonomickým tlakům a v důsledku toho se mohou ve své podnikatelské aktivitě odcizovat celku osazenstva, přestanou dbát zájmů svých vlastních voličů, budou hospodařit na úkor bezpečnosti při práci, hygieny, někdy i bez dostatečného přihlížení k výdělečným zájmům. Určité nezávislé společenské organizace je třeba k tomu, aby se tomuto odcizení předcházelo, nebo aby se zmírňovalo. Na tom nic nemění ani skutečnost, že právě odborová organizace může tak dobře podněcovat k opačným výkyvům, k tomu, aby osazenstvo pro své aktuální zájmy přehlíželo širší a dlouhodobější zájmy podniku a celé společnosti, aby se například věnovalo příliš mnoho na mzdy a příliš málo na investice do nové techniky. Ale to je v pořádku. Právě proto jsou nutné dvě představitelské složky, které by se navzájem kontrolovaly a kritizovaly a právě tím vytvářely příznivé podmínky pro optimální vyústění celého boje a nepřipouštěly přílišné výkyvy.
- d/ Účast různých skupin osazenstva v samosprávných orgánech sotva kdy může být zcela vyvážená. Kdyby se uplatnila určitá pravidla proporcionálního zastoupení, projevil by se to pouze v početní rovnováze, nikoli však ve vyvážené aktivitě při návrzích, plánech, projednávání a rozhodování. Výzkumy účastí na řízení ukázaly, že je třeba počítat s převažující průměrnou aktivitou u skupin kvalifikovaných dělníků, techniků, vzdělanějších pracovníků, lidí zralého věku, pracovníků technické obsluhy. To jsou skupiny víceméně připravené přijmout samosprávný model a v zásadě schopné jej realizovat. Naproti tomu lze očekávat v průměru značnou pasivitu skupin nekvalifikovaných dělníků, žen, pracovníků s nižším vzděláním, lidí zcela mladých nebo zase těch nejstarších pracovníků na

páse a u představitelů těžkých ručních prací, řadových administrativních pracovníků. Není vyloučeno – a naopak je spíše pravděpodobné, že aktivní skupiny a ti jejich představitelé, kteří budou zvoleni do samosprávných orgánů, nebudou mít náležité porozumění pro zájmy jiných skupin, méně hlasitě se ozývajících.

Určité nezávislé společenské organizace je třeba k tomu, aby hájila zájmy těchto méně aktivních skupin a předcházela tak jak nespravedlnostem, tak i rozkolům v osazenstvu.

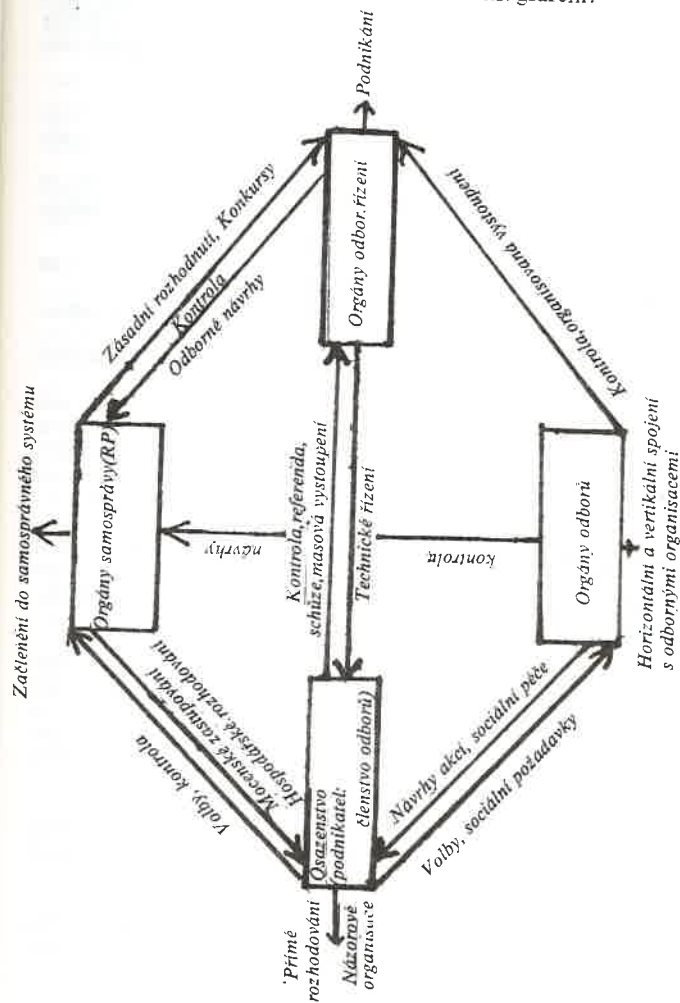
Z toho všeho je vidět, že ani v tom nejdemokratičtějším systému by se nevyplatilo anulovat zvláštní úlohu odborů. /Negativní zkušenosti s její minimalizací bylo možné získat v Jugoslávii./ Nelze považovat za paradoxní systém, v němž jedno a totéž osazenstvo volí dva různé orgány. Samo osazenstvo vystupuje ve dvou funkčních aspektech: podnikatelském a zaměstnaneckém. Může tedy odůvodněně volit svůj vlastní podnikatelský orgán a zároveň jiný, odborový orgán na prosazování a ochranu svých vlastních zaměstnaneckých zájmů. /Materiálně sociálních i lidsky sociálních./ Necht' jeden kontroluje druhého v zájmu jedné skupiny.

Lze jen připomenout, že v modelu závodních rad, který se u nás uplatnil v revolučním období po roce 1945, měly odborové organizace významné místo a rozvíjely intenzivní činnost. Bylo tu dokonce právo veta proti usnesení závodní rady, jež bylo v rozporu se zájmy osazenstva. I dnes lze o tomto diskutovat.

Činnost při ochraně zaměstnaneckých zájmů zde ovšem nechápeme v nějakém úzkém, nekoncepčním a pasivním smyslu. Jde o činnost sloužící rozvoji a ochraně pracovní síly v širokém a zásadním slova smyslu, tedy i sebeuplatnění osobnosti a jejich tvořivých zájmů, reprodukci pracovní síly, sportovní zájmy, rekreaci apod. Právě z těchto hledisek může být boj o prosazování a obhajobu zaměstnaneckých zájmů hlubší a cílevědomější a dlouhodobě účinnější.

Kromě toho je nutné uvést, že odbory působící v rámci samosprávného systému nemohou být nepolitickými odbory, a to v tom smyslu, že jejich činnost v mnoha směrech zasahuje do sféry hospodářské politiky a ovlivňuje politiku celé společnosti.

Schématicky lze vztahy hlavních společenských podnikových orgánů v samosprávném modelu znázornit grafem:

Již při zběžném zamyšlení nad soustavou vazeb vyjádřených v grafu je zřejmá značná vyváženost celého modelu. Projevuje se zejména v existenci dvou systémových obvodů, jimiž probíhá výměna látek, postojů a nátlaků v celém systému.

1. Samosprávný obvod: osazenstvo /jako podnikatel → vlastní orgány samosprávy → orgány odborného řízení osazenstvo /jako zaměstnanec/ /.
2. Obvod ochrany zájmů: osazenstvo /jako členstvo odborů → odborové orgány → orgány odborového řízení osazenstvo iako zaměstnanci/ /.

Oba tyto obvody tvoří nedílnou dialektickou jednotu, a to třemi styky:

1. oba vycházejí z osazenstva /byť i z jeho rozličných aspektů/;
2. oba působí na orgány odborného řízení a zajímají se /byť každý z jiné stránky/ o jeho činnost;
3. odborové orgány a orgány odborové samosprávy jsou nad to ve vztahu přímého působení, a to především kritickým postojem odborových orgánů vůči orgánům samosprávy. Odbory jsou ovšem navíc zainteresovány na tom uchovat si v těchto organizacích silný, byť i ne monopolní vliv.

Nelze ovšem vyloučit přímý vliv zaměstnanců na orgány odborného řízení bez prostřednictví orgánů samosprávy nebo odborů. Stejně tak bude jistě existovat kontakt mezi orgány odborů a samosprávy.

Ponecháváme otevřenou otázku jednoty odborů. V současných podmínkách jsou odbory centralizovány, což usnadňuje totalitní dohled a manipulaci. V budoucnu by mohla jednotu odborů být vážným mocenským konkurentem jednotného systému orgánů samosprávy. Jak vidno, bude i v odborech třeba prosazovat protibyrokratické zásady.

Odbory by ovšem měly být na celospolečenské moci nezávislé, především organizací kontrolní, varující, chránící, nikoli převodovou pákou jiných struktur a institucí.

V souvislosti s událostmi v Polsku v roce 1980 a v průběhu roku 1981 vyvstává otázka, zda odbory nemohou postupně

přerůst v orgány samosprávy. V Polsku jde proces emancipace pracujících cestou vytváření svobodných odborů, jež však v opozici vůči jedinému zaměstnavateli – státnímu mocenskému centru a byrokracii – hrají podstatně širší úlohu než klasické odbory v kapitalistických zemích. Předpokládáme, že odbory nemohou dlouhodobě hrát dvojí úlohu, sociálně obranářskou a konstruktivně podnikatelskou. Ač vývojem k této dvojí úloze tlačeny, polské odbory se jí brání, a řada představitelů Solidarity i KSS-KORu volá po vytvoření samosprávních struktur mimo struktury odborové.

Jednou z nejsilnějších zbraní pracujících je stávka. Budeme trvat na právu na stávku za každých okolností, i na právu stávkovat bez svolení odborových orgánů. Stávka je účinným projevem naléhavých zájmů pracujících; právo na stávku by mělo být kodifikováno ještě dlouho poté, co dohasne poslední stávka v lidských dějinách.

ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA:

Plán této práce obsahoval ještě několik částí. Do uzávěrky této edice se však už nedostaly z důvodů bohužel pochopitelných. Pro informaci uvádíme jejich rozvrh:

- X. Národnostní problémy, migrační politika
- XI. Mezinárodní vztahy

Třetí část:

1. Námítky proti našemu programu
2. Potíže a překážky
3. Spojenci a nepřátelé. Čs. opozice
4. Terminologie

Československo a socialismus

Autor psal tuto knihu čtrnáct let před jejím nynějším českým vydáním. To se projevuje zvláště v poslední části knihy, plné konkrétních údajů a čísel. Na jedné straně tak vystupuje do popředí Uhlova mimořádná schopnost charakterizovat podstatné a předpokládat správně vývoj. Celá řada ukazů a trendů, o nichž se zmiňuje, se rozrostla teprve v sedmdesátých letech. Na druhé straně však také řada jím uvedených údajů už skutečnosti neodpovídá. Vzhledem k tomu, že nakladatelství nemělo možnost s autorem, který je už dlouho vězněn, při přípravě knihy spolupracovat, ponechalo vše podle původního textu a prosí čtenáře v této souvislosti o pochopení.

INDEX

Pravda je revoluční
Gramsci

Lež je kontrarevoluční
Geisler

Události, k nimž v Československu od ledna 1968 docházelo, představovaly pro specialisty a znalce východní Evropy zájímavý fenomén. V březnu na sebe obrátily zájem zahraničních tiskových agentur. V červenci již vyvolávaly všeobecný údiv. Mezinárodní veřejné mínění si bylo jisto, že dojde ke střetu. Zdálo se, jako by Sovětský svaz v rámci své sféry vlivu ztrácel nad vývojem kontrolu. Celý proces pak vyvrcholil 21. srpna intervencí vojsk SSSR a států Varšavské smlouvy proti československému lidu. Od té chvíle již zveřejňované, rozporuplné informace o dalším běhu událostí nepředstavovaly přínos k pochopení situace v zemi. Mozaika zpráv nepodávala jasný obraz. Chceme proto na dalších stranách předložit několik myšlenek zabývajících se příčinami současné situace a úvahami o budoucím vývoji.

I.

PODSTATA SYSTÉMU

a/ ČESKOSLOVENSKÝ ÚNOR 1948

Sociální revoluce, do níž Československo v únoru 1948 vstoupilo, měla protikapitalistický, protiburžoazní a částečně proletářský charakter. Změna výrobních vztahů, k níž došlo /a proto hovoříme o sociální revoluci/, způsobila prudký rozmach výrobních sil: soukromé, kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků bylo zrušeno a tyto prostředky zestátněny, aby s nimi bylo nakládáno centrálně, na základě hospodářského plánování.

Kapitalistické hospodářství počátku roku 1948, do kterého začaly pronikat od roku 1918 /a přísně vzato již od jeho počátku v době Rakousko-uherského mocnářství/ prvky státního kapitálu, /1/ bylo schopno se rozvíjet vlastními silami při zachování kapitalistického charakteru hospodářství; bylo to ale schopno pouze za cenu určitých reforem a změn; spojení se zahraničními monopoly, napojení na kapitalistické trhy, získání možností pro koncentraci kapitálu, atd. Systém, který v Československu panoval v letech 1945-1948 tyto kroky znesnadňoval nebo vylučoval, a to ze dvou důvodů: Československo bylo podle dohod Stalina, Churchila a Roosevelta a podle výsledků války začleněno do sféry sovětského vlivu a tento vliv uplatňovaný domácími silami /zvláště KSC/ způsobil omezení velkokapitálu, sepětí československého hospodářství se sovětským, intervencí československého buržoazního státu do všech oblastí národního hospodářství z let 1945-48 byla v zájmu dělnické třídy a československých pracujících, kteří byli ochotni za zachování těchto opatření bojovat. Za těchto okolností mohla československá buržoazie dosáhnout změn, které by jí dovolily dále rozvíjet kapitalistickou formu ekonomickospolečenského zřízení jen politickými kroky, jež by v podstatě znamenaly, zvláště v době studené války, vymanění Československa ze sféry vlivu sovětské byrokracie přes její odpor a jeho splynutí s kapitalistickým Západem a jež by bylo možné uskutečnit jen zrušením pozitivních sociálních opatření přes odpor československé dělnické třídy. Je nepochybné, že zvláště první překážka byla nepřekonatelná. Zatímco sovětská vládnoucí elita byla zcela srozuměna s oslabením vlivu komunistických stran Francie a Itálie a souhlasila s prohlubováním kapitalistického charakteru západních zemí cestou vnitřních reforem, k němuž nabádala i poslušné oficiální komunistické strany těchto zemí, v případě buržoazního Československa, tvořícího spolu s ostatními státy střední a jihovýchodní Evropy kordóny chránící stát SSSR, nemohla připustit, aby se její vliv oslabil. Vzhledem k tomu, že jakákoli neutralita byla v daných podmínkách nemožná, stálo tehdy Československo na rozcestí: hospodářská situace vyžadovala změny, které byly vázány na změny politické a k uskutečnění cesty kapitalistických reforem a hospodářského a politického splynutí se Západem československá buržoazie měla však málo sil: přímá pomoc mezinárodní buržoazie, vedené imperialistickou buržoazií USA, byla záměrně neúčinná, protože američtí imperialisté nemohli ris-

kovat porušení Jaltských dohod. /2/ Z druhé strany silná československá dělnická třída stála za KSČ, která měla důvěru značné části obyvatelstva, i když zastupovala především zájmy sovětské vládnoucí elity. Z poměru sil vyplynulo, že zvěděla možnost druhá, která proměnila Československo na nekapitalistický, stalinistický, byrokratický stát, podivnou a zruďnou karikaturu socialistického zřízení.

"Vylvlastnění kapitalistů" – píše Čestmír Kožušník – "zrušení instituce soukromého vlastnictví podniků a jeho nahrazení společenským státním vlastnictvím ještě nevytváří samo o sobě socialistické formy organizace hospodářství... Ze skutečnosti, že společnost, stát se stává vlastníkem výrobních prostředků a vyrobené produkce, že získává právo jí disponovat, lze proto vyvodit nanejvýš závěry, že se tím znemožňují kapitalistické formy přivlastňování, ale vůbec už z toho nelze dělat závěry o ekonomických formách výroby a rozdělování v socialistickém hospodářství... Proto také ekonomická teorie socialismu, která celý systém ekonomických vztahů a zákony jejich pohybu vysvětluje a zdůvodňuje společenským vlastnictvím výrobních prostředků, nemůže být ničím jiným než spekulací. Nemůže být teorií ve vlastním slova smyslu, tj. vědeckým subjektivním obrazem objektivní skutečnosti, je to pseudoteorie, ideologická apologetika slepé hospodářské politiky /pokud se i tato politika touto teorií řídí/, nebo v nejlépeším případě soubor subjektivních přání a představ, jak by socialistické ekonomické vztahy měly vypadat. A jestliže se tyto představy střetnou se skutečnými jevy, které jim odporují, pak se prostě konstatuje, že tyto jevy neodpovídají podstatě socialismu, že jsou přežitkem minulosti, produktem nepochopení podstaty socialismu lidmi, výsledkem jejich špatných osobních vlastností apod. Takovouto "teorii" lze vše ovšem vysvětlit a zdůvodnit." /3/

Revoluční proces, který v Československu začal v únoru 1948, nesl v sobě již v zárodku deformace a degeneraci. Prestiž strany byla zdůrazněna jejím spojením se SSSR jako osvoboditelem a měla tedy značně emociální charakter; byla dána i její účastí v domácím a zahraničním odboji za druhé světové války. Strana sama byla však již od třicátých let značně zbyrokratizována; byla naprosto a zlobně podřízena KSSS, jejíž představitelé záměrně a systematicky měnili ostatní komunistické strany z revolučních nástrojů dělnické třídy na agentury své vlastní zahraniční politiky /tj. zabezpečení SSSR jako státu, zachování statu quo/. /4/

Vedoucí představitelé zbyrokratizované KSČ začali řídit vývoj v Československu jednak podle zaběhaných klíše, která důkladně znali v SSSR, tj. přistupovali ke všem změnám "podle sovětského vzoru", jednak podle rad sovětské vládnoucí elity. V jejím zájmu bylo zničení československé buržoazie jako třídy a provádění prosovětské zahraniční politiky; jejím zájmům se přímo přičila jakákoliv forma socialistické demokracie a svobodného, tj. socialistického rozvoje společenských tříd, skupin a jednotlivců. Je zřejmé, že sovětské "zkušenosti" z oblasti "zostřujícího se třídního boje" /tj. tedy vyřešení frakčního boje vládnoucí elity pomocí monstrprocesů, úkladných vražd, koncentračních táborů atp./, "zkušenosti" z absolutní neúčasti lidových mas a dělnické třídy na správě veřejných záležitostí a jejich soustavné dezinformování a atomizování /tj. pravý opak socialistické demokracie v zájmu "hladkého chodu" a... udržení se u moci/, "zkušenosti" s usměrňováním kultury, umění a společenského života vůbec, že tyto "zkušenosti" měly už v zemi, kde byly "načerpány", tj. v SSSR, zlobný vliv na charakter sovětského zřízení, které přestalo být sovětské /adjektivum od slova sověť – rada, tj. rada dělnických, eventuálně rolnických nebo vojenských zástupců/, že byly výrazem jeho degenerace a způsobily nesmírné škody morální a škody v oblasti kultury lidu i každého jednotlivce. Vzhledem k podmínkám zaostalého Ruska a negramotnosti rolnického lidu stačily však dva základní předpoklady, které zároveň vylučují kapitalismus, aniž by socialismus nastolovaly, a to: zestátnění výrobních prostředků a centrální hospodářské plánování, /5/ které byly bolševiky ve dvacátých letech zajištěny, k tomu, aby přes všechny deformace a všechny teror Stalinovy hrůzovlády se rozvíjely výrobní síly, aby země byla industrializována /i když "derevolucionalizována"/ a aby vzrůstala osobní spotřeba pracujících. /Později byla represivní opatření zmírněna při současné stabilizaci byrokratického systému, který se tím v určitých aspektech oslabil: stále však projevuje jistou životaschopnost./ Československá vládnoucí elita však převzala sovětský systém i s chlupy. V zemi s poměrně vysokou kulturní i hmotnou úrovní a vzdělaností, s početnou dělnickou třídou a početnou maloburžoazií, v zemi se značným množstvím demokratických svobod, které byly vybojovány československým lidem vedeným národní buržoazií v průběhu národní obrozeneckého boje v 19. století a zejména potom proletariátem ve 20. století, v zemi, kde tyto svobody byly po roce

1945 dále rozšířeny při částečné účasti lidu na řízení veřejných záležitostí /národní výbory a závodní rady byly po roce 1945 zárodky revoluční moci lidu/, tady v této zemi znamenalo přejímání sovětských "zkušeností" počátek totálního krachu této koncepce "socialismu", krachu, který se v plném světě musel ukázat dříve než v zemi, jež tuto koncepci zrodila. /6/ U zrodu sociální revoluce stály dva impulsy, každý z nich nutný a žádný z nich postačující: sovětský vliv /tj. import revoluce/ a odhodlání československé dělnické třídy přistoupit – pod vedením KSČ – k revolučním změnám. Bohatství a bouřlivý vývoj, jakož i důsledné zamlčování a zkreslování mnoha historických faktů, nedovolují dnes ještě podrobněji popsat, jaký byl jejich podíl na únorových událostech a jaký byl jejich vzájemný vztah. Únorové události nicméně proběhly bez účasti sovětské armády, která – kromě občasných manévřů – od listopadu 1945 do léta 1968 v Československu nikdy nebyla. Proběhly rovněž bez ozbrojeného boje /byl pouze jediný raněný/, i když část dělnické třídy /komunisté/ byla ozbrojena /tehdy vznikly Lidové milice jako orgán strany/.

Nesocialistická organizace revoluce, která se projevovala již od únorových událostí, je zřejmá i v tom, že na rozdíl od Říjnové revoluce se v Československu výrazně neprojevila tendence vzniku rad /sovětů/, které byly chápány jako orgány lidové /zejména dělnické a rolnické/ samosprávy. V četných závodech sice vznikly v roce 1945 dělnické "závodní rady"; byly však – stejně jako zárodky samosprávných orgánů v prvních dvou třech letech porevolučního Ruska "fabrično-zavodskije komitety" – odborovými orgány. Tato samosprávná myšlenka byla velmi slabá, závodní rady neexistovaly všude, nebyly nijak spojeny a vykonávaly především odborovou činnost /i když si často osvojovaly právo řídit výrobu nebo provoz/. Svůj samosprávný charakter ztratily po únoru 1948, kdy nová mocenská elita a byrokracie jejich činnost usměrnily na výlučně "odborovou" práci. Jednalo se ovšem o kariaturu odborů. Činnost akčních výborů z roku 1948 byla rovněž přísně usměrňována KSČ, a tím paralyzována. Národní výbory, které byly přirovnávány k sovětům, vykonávaly jen velmi omezenou hospodářskou moc /komunální hospodářství, místní doprava a obchod, částečně zemědělství/ a politickou moc postrádaly úplně. Lid v nich právem nespatořoval orgány své moci, protože od návrhu kandidátů na volená místa těchto výborů – o většině otázek ovšem rozhoduje nevole-

ný aparát – až po kontrolu opatření výborů, uplatňovaly svůj vliv blíže neurčená stranická místa. Aktivita části obyvatelstva, zejména dělnické třídy, byla rychle a záměrně otupena byrokratickými stranickými a státními orgány, proudem kariéristů a korupcí, danou společenským postupem neaktivnějších jedinců vzešlých z dělnické třídy.

Je však jisté, že únorové události proběhly za souhlasu převážné části dělnické třídy, na jejímž čele stála silná komunistická strana. /7/ Části obyvatelstva /mnohem méně než polovina/ se zmocnilo budovatelské nadšením zatímco odpor, nenávisť a obavy zasahovaly nejrůznější sociální skupiny a jednotlivce podle toho, zda byly ohroženy jejich perspektivy nebo zda před nimi vyvstávala naděje na společenský vztup, ať už skupinový nebo osobní, podle toho, zda byli vývojem poškozeni nebo jestli získali. Do strany vstoupily statisíce lidí, "aby se udržely" nebo lépe, aby získaly.

S postupujícím kariérismem se začal šířit strach, strach o budoucnost, majetek, strach o existenci, strach o život.

aa/ DOPIS L. HARDMUTHA:

Jestli cílem celé studie je takřka výlučně konkrétní problematika Československa, pak cílem tohoto, řekněme polemického, úvodu je sledovat spíše některé obecné historické rysy Československa v letech 1945-47; při takovémto pojetí však právě není možné odpoutat se přinejmenším od celoevropského vývoje téže etapy. Příčina tkví v povaze věci: především Československo procházelo vývojem k socialismu, což znamená, že je nutno jej zařadit také do kontextu mezinárodního komunistického hnutí, za druhé je nemyslitelné oddělit Československo jako klíčovou strategickou pozici ve střední Evropě od složité hry s kalkulací mezinárodní politiky. Jak uvádíme dále, je rovněž v povaze věci, že oba výše uvedené faktory spolu velice úzce souvisí. Máme na mysli byrokratickoetatistickou degeneraci prvního dělnického státu při současném zachování jeho vlivu na mezinárodní dělnické hnutí, tj. komunistické hnutí.

Tato otázka byla ovšem velmi často objektem zkoumání historiků, pohříchu však šlo o otázku chápánou spíše jako ideologickopropagační argument, nežli předmět objektivních marxistických zkoumáních. Ze starších koncepcí uvedeme dvě hlavní:

1. Výklad stalinistický. Jak praví slovenský historik Edo FRIS, je to "výklad, který vlastně nezná problémy. Všechno se odehrálo podle plánu. Úlohy byly předem rozdané a výsledek předurčený. Ti, co se během politického a mocenského boje vybarvili jako reakcionáři, byli reakcionáři vlastně od začátku. Komunisté to věděli a nedělali si žádné iluze. Jenže masy měly ještě iluze. Jednak proto, že neměly dostatek samostatných politických zkušeností, jednak proto, že reakcionáři se obratně maskovali. Ale v zostřujícím se boji se iluze postupně ztrácely, rozplývaly, až se rozplynuly úplně, protože reakcionáři se odhalili a masy se na základě vlastních zkušeností zbavily iluzí. A když byla reakce odhalena a izolována, síly pokroku mohly bez krveprolití a porušení platných zákonů dosáhnout politického vítězství". /Edo FRIS, Myšlienka a čin; NPL 1968, str. 176./

Tento výklad měl, kromě křišťálové průzračnosti, takže byl nezdědka srozumitelný i stranickým propagandistům, i řadu jiných neocenitelných výhod. Tak například pod tímto zorným úhlem se revoluce sobě podobají jako vejce jestliže to byly poražené revoluce, vysvětlení je asi takovéto: reakce se maskovala daleko obratněji, což vhodně spojíme s nezápornou pravdou, že buržoazie byla tehdy ještě mladou a vítělnou třídou, dále pak chyběla skutečná avantgarda proletariátu – či komunisté a tedy Josef Visarionovič – která by neohroženě poukazovala na pokrytectví reakcionářů/, takže je možné vystačit s tímto schématem nejen na všechny země v globálu jedné epochy, ale prostou změnou vlastních a místních jmen či jiných nepodstatných detailů vytvoříme z období únor – říjen 1917 v Rusku kupříkladu periodu květen – červen 1968 ve Francii. Pozorný čtenář jistě odhalil, že tato historická metoda je prakticky stejná jako metoda politického vládnutí stalinistů, totiž manipulace se subjekty jako přísně ovladatelnými a přesně kontrolovanými mechanismy /včetně odmanipulování vzpurných historiků do koncentračních táborů/. Faktická neudržitelost tohoto výkladu byla prohlášena /což je ovšem příznačné/ v rámci tzv. destalinizace země socialistického tábora a dnes ho – až na pár neostalinů či debilních bulharských malinářů – nikdo nevyznává, /neboť podobné teorie je skutečně nutné "vyznávat"/.

2. Výklad reprezentovaný hlavně jménem Isaak DEUTSCHER. Pro upřesnění zopakujeme velmi stručně základ jeho názorů. Deutscher říká, že během posledních fází druhé světové války a hlavně po osvobození jednotlivých zemí armádami vel-

mocí, politika těch samých velmocí zcela paralyzovala jakýkoli svobodný vývoj národů. Jinak řečeno: z vnějška pocházející síly zatlačily do pozadí vnitřní síly sociálního samopohybu. Koleje, ve kterých se tento diktát hlavně pohyboval, vytvořila Jaltská /ale nejen ona/ dohoda, neboť zde došlo k rozdělení zájmových sfér, ať již formou gentleman agreement, či zda bylo toto rozdělení přímo zaprotokolováno do tajných klauzulí.

Toto je ovšem názor, s kterým je nutno se seriózně zabývat. Deutscher věde v evropských dějinách linii velmocenské politiky, resp. její dominující role, ať již od dob napoleonských válek /neboť je nutno si uvědomit, že hranicemi stanovenými na vídeňském kongresu pohnul teprve takový otřes, jakým byla porážka jednoho evropského mocenského bloku v první světové válce/ až po současnost. Podáváme zde Deutscherovy názory velmi stručně, avšak předem daný rozsah naší práce nás nutí předpokládat znalost děl Isaaka Deutschera /což ostatně nikomu nemůže být na škodu/. Pokud se nás týče, my se však domníváme, že tato koncepce trpí přílišnou statickostí, apriorností, že prostě nerespektuje dialektickou dynamiku struktury dějinného procesu.

Předně v obecné rovině se domníváme, že přesun proporcí mezi vnějšími a vnitřními silami, které ovlivňují směr vývoje jednotlivých národů, nevysvětlíme pouhým poukazem na stoupající význam velmocenské politiky. To by totiž znamenalo úplně pominout vliv a význam celé série burcujících válek malých či nevelmocenských národů, španělskou občanskou válkou počínaje a Vietnamem konče. Jestliže ale opět budeme chápat tyto jevy nedialekticky, nedynamicky, dopouštíme se řady jiných vážných omylů – například toho, že zapomínáme, že na druhé straně každá porážka socialistického /revolučního/ hnutí zužuje prostor pro jiné experimenty se socialismem, že posiluje monopol SSSR jakožto experta přes socialistickou revoluci /srovnej se stalinskou koncepcí dějin/. Myslíme, že nepřímým důkazem může být dnešní sovětsko-čínský spor. A to již vůbec nemluvíme o tom, že během války nabývají váhy národy, které dříve takovou váhu neměly /tedy atomizace mocí/. Jen jednu poznámku na závěr: nebyla to přece aktivita velmocí, která vedla k válce /jestliže předpokládáme její nevyhnutelnost/, nýbrž právě jejich neaktivita, politika appeasementu.

V rovině konkrétních faktů z Deutscherovy teze vyplývá, že: a/ V zemích obsazených západními spojenci nemohlo dojít

k socialismu /cestou revoluce, převratu, legálním převzetím moci atd./.

b/ V zemích obsazených sovětskou armádou nemohl být nastolen jiný režim než sovětská představa o socialismu.

Už při povrchním zkoumání zarazí kategoričnost těchto tvrzení; je přitom dost lhostejné, že Deutscher takovoto striktní formulace nepoužívá, neboť obvykle je takto jeho teorie chápána. Skutečnost – jak je jejím zvykem – je podstatně složitější.

Jestliže se věnujeme pohledu na vývoj v západních zemích – máme na mysli Francii a Itálii – zjišťujeme řadu nesrovnalostí s výše uvedeným výkladem. Pro větší zřetelnost se pokusíme na konkrétní situaci nastínit hlavní rysy jevu, o který vlastně jde.

Odboj v zemích okupovaných Německem se během války situoval doleva, začíná získávat antikapitalistický charakter, a to ve velké míře. Po válce pak dochází ke zlomu – jak říká francouzský historik H. MICHEL, vývoj "nedokázal překročit Rubikon". Proč, to je právě jádro sporu, který se – přesvědčení o správnosti a nezbytnosti našeho počínání – snažíme zkomplikovat. Jak jsme již řekli, nemůžeme souhlasit s tím, že Stalin v zájmu dohody se spojenci obětoval revoluci na Západě, respektive nepopíráme tento faktor, ale nepovažujeme jej jako takový za nejdůležitější. K tomu by asi Stalinova autorita nestačila – revoluční rozmach by byl příliš silný. Snad by bylo možné uvažovat o taktickém důvodu, který vedl ve svých důsledcích k částečné "demoralizaci" levice, totiž k úvaze, že při velké síle revoluční vlny již před porážkou Hitlera by případná radikalizace Evropy mohla posílit tendence k uzavření separátního míru s Německem ze strany západních spojenců /samozřejmě s Německem bez Hitlera/. To však jenom na okraj. Rychlá a prudká krize antifašistického bloku ve dvou poválečných letech má příčiny i jiné. Kloníme se k názoru italského historika MAGRIHO, který vidí "část příčin i v nedostatku a slabosti politických a ideových sil, které řídily toto hnutí". Totiž: přes přítomnost anglo-amerických vojsk /jejichž pouhá přítomnost nemohla nepovzbudit samozřejmě buržoazní a pravicové elementy/ zbýval komunistickým stranám dostatek prostoru pro realizování teorie, k jejímž naplnění vlastně vznikly – tj. k realizaci revoluční přeměny světa na základě Marxových analýz vývoje. Což neudělaly, ačkoliv objektivní důvody tomu nemohly zabránit. Podle našeho názoru se musíme mimo jiné obrátit

k přeměně samotné revoluční teorie, která ve svých důsledcích znamená určitý posun ve výkladu jevů, určitý, svým způsobem idealistický "pohled skrze schemata", který zdeformoval schopnost komunistických stran pružně zaujímat stanoviska a správně se orientovat v politickém boji. Jenomže abychom vysvětlili tento jev, který je zcela zjevně poplatný stalinismu, museli bychom analyzovat příčiny stalinismu, což přesahuje rámec této poznámky. Závěrem jen podotýkáme, že stalinismus nevzniká až v roce 1929, nýbrž se konstituuje daleko dříve, a že jenom některé rysy, které jsou pro něj charakteristické, vznikají až po roce 1929. Některé tendence v ideologické rovině, které je možno považovat za určité podhoubí stalinismu, jsou velmi starého data – jestliže bychom například chtěli prozkoumat některé statistické tendence /jež jsou příznačným podtextem stalinismu/, museli bychom, podle našeho názoru, sestoupit až k polemice mezi anarchismem a marxismem.

Zde bychom se rádi vrátili zpět k Československu. Jestliže čtenář akceptoval alespoň část našich názorů, pak jistě chápe, že československý vývoj 1945-47 připomíná spíše vzrušující drama než překonávání propasti mezi předvojem a masami v procesu získávání vlastních zkušeností /plus přiměřená diskreditace oportunistu maloburžoazních stran/, či pohyb pěšáka na šachovnici velmocenské diplomacie. I když československé vedení bylo ve své drtivé většině "moskevské", přesto dosti dlouhou dobu hájilo myšlenku vlastní cesty. Považujeme za nepravděpodobné, že by šlo o – byť neuvědomělou – snahu vyhnout se komplikacím, které by nutně vznikly / a také vznikly/ aplikací specificky ruský degenerovaného socialismu na podmínky všestranně daleko rozvinutější země; spíše to byl skromný pokus o jakousi seberealizaci a přínos zkušenostem revolučního proletariátu. Faktem je, že komunističtí předáci několikrát i po roce 1948 soukromě prohlásili, že "chtěli jsme to dělat jinak" /Svermová/. Jenomže opadnutí revolučního vzrchu na Západě a upevnění otrocky prosovětských režimů ve východní Evropě /s výjimkou Jugoslávie/ způsobilo osamocení a odlišnost československých komunistů, kteří se tak stali cílem káravých pohledů právě proto, že byli jiní. Současně působil i vliv právě začínající studené války, a to ze dvou směrů: předně bylo Československo jako stát, tj. bez ohledu na své společenské zřízení, tlačeno logikou vývoje na stranu Sovětského svazu /protože druhá eventualita /Německo/ byla nepřijatelná, jak to vyjádřil tehdejší ministr

zahraničí Jan MASARYK/; tímto způsobem se omezoval prostor pro manévrování nejenom pro stát Československo, ale – a nejen proto, že komunisté byli ve vládě zastoupeni – i pro komunisty. Za druhé pochopitelně komunisté jako komunisté se přimkli v nastalé situaci spíše k Sovětskému svazu. První náznaky závislosti se objevují roku 1947 v souvislosti s československým zájmem o Marshallův plán. Stručně řečeno, SSSR zakázal Československu účast na konzultativní schůzce v Paříži, kde měl navíc československý delegát vystupovat jako pozorovatel. Ponechme stranou antikomunistické pozadí Marshallova plánu, neb nás nyní zajímá zcela ultimativní forma, jakou Sovětský svaz svůj požadavek položil /účast na pařížské schůzce je neslučitelná se spojeneckou smlouvou mezi Československem a Sovětským svazem/, a to že Stalin tlumočil tento požadavek 9. července Gottwaldovi, který byl nejen premiérem, ale hlavně šéfem KSČ. Takto – ultimativně a po stranické lince – měla pro přístě vypadat konkrétní "spolupráce" mezi Československem a SSSR. Ještě rok předtím, v létě 1946, Gottwald se Stalinem diskutovali v Moskvě o možnostech specifických cest k socialismu pro Československo, dokonce připustili možnost dojít k socialismu bez diktatury proletariátu. Opět se dovoláváme stupňování studené války – Zdanovova analýza rozpadu světa na dva nepřátelské tábory, proslulý Churchillův projev o železné oponě – abychom pochopili, že československá "odlišnost", ještě před rokem stvrzená samotným Stalinem, se stala "slabým článkem". Kritika přišla již na podzim 1947 na zasedání Informbyra v Szklarské Porembě v Polsku. I když slovy se tato kritika týkala italských a francouzských komunistů, kteří se nechali vytlačit z vlády, měla spíše význam varování na adresu Československa, neboť všude jinde byla již otázka moci tlakovým či onakým způsobem vyřešena. A jiných pokusů o nátlak bylo více. Ale i to mělo svědčit ve prospěch našeho výkladu, bylo by nutné, aby Sovětský svaz měl ve své sféře vlivu zcela volnou ruku, používat slovního nátlaku na vedení KSČ – ptáme se. Jak jsme viděli výše, Československo se pohybovalo zhruba směrem určeným mezinárodně politickou situací – ale poslední a nejdůležitější krok, skutečný k v a l i t a t i v n í skok museli učinit komunisté sami. A také jej v únoru 1948, podporováni většinou lidu, učinili. Teprve jejich, poměrně samostatným rozhodnutím, byl další vývoj Československa určen definitivně. Abychom shrnuli: Československo leží příliš na západě, než aby se stalo socialistickou zemí

zcela automaticky, a příliš na východě, než aby někdo mohl zabránit jeho socialistické orientaci mocenskými prostředky. Ovšem, s podotknutím, za určitých podmínek.

Na místo závěrečných slov si dovolíme malou úvahu. Jestliže sledujeme vliv politiky velmocí na jednotlivé konkrétní země, zjišťujeme jev, který bychom přirovnali ke slavnému Heisenbergovu principu neurčitosti známému z kvantové fyziky. Jak víme, tento princip říká, že v makrosvětě není možné s o u - č a s n ě přesně změřit rychlost a polohu částic. Čím přesněji se snažíme změřit jednu veličinu, tím větší nepřesnosti se dopouštíme při měření druhé. Čím více zužujeme prostor působnosti velmocenské diplomacie, tím silnější vnitřní protiklady zjišťujeme; někdy dochází k rovnováze, někdy jsou ony protiklady vlivem historického vývoje slabé nebo neexistují vůbec, jindy opět převáží. Vždycky je však nutno se o tom přesvědčit. Nebylo naším cílem a úmyslem dokázat neudržitelnost teorie o Jaltské dohodě. Chtěli jsme jí dát jen správné místo a správný smysl. Chtěli jsme ukázat poválečnou Evropu jakožto výsek dějin, tvořených nejrůznějšími vývojovými trendy, které v daném období vrcholí, ztrácejí na síle, či se teprve rodí, vytvářejíce skutečnost, ve které se pohybuje, kterou mění a kterou je měněna tvůrčí aktivita mas i jednotlivce. Jiný pohled na dějiny není možný a dějiny si jej ani nezaslouží.

Praha listopad 1968

L.C. HARDMUTH

b/ MOCENSKÁ ELITA A BYROKRACIE

Oficiální propaganda hlásala, že Československo vybudovalo koncem padesátých let socialismus. Hlásala, že naše společnost tento socialismus nadále rozvíjí a prohlubuje, aby již tato generace žila v komunismu, jak to v té době tvrdil Nikita CHRUSČOV o sovětské společnosti. Je pravda, že v posledních letech, vzhledem k celkové atmosféře, bylo v Československu slyšet nadutý hlas této oficiální propagandy čím dál tím slaběji. Přestalo být jaksí slušné hovořit o diktatuře proletariátu a zcela podle sovětského vzoru se hovořilo o přechodu ke "všelidovému státu". Přesto bylo ale mnohokrát zdůrazňováno, že moc v Československu je v ruce dělnické třídy. Ve skutečnosti však tato moc spočívala na třech sloupech, na 1. organizačně politické struktuře, tj. na státních a společen-

- ských institucích – státní moc;
 2. hospodářské struktury;
 3. struktury stranické /KSC/.

Charakter organizačně politické struktury /státní moci/ byl dán tím, že její orgány – Národní shromáždění, jeho předsednictvo a výbory, ministerstva a centrální úřady, národní výbory krajské, okresní, obvodní, městské a místní, jejich předsednictva a komise, dále politická policie, veřejná policie, armáda, soudy, věznice a prokuratury, koncentrační tábory, nekomunistické politické strany, odbory, tisk, rozhlas a televize, ČSM, svazy, spolky, kluby atd. atd. – že tedy tyto její orgány byly centrálně řízeny nejvyššími stranickými místy a na každém stupni hierarchizovaného žebříčku byly kontrolovány stranickými orgány o jeden stupeň nadřazenými. Pod stejným vlivem stranických orgánů byla i struktura hospodářské moci /ministerstva, sdružení, podniková ředitelství, podniky, závody, provozovny a dílny/. Konečně i sám charakter stranické struktury se vyznačoval naprostou hierarchií, poslušností a direktivním rozhodováním "nejvyšších" míst; ve straně neexistovala svobodná diskuse a panovalo tam ovzduší zatuchlosti a neplodnosti.

Zběžný pohled na tyto tři mocenské struktury ukazuje, že politická i hospodářská moc byla v Československu v rukou úzké mocenské elity, která čím dál tím méně s dobrými úmysly vládla "místo lidu", "místo dělnické třídy", "místo strany". Rozsah této mocenské elity omezme na soubor jednotlivců, kteří měli rozhodující vliv na podstatné rozhodování celostátního významu. Početně byla tato elita velmi slabá; omezovala se na předsednictvo /politbyro/ ústředního výboru komunistické strany, tajemníky ÚV KSC, ministry důležitých resortů a eventuálně několik dalších osob, které stály v čele důležitých institucí /odbory, armáda, policie, národní shromáždění, atd./. Při určité kumulaci funkcí přicházíme k počtu 25-40 osob, které ve své naprosté většině byly členy ÚV KSC /v době po XIII. sjezdu KSC v roce 1966 byl ÚV 110 členů/. Počet členů elity kolísal; v roce 1967 byla elita poměrně úzká a navíc zcela v područí jednoho muže.

Členové mocenské elity byli v neustálém osobním styku, byli spojeni i rodinnými svazky. Jejich společenství se však velmi málo podobalo sporádané rodině. Před začátkem obrodného procesu v roce 1968 bylo v mocenské elitě jen velmi málo těch, kteří zastávali vysoké funkce již v roce 1948. Je ovšem pravda, že násilnou smrtí přičiněním svých "soudruhů" jich

skončilo jen několik /v roce 1952 proces se Slánským, Geminderem, Clementisem atd./, ostatní zemřeli přirozenou /?/ smrtí /např.: Gottwald, Zápotocký, Kopecký, Nejedlý/, odešli do ústraní /Široký, Bacílek/, nebo na méně exponovaná místa /Stoll, Císař/, nebo byli pouze věznění /Čepička, Barák/. /Jmenujeme jen ty nejznámější./ Tato skupina několika desítek "mocných" byla značně hierarchizována a v jejím čele stál posledních deset let muž s poměrně nízkou inteligencí a nedostatkem těch vlastností, které jsou v buržoazním světě potřebné k tomu, aby občan mohl kandidovat do místních zastupitelských úřadů – byl jím Antonín NOVOTNÝ, prezident republiky a první tajemník ústředního výboru KSC v jedné osobě. Bylo by jistě zajímavé popisovat vztahy mezi členy této mocenské elity v průběhu let; objasnit pád ministerského předsedy Širokého a ministra vnitra Baráka, příchod ministerského předsedy Lenárta, postavení generála Sejny, úlohu smutně proslulého hlavního ideologa Hendrycha, který byl dlouhá léta mužem číslo 2 ve státě a hlavní oporou Novotného a který v lednu 1968 dal svůj hlas Dubčekovi a přispěl tak k postupnému pádu Novotného a zhroutil celou stavbu. Bylo by ještě zajímavější posoudit úlohy, které hráli v tomto systému dnešní představitelé strany a státu, kteří v oné době zaujímali dosti významná postavení. /8/ Pokusíme se později popsat pohyb v mocenské elitě v průběhu roku 1968. Nyní přistupme k otázkám obecnějším a zásadnějším. Jak tato mocenská elita vznikla? Jakým způsobem vládla? Čí zájmy vyjadřovala? Do jaké míry způsob její vlády umožňoval nebo brzdil vývoj Československa a jeho podstatné stránky, tj. výrobní, spotřebitelskou, duchovní a morální? Jaký byl její vztah k ostatním složkám obyvatelstva? Sociální revoluce, jejíž příčiny jsme poznali v minulých kapitolech, znamenala vystřídání vratké koalice Národní fronty /KSC, soc. dem. strana, buržoazní strany/, která do té doby udržovala buržoazní charakter státu a respektovala jeho místo v sovětské sféře vlivu, novou vládnoucí elitou, jež se rychle konstituovala z vedení KSC. Buržoazní strany byly tehdy "přiskupeny" /vznikla socialistická strana z bývalé národně socialistické, rovněž byla ponechána strana lidová a dvě malé strany slovenské: slobody a národní obrody/, nebo byly zrušeny /např. agrární strana/, sociálně demokratická strana byla rozpuštěna a "vstřebána" do KSC a Národní fronta, sdružující politické strany a celostátní společenské organizace /zejména odbory a svaz mládeže/ se stala kontrolním orgánem všech

karikatur nekomunistických společenských a politických organizací. Pokrytectví /podle sovětského vzoru/ vládlo od první chvíle nepodařeného revolučního procesu. Příslušníci vládnoucí elity se stali nejvyšší straníční funkcionáři; byli tedy většinou přesvědčeni, že právě oni jsou povoláni k tomu, aby uplatňovali "diktaturu proletariátu".

Od samého počátku však nebyla mocenská elita schopna se opírat o dělnickou třídu /za jejíž nástroj vydávala komunistickou stranu/, protože systematicky vytvářela stav, kdy jakákoliv kontrola, uplatňování vlivu nebo dokonce rozhodování dělnické třídy a pracujících v oblasti činnosti elity byla nemožná. V prvních letech byla vzájemná vazba mezi vládnoucí elitou a dělnickou třídou ještě patrná; spočívala však na výhradně emociálním poutu, byla udržována propagandou a posilovala ji i ta okolnost, že většina příslušníků elity pocházela z dělnického prostředí, i když její příslušníci byli placenými profesionálními politiky již od dvacátých nebo třicátých let. S postupem času se mocenská elita čím dál tím více odtrhávala od pracujících, začala vyjadřovat "celostátní" zájmy a svou moc budovala na přísné hierarchii společenských institucí.

Důsledkem tohoto procesu bylo, že vládnoucí elita se začala opírat o další společenskou vrstvu, která se ihned po únoru 1948 začala vytvářet /či lépe přetvářet/ – o byrokracii. Byrokracie existovala i za kapitalistického systému. Její politická část, tj. stranické aparáty, plnily přirozenou funkci nástrojů soupeřících politických stran. Armáda úředníků bděla nad řádnou aplikací buržoazních zákonů a předpisů. Tato byrokracie kapitalistického – a před tím i feudálního – systému byla vždy poslušným nástrojem vykořisťovatelské třídy; úloha těchto nástrojů byla čím dál tím častěji svěřována vysoce kvalifikovaným odborníkům /technikům, ekonomům, právníkům./ /9/ Přesto však za kapitalismu nevystupuje byrokracie jako celek, je roztržena do různých specifických vrstev a prostředí podle svého společenského postavení, /tj. společenské úlohy/ a příslušnost k této byrokracii /máme na mysli spíše předúnorové Československo/ ani zdaleka neotevřela perspektivy vyššího sociálního postavení; v kapitalistickém systému jsou perspektivy do značné míry vázány na vlastnictví kapitálu. Po dobytí moci novou elitou, která se substituovala na dělnickou třídu, se vytvořila byrokracie jako společenská vrstva, která, jak poznáme, měla některé rysy společně s kapitalistickou byrokracií a s buržoazií a která přesto vynikala

novými, osobitými vlastnostmi a společenskou úlohou. Nejprve se však podíváme na vznik a složení této nové byrokracie.

Stejně jako příslušníci mocenské elity, i byrokraté byli většinou dělnického původu. Je ovšem pravda, že byrokracie absorbovala i značné množství staré buržoazní byrokracie. Její příslušníci však měli malou naději na společenský postup a zůstávali na subalterních místech. Byrokraty se nejčastěji stávali ti, kteří sice pocházeli z dělnických rodin, ale sami dosáhli "vyššího" stupně společenského žebříčku: maloměstáci duchem i sociálním postavením /malovýrobci, maloobchodníci apod./, kteří se ve třicátých letech nebo za okupace oddělili od dělnické "aristokracie", tj. vyšli z rodin lépe situovaných dělníků, rychle zapomněli na své buržoazní ambice /koncentrace kapitálu/ a chopili se daleko schůdnější cesty, která se před nimi otevírala – začali usilovat o společenský postup po stranické, tj. politické "linii". Z nich se stali dělníci ředitelé a náměstci, oni obsadili klíčová místa ve všech odvětvích národního hospodářství. Na místa odborníků, kteří měli předkládat koncepce pracujícím, aby o nich demokraticky rozhodli, se dostali neoborníci, kteří, nikým nekontrolováni, prováděli podle svých chabých schopností rozhodnutí "shora".

Byrokracie, která vznikla z vůle mocenské elity, se tak stala významnou a mocnou společenskou silou. Mocenská elita povolala její vznik, aby mohla uplatňovat svoji vládu. Byrokraté, aniž by měli sebemenší právo na kritiku rozhodnutí elity, uváděli je v život a vyžadovali jejich plnění – za pomoci pokrytecké propagandy a ukradené a překroucené ideologie – od nejširších lidových vrstev. Byrokracie plnila ještě další společenskou úlohu – podávala informace vládnoucí elitě. Tyto informace se týkaly především činnosti samotné byrokracie, a proto byly soustavně falšovány, aby se přiblížily těm, které vládnoucí elita chtěla slyšet. Rovněž třetí společenský úkol byrokracie byl významný a vtiskl jí nový, specifický charakter: byrokratické špičky se začaly prolínat do mocenské elity, příslušníci elity se doplňovali výhradně z nich a tak se byrokratům otevřela perspektiva nejvyššího společenského postavení. K prestiži a síle byrokracie přispívalo i to, že nařízení mocenské elity, která byrokracie prováděla a kontrolovala, byla vždy jen rámcová a nemohla vyčerpávat /i když se o to úporně snažila/ všechny aspekty společenského života.

Z uvedeného plyne, že tato nová byrokracie, stejně jako byrokracie kapitalistického zřízení, bdí nad zachováním výrobních vztahů společnosti a jejich zákonů, provádí nařízení "shora" a vyžaduje jejich plnění. Její společenská úloha /i její počet/ však daleko převyšuje úlohu /a počet/ buržoazní byrokracie. Úloha buržoazie za kapitalistického systému se dělí: nejdůležitější část přechází na mocenskou elitu, která soustřeďuje ve svých rukou daleko větší moc než vládnoucí elita kapitalistického státu ve stejném stupni závislosti např. na americkém imperialismu, v jakém je Československo na sovětské vládnoucí elitě; větší, i když podřadnější část moci buržoazie přechází přímo na byrokracii, která je ovšem odpovědná vládnoucí elitě; třetí část moci a úlohy buržoazie je zrušena vůbec /zejména v oblasti malovýroby a maloobchodu, v oblasti pohybu kapitálu atd./ Jak už bylo řečeno, liší se dále tato nová byrokracie od kapitalistické byrokracie i monopolem na cirkulaci informací a – a to zejména je důležité – možnostmi, které stýká každému jednotlivému byrokratovi při postupu kádrů až na nejvyšší místa – do mocenské elity. Přistupme nyní k přesnějšímu vymezení pojmu byrokracie. V naší terminologii by bylo jistě možné pojmut vládnoucí elitu do byrokracie už proto, že se elita doplňuje výhradně z byrokratických špiček a proto, že je obtížné stanovit přesnou hranici mezi mocenskou elitou a byrokracií. Nutnost odlišení obou pojmů vidíme v kvalitativním rozdílu mezi oběma skupinami: kritériem nám budiž možnost podílet se na ústředních rozhodnutích celostátního významu, která přísluší výhradně mocenské elitě. Z tohoto hlediska není rozdílu mezi náměstkem ministra a ředitelem malého závodu, protože ani jeden z obou byrokratů nemá možnost ovlivňovat podstatným způsobem určitý úsek vývoje země. /Rozdíl v privilegiích těchto dvou byrokratů je ovšem značný./ Opírajíc se o byrokracii jako vykonavatele svých nařízení a jako výlučného informátora o společenském pohybu a "dodavatele" kádrů, mocenská elita začala postupně vyjadřovat zájmy především byrokracie. V tomto dokonale odcizeném smyslu, kdy mocenská elita spojená pupeční šňůrou s podřízenou byrokracií, která prováděla její nařízení, dodávala jí informace a kádry a po třech strukturách /stranické, státní administrativní a hospodářské/ zajišťovala její moc, kdy tato mocenská elita a byrokracie vzešly z dělnické třídy – i když většinou z jejích maloměšťáckých složek –, kdy mocenská elita, aby se udržela u moci, musela vyjadřovat určité zájmy

dělnické třídy /např. zvyšování životní úrovně/, i když anti-socialistickými vazbami, tedy v tomto odcizeném smyslu je možno hovořit o "diktatuře proletariátu" v naší zemi. Je ovšem zřejmé, že vzhledem k oficiální propagandě se jeví tento objektivní pohled na mocenské rozložení sil jako karikatura diktatury proletariátu, stejně jako celý systém se jeví jako zrůdná karikatura socialismu.

Jisté sepětí mocenské elity a byrokracie s dělnickou třídou bylo dáno i antikapitalistickým vývojem země: zestátnění výrobních prostředků bylo ohrožováno těmi, kteří samozřejmě nepochopili podstatu deformací vývoje, zaměňovali proletářskou moc a její karikaturu /stalinismus/ a stávali se tak nechtěně nepřáteli socialismu i jeho oficiální ideologie – marxismu /žádné jiné učení nebylo snad tolik zneužito jako toto/, nepřáteli dělnické třídy, slepými antikomunisty. Tato nemoc postihla automaticky miliónové společenství drobné a střední buržoazie, proti níž bylo zakročeno tím, že byla v krátkém čase zrušena její společenská úloha: buržoazie byla donucena se zproletarizovat; pohltila ale také statisícovou vrstvu inteligence a studentstva a rozšířila se zejména mezi mládež. Proto mocenská elita prostřednictvím byrokracie, která zcela ovládla armádu, policii, soudnictví, věznice a koncentrační tábory /které založila/, a samozřejmě obce, závody, úřady, pracoviště a školy, od samého počátku uplatňovala politiku zastrasování a represálií, které postihovaly samotnou fyzickou existenci nejrezistentnějších elementů, ať už byl motiv jejich odporu jakýkoli. Teorie o "zostřujícím se třídním boji" měla ospravedlnit vraždy a mučení politických odpůrců, často přesvědčených komunistů. Proto je možné tento systém označit za totalitní a atmosféru, která vládla, za atmosféru strachu a násilí.

Později ukážeme, že přes antikomunistický charakter vazby mocenská elita – byrokracie – pracující, přes nesmírné morální a ekonomické škody, které způsobil, zaznamenalo Československo nepopíratelný hospodářský rozmach, patrný zejména v prvních pěti /a i deseti/ letech po roce 1948, a to zejména v oblasti hrubé výroby /průmyslové/, těžkého průmyslu a rozvoje Slovenska, méně už pak v růstu životní úrovně dělnickoroľníckých vrstev. Tento rozmach výrobních sil byl ovšem způsoben nikoli byrokratizmem a stalinismem, ale tím, že tyto výrobní síly byly uvolněny revoluční změnou výrobních vztahů a zestátněním výrobních prostředků a centrálním hospodářským plánováním.

V dalších kapitolách rovněž uvidíme, jak byrokracie se stala, spíše než vládnoucí elita, opravdovou brzdou rozvoje země – včetně rozvoje výrobních sil – a dokážeme, že revoluční změna daného byrokratického systému bude spočívat právě v rozbití mechanismů moci této početné vrstvy. Dokážeme, že vládnoucí třída, i když se s nejlepšími úmysly postaví do čela státu, aby vyjadřovala zájmy lidu, je bezmocná, jestliže dělnická třída sama nezničí byrokratickou strukturu na všech úrovních a všech oblastech společenského života.

c/ CO JE ČESKOSLOVENSKO?
/Marxistické koncepte podstaty systému/

Zatímco buržoazní svět není schopen podat přesvědčivou analýzu společenskoeconomického charakteru SSSR a jeho satelitů /popisuje pouze některé jeho aspekty a poukazuje na jeho totalitní charakter/, zatímco oficiální propaganda těchto zemí se omezila na všeobecné poučky vytržené z Marxe, Lenina a Stalina, které nemají nic společného s realitou těchto zemí, vzniklo za posledních čtyřicet let několik marxistických koncepcí, které se snaží o analýzu společenského charakteru SSSR a v posledních dvaceti letech i o analýzu společenského charakteru tzv. lidových demokracií. Jde především o koncepci návratu kapitalismu, koncepci byrokratického kolektivismu /ve smyslu nového společenského řádu/ a trockistickou koncepci byrokraticky degenerovaných dělnických států. I když se tyto koncepte zabývají především sovětskou společností, a poměry ostatních "lidových demokracií" /kromě Jugoslávie/ hodnotí jen na okraji, zastavme se u každé z nich a zkoumejme je zejména ve světle československé společnosti.

Je nepochybné, že společný řád těchto koncepcí je neotřesitelný: Říjnovou revoluci hodnotí jako pozitivní, jako zcela nebo částečně proletářskou revoluci, která vytvořila dvě základní podmínky socialismu: výrobní prostředky a zahraniční obchod byly vyrvány ze soukromých rukou /byl zrušen kapitalismus ve své klasické podobě/ a hospodářství začalo být plánováno centrálně /i když právě na centrální hospodářský a politický model se názory velmi rozcházejí/. Tyto koncepte se shodují v tom, že ve dvacátých letech /u maoistů v padesátých letech!/ došlo v sovětské společnosti k deformacím /degenerací/, takže SSSR dnes není státem, kde by moc

byla v rukou dělnické třídy nebo pracujících. /Obdobně se tyto koncepte vyjadřují o zemích "lidových demokracií"/. Kládouce sovětský systém mezi kapitalistický a socialistický /kvalitativně nebo časově/, hovoříce o třetím /třídním/ systému nebo o vývoji k /neo-/ kapitalismu nebo o návratu ke kapitalismu, shodují se tyto koncepte dále v tom, že vládnoucí vrstva /nebo třída/ SSSR /byrokracie, nová třída nebo buržoazie/ zradila Říjnovou revoluci /ve dvacátých letech/, která vzplanula jako světová revoluce, a v zájmu sovětské společnosti – a zejména ve svém vlastním zájmu – se snaží udusit sebemenší zárodek revolučního boje ve své sféře vlivu a účinně pomáhá udusit revoluční vlny ve sféře vlivu imperialismu, i když je někdy nucena se na oko nebo skutečně proti imperialismu postavit. Tyto koncepte se rámcově shodují dále v tom, že při nepopiratelném rozvoji sovětského hospodářství se společenský život SSSR vyznačuje pokrytectvím, kariérismem, odcizením, morálním úpadkem, dezinformací a nevědomostí lidových mas. Většina z nich charakterizuje obdobnou situaci v evropských zemích ve sféře sovětského vlivu.

Nejstarší je koncepte o státním kapitalismu: již po X. sjezdu KSSS ji zastávala Komunistická dělnická strana Německa /KAPD/, holandští marxisté Gorter a Pannekoek, Ital Bordiga a Němec Karl Korsch, který hlásal své názory v letech 1926-27 v opozičním listě "Kommunistische Politik". Opírájíce se zejména o existenci NEPU, hovoří tito teoretici o kapitalistickém charakteru sovětské společnosti, který jednak přetrvál od Říjnové revoluce a jednak /a to zejména/ je do sovětské ekonomiky soustavně vnášen. Tato koncepte přetrvávala až do dnešních dnů, přes zrušení NEPU, přes zrušení tržního hospodářství a "rozkulačení", přes uchování nesoukromého vlastnictví výrobních prostředků. Zastánci této teorie hovoří o nové vládnoucí třídě, kterou někdy označují za /novou/ buržoazii, která se od klasické buržoazie liší pouze tím, že výrobní prostředky nevlastní, ale pouze jimi disponuje. Později uvidíme, že teorie o nové vládnoucí třídě je snadno napaadatelná. Samotné označení "státní kapitalismus" je však pochybné z toho důvodu, že totalní, absolutní státní kapitalismus jako báze kapitalismu i jako degenerace proletářské moci nikdy neexistoval a existovat nemůže, i když tendence k němu jsou čím dále tím silnější. Výstižně to popisuje Trockij v knize "Zrazená revoluce" /10/:

"Vyvstanou-li nové jevy, lidé se často uchylují ke starým slověům. Tak vznikl pokus zastít sovětskou záhadu termí-
nem státní kapitalismus, jež má tu výhodu, že nikomu nic přesně nefká. Slouží především k označení toho případu, kdy buržoazní stát převezme správu dopravních prostředků a části průmyslu. Nutnost podobných opatření je příznakem toho, že výrobní síly kapitalismu překračují jeho rámec a zavádějí ho k tomu, aby se v praxi nebo částečně sám popěl. Ale přežívající systém zůstává kapitalistickým navzdory případům, kdy se stává, že popírá sám sebe.

Teoreticky je možno si představit situaci, kdy by celá buržoazie se seskupila do akciové společnosti, aby řídila státními prostředky celé národní hospodářství. Hospodářský mechanismus takového řádu by nebyl žádnou záhadou. Jak víme, nezískává kapitalismus ve formě zisku nadhodnotu vytvořenou jeho vlastními dělníky, ale zlomek nadhodnoty celé země, a to úměrně účasti jeho kapitálu. V totálním "státním kapitalismu" by se zákon rozdělování zisku uplatňoval přímo, bez konkurence různých kapitálů, pomocí jednoduchého účetnictví. Takovýto systém nikdy neexistoval a nikdy existovat nebude, a to v důsledku hlubokých rozporů, které panují mezi jednotlivými vlastníky – tím spíše, že stát jako jednotný zástupce kapitalistického vlastnictví, by byl skutečně příliš křehkým objektem sociální revoluce."

O kapitalismu v SSSR a také v ČSSR hovoří rovněž oficiální maoistická propaganda, která je interpretována pročínskými a maoistickými skupinami v mnoha zemích světa. Maoisté však vycházejí z absurdních předpokladů: deformace v SSSR a v dalších "lidovědemokratických" zemích začínají teprve po Stalinově smrti, respektive v období po XX. sjezdu KSSS, kdy se vlády zmocnili "revizionisté". Aniž vysvětlují, jak je možné, že po dvaceti pěti letech existence budování socialismu a dovršení socialismu /jak maoisté tvrdí/ nastal tento náhlý zvrat, aniž se pouštějí do hlubších úvah nebo vysvětlení některých sociologických pojmů, označují sovětské představitele za revizionisty, zrádce dělnického hnutí, komplice amerického imperialismu, s nímž se spikli proti celému světu, a v poslední době, po sovětské intervenci do Československa, za sociálimperialisty a sociálfašisty. Tato slova jsou bez bližšího vysvětlení /které maoisté zásadně nepodávají/ jen bezob-
sažnými termíny, i když maoistická kritika, jsouc postavena před konkrétní aspekty, se v některých případech značně přibližuje skutečnosti. Tak je nutno přiznat naprostou oprávně-

nost kritiky změšťáčkování sovětské společnosti, stejně tak jako kritiky, útočící na sovětskou zahraniční politiku, která "zabezpečuje sovětský stát", brzdí revoluční hnutí na celém světě, sloužíc si přitom politikou "mírového soužití". Maoistická pozice je do značné míry dána státními zájmy Číny anebo tím, co za tento zájem maoisté považují. Maoisté ne-
jenže proto neprovedli analýzu podstaty sovětského systému za Stalina, ale naopak se ke Stalinovi veřejně hlásí, oslavující ho jako velkého vůdce SSSR. /Je zajímavé, že v poslední době odkazy na Stalina jsou méně časté, spory se přenesly do jiných rovin./ K tomu je nutno podotknout, že sovětská vládnoucí elita naplňuje v praxi Stalinův odkaz mnohem důsledněji než maoisté, kteří se s jeho metodami zcela rozešli. "Destalinizace" slovy, která byla v SSSR provedena a stalinistické metody a politické koncepce v praxi; obojí slouží zájmům sovětské byrokracie, stejně jako "drahý Stalinův odkaz" slouží zájmům byrokracie čínské. /11/

Bez kritiky a pochopení vývoje SSSR od Říjnové revoluce po šedesátá leta není však možno podat správnou analýzu současných jevů. Maoisté hovoří jen okrajově o společenském systému SSSR a dalších "lidových demokraciích": zatímco Jugoslávie je pro ně zcela kapitalistickou, v SSSR a jako satelitech se kapitalismus postupně zavádí. Je to tedy teorie návratu kapitalismu, která je z dialektického hlediska neudržitelná a ze sociologického hlediska nepodložená. Některými evropskými teoretiky je proto modifikována a jako teorie o návratu /vzniku/ státního kapitalismu, eventuálně neokapitalismu. Podle těchto teorií je zcela v rozporu s historickými kategoriemi tvrzeno, že v SSSR a v ČSSR se moci ujímá buržoazie, kterou někteří, aby se vyhnuli flagrantnímu matení pojmů, označují za "novou buržoazii" nebo "novou třídu".

K jak absurdnímu hodnocení situace se může dojít na základě falešných předpokladů, dokazuje následující citát /12/, kterým maoisté hodnotí situaci po sovětské intervenci v Československu, kterou odsuzují jako "hanebný zločin sociálfašismu a sociálimperialismu". "Sovětské revizionisté umožňují Dubčkové klíce zůstat u moci tím, že vyjadřují svou podporu metodám této klíky, které mají všeobecným způsobem znovu nastolit kapitalismus v zemi".

V souvislosti s "kapitalistickými" teoriemi je třeba se zmínit o koncepci trockistické skupiny Voix ouvriere /Francie/, která se rozešla se IV. internacionálou. Tato teorie vychází z toho, že revoluční přeměny, které byly provedeny ve druhé po-

lovině čtyřicátých let v zemích střední a jihovýchodní Evropy, byly do těchto zemí importovány Sovětskou armádou a sovětskou byrokracií, že se tedy na rozdíl od SSSR nejedná o proletářské revoluce /až potud je možno souhlasit/, že byly uskutečнены proti vůli dělnické třídy a že v podstatě neohrozily kapitalismus v těchto zemích. /Toto tvrzení je evidentně nepravdivé i v NDR, kam byl "socialismus" doslova přinesen na bodáčích a kde soukromě kapitalistický sektor hraje v národním hospodářství značnou úlohu./ Země "lidových demokracií" jsou zde označovány, na rozdíl od SSSR – což je byrokraticky degenerovaný dělnický stát – za buržoazní státy, i když jejich kapitalistický charakter se nijak nezduřazuje; je ovšem pravda, že autoři hledají jen s krajním vypětím sil v těchto zemích buržoazii. Uvádíme tuto teorii jen proto, abychom ukázali, kam až může i upřímné marxisty zavést neznalost a nepochopení. /13/

V poslední době se značně rozšířila teorie, která sice popírá kapitalistickou podstatu SSSR a jeho satelitů, ale "třetí" systém, nekapitalistický a nesocialistický, který v těchto zemích existuje, vysvětluje vznikem nové třídní společnosti, nové vládnoucí třídy /kterou někdy nazývá prostě "novou třídou", jindy "byrokracií"/. I když se tyto teorie vzájemně dosti odlišují ve svém přístupu k problémům a ve svých závěrech, můžeme je označit za teorie byrokratického kolektivismu. Tento nový společenský řád je analyzován Brunem Rizim /14/, Djilasem /15/, a Kuroněm a Modzelewským /16/.

Všimněme si blíže názorů Kuroně a Modzelewského, protože byly psány v roce 1965 a týkají se blízkého Polska. Kuroň a Modzelewski nazývají mocenskou elitu centrální politickou byrokracií /zkráceně jen byrokracií/, zatímco byrokracií samu poslušnými dozorcí, přísluhovači byrokracie. Vycházejíce z toho, že tato byrokracie /tedy mocenská elita/ je výhradním disponentem výrobními prostředky, docházejí k závěru, že tato skupina je společenskou třídou. Polští soudruzi tvrdí, že Polsko je stát se dvěma hlavními třídami, vykořisťovatelskou byrokracií a vykořisťovaným proletariátem, rozebírají otázku nadhodnoty, existenčního minima, cen, mezd, prostředků donucení a násilí, kterých byrokracie užívá, aby se udržela u moci. Hovoří se o třídním cíli byrokracie, který je podle nich výroba pro výrobu. /Jejich program je potom programem proletářské revoluce, a to jak politické, tak sociální, je to program dělnických rad, plurality stran, stojících na socialistických pozicích, zrušení armády a její nahrazení vše-

obecnými dělnickými milicemi, zrušení politické policie a cenzury atd./

Tato mocenská elita, nazývaná Kuroněm a Modzelewským byrokracií, však nemůže být třídou, protože:

1. Disponování výrobními prostředky není přímé a absolutní, ale je realizováno byrokracií /tj. statistickou armádou přísluhovačů režimu/, která je výkonným orgánem o určité /a stále rostoucí/ pravomoci.
 2. Moc elity závisí ve vztahu k byrokracií, jejíž /a nikoli své vlastní/ zájmy především vyjadřuje; zájmy byrokracie jsou spíše individuální zájmy každého jednotlivého byrokrata než zájmy skupinové: byrokracie dodává elitě informace a kádry.
 3. Mocenská elita je velmi málo početná skupina, která prodělává časté personální změny; její postavení je labilní, není kodifikováno třídními zákony, není dědičné, nezávisí na kapitálu ani na osobní prestiži, ale výhradně na vnitřním poměru sil uvnitř malé skupinky mocenské elity. Tuto mocenskou elitu můžeme dobře srovnat s elitami buržoazních /a i feudálních/ států. Přímá vláda v USA nebo ve Francii není svěřena buržoazii, ale delegátům její moci, která vládne v zájmu buržoazie, a tím její moc realizuje. Tato mocenská elita neodpovídá zájmům buržoazie homogenním způsobem; zastupuje mnohem více zájmy monopolistické buržoazie /a nejlépe zájmy nejsilnějších monopolů/ než zájmy malé a střední buržoazie. Její vláda je obtížná a uskutečňuje se cestou složitých kompromisů. Přesto je ale buržoazie vykořisťovatelská třída, která, jsouc koordinována mocenskou elitou, rozhoduje o výrobních prostředcích /a dokonce je vlastní/, o investicích a platech /v třídním boji s dělnickou třídou/, tj. rozhoduje o nadhodnotě a její realizaci. Můžeme shrnout, že buržoazní a byrokratická mocenská elita vyjadřují nikoli především své vlastní zájmy, ale zájmy jiných společenských skupin, tj. třídní zájmy buržoazie a individuální a částečné skupinové zájmy byrokracie. Zatímco buržoazní elita vzniká z moci buržoazie, v případě byrokratické elity je vztah opačný; elita nechává vzniknout byrokracií. Byrokratická mocenská elita má daleko větší moc než buržoazní. /17/
- /K problematice centralismu a manipulování jedinci se ještě několikrát vrátíme; již v závěru této kapitoly přinášíme obsáhlejší citát Dragoslava SLEJŠKY./
- Stejně jako mocenská elita, ani byrokracie není třídou, protože:

1. Hierarchie jí určuje společenskou úlohu vykonavatele a informátora elity.
2. V hierarchizovaném žebříčku byrokracii ubývá společenská úloha, sestupujeme-li po něm dolů/ministr je především byrokratem, zatímco mistr plní i objektivně pozitivní úlohu – organizuje výrobu, i když v byrokratickém smyslu/.
3. Příslušnost k byrokracii je dána jen osobní kariérou, není kodifikována třídními zákony a není dědičná /i když synové bykratů jsou obvykle lépe společensky situováni než synové dělníků; nestávají se však většinou byrokraty, ale příslušníky inteligence/.
4. Byrokraté, většinou vzešlí z dělnické třídy /i když se v posledních letech stávají "odbornější", tj. přijímají do sebe inteligenci/, jsou podle oficiální propagandy stále zástupci dělnické třídy a často jsou skutečně přesvědčeni, že jednájí v zájmu dělníků; jejich vztah k dělníkům je jako vztah k dětem: oni sami musí nejlépe vědět, co je pro dělníky dobré a dělníci to nemohou pochopit. "Co však tato tzv. nová třída nemá," píše Isaak Deutscher /18/, "je majetek. Nevlastní ani výrobní prostředky, ani půdu. Jejich hmotná privilegia se omezují na oblast spotřeby. Na rozdíl od manažerských elementů v naší /tj. tedy kapitalistické/ společnosti nemohou přeměnit část svých příjmů v kapitál: nemohou spořit, investovat, ani akumulovat bohatství, aby nabylo trvalé expanzivní formy v průmyslových akcích nebo velkých finančních aktivech. Nemohou odkazovat bohatství svým potomkům a nemohou se tedy udržovat jako třída."

Je ovšem zcela zřejmé, že mocenská elita a byrokracie, i když nejsou třídami, vykazují třídní postoj zejména v oblasti morali. /19/

Za přínosnou je možno hodnotit tezi o vykořisťování polských pracujících, tak jak ji předkládají Kuroň a Modzelewski. Zdůrazněme proto, že vykořisťování za kapitalismu i v našem systému nespočívá v tom, že se část národního důchodu proměňuje v nezaslouženou osobní spotřebu buržoazie nebo byrokracie, nebo lépe, vykořisťování nespočívá jenom v tom, ale především v tom, že nadhodnoty je využíváno proti zájmům pracujících /armáda, policie, cenzura, nevýhodné hospodářské smlouvy s politickým pozadím, dodávky zbraní diktátorským režimům apod./.

Mezi kapitalistickým a byrokratickým vykořisťováním jsou četné rozdíly: osobní

spotřeba kapitalistů je daleko vyšší než částka, kryjící privilegia bykratů; kapitalistické vykořisťování je daleko průhlednější než byrokratické: o nadhodnotě a využití národního důchodu rozhoduje často konkrétní kapitalista nebo alespoň konkrétní akciová společnost, monopol, zatímco o využití národního důchodu při byrokratickém vykořisťování rozhoduje anonymní mocenská elita velmi tajemnými způsoby; kapitalisté vykořisťují jako třída, jejich moc je dána jejich vkladem kapitálu, byrokraté na čele s mocenskou elitou vykořisťují jako vrstva, jejich privilegia nejsou vždy úměrná jejich postavení. Je zcela zřejmé, že parazitní charakter byrokracie jako vrstvy /i buržoazie má parazitní charakter, přesto však vykazuje větší "funkčnost" než byrokracie/ určuje také parazitní charakter, vykořisťování. /Hovoříme o vykořisťování v našem systému s jistými rozpaky; uvědomujeme si, že nadhodnota pozbývá v postkapitalistickém systému svého smyslu. Přesto však pomocí této "nadhodnoty", ať už pouze abstraktním vyjádřením investičních možností společnosti, o nichž rozhoduje mocenská elita a které realizuje byrokracie, vznikají nové užité hmoty, i když nejčastěji nemají charakter zboží, ale prostě dodávaných a odbíraných produktů./

Analýzu sovětské společnosti dvacátých a třicátých let podala především levá opozice v SSSR, která byla Stalinem ve třicátých letech fyzicky likvidována a která bývá souhrnně označována jako *tr o c k i s m u s*. Rozsah této práce nedovoluje se podrobněji zabývat otázkami tohoto hnutí; připomeňme jen, že ze všech zmíněných teoretických koncepcí – kromě maoismu – má jedině trockismus širší praktickou základnu, organizovanou zejména ve IV. internacionále, založené před druhou světovou válkou Lvem TROCKÝM. Trockistická literatura byla u nás po dvacet let zakázána; připomeňme proto významné Trockého dílo *Zrazení revoluce*, které je první důkladnou analýzou tehdejší sovětské společnosti. /21/ Jedinečnost tohoto díla nemůže snížit ten fakt, že se Trockij v podstatě nezabírá ekonomickými aspekty sovětské společnosti /tj. jeho kritika sovětské ekonomiky je vedena výhradně z politických pozic, je deskriptivní, ale postrádá detailní konstruktivní ekonomický program/ a ani ten fakt, že degenerace sovětského systému začala dávno před r. 1934 /tj. tedy v době, kdy Trockij byl v SSSR po léta mužem číslo 2 po Leninovi/.

Ukolem našeho pojednání však není detailní sovětská společ-

nost; všimněme si proto pouze, jak se Trockého analýzy promítají do názorů dnešních trockistů /IV. internacionály/ na společenský systém v Československu. Trockisté sice chápou rozdíl mezi Rijnovou revolucí a československým únorem 1948, chápou rozhodující vliv války a sovětské byrokracie, označují však přesto Československo za byrokraticky degenerovaný dělnický stát /stejně jako SSSR/, čímž správně poukazují na v podstatě stejný společenský charakter SSSR a Československa. Přesto je toto označení chybné. Na začátku dvacátých let bylo možné označit SSSR dělnickým státem, tj. státem, kde bolševici vládli namísto dělnické třídy /o níž v rozporu se skutečností tvrdili, že v "marxistickém smyslu slova neexistuje" – Lenin/. Je pravda, že tento dělnický stát /dělnický ve smyslu výrazné tendence, jež se v něm uplatňovala/ postupem času – právě pod vedením bolševiků a jejich vinou – degeneroval na stát, kde veškerou moc si přivlastnila vládnoucí mocenská elita, aby ji, za pomoci početné armády byrokracie, uplatňovala proti zájmům lidu, proti zájmům dělnické třídy. Manipulace jednotlivci a celým lidem dosáhla tak drastických a teroristických forem, že československá skutečnost po r. 1948, tak, jak ji popisujeme v této práci, byla oproti společnosti sovětské rajsou zahradou. Označení "dělnický" nemá po padesáti letech žádného opodstatnění, je zcela absurdní. /Navíc používají trockisté zkratkovitého označení "dělnické státy", což je vskutku pobuřující./ Nevhodnost označení "deformovaný dělnický stát" pro Československo je rovněž zřejmé: na rozdíl od SSSR Československo nikdy dělnickým státem nebylo, sociální revoluce /jejíž charakter byl částečně proletářský/ napojila Československo na sovětský stát v jeho pozdějším vývojovém stupni. Označení společenské podstaty systému však je okrajovou záležitostí: mnohem výstižnější je Trockého definice, jejíž jednotlivé aspekty ovšem prošly za posledních třicet let četnými změnami. /Mnohem důležitější je program: na rozdíl od Trockého v letech 1917-1924, na rozdíl od programu levé opozice a ve značné míře na rozdíl od Trockého třicátých let, který se snažil ze zahraničí odhalit společenský charakter SSSR a zorganizoval revoluční hnutí, je revoluční program dnešních trockistů založen na myšlence s a m o s p r á v y, kterou chápou nikoli jako přímé ř í z e n í národního hospodářství a společenského života pracujících, ale jako d ě l n í c k o u k o n t r o l u moci, kterou vykonává strana – anebo strany – a nejvyšší samosprávné orgány. Ke sporu dělnické kontroly

a přímého řízení ekonomického a společenského pohybu samotnými pracujícími se ještě vrátíme; zatím poznamenejme, že přijmou-li revolucionáři Engelsův názor o socialistickém hospodářství, že totiž: "Vstupuješ-li do továrny, vzdej se jakékoli myšlenky na autonomii", tak, jako jej přijali a v praxi realizovali ruští bolševici, potom lidská společnost nikdy nezlomí svá pouta ujařmení a nevstoupí na cestu svého osvobození – na cestu socialismu. Naši naděje však je – a historie nám dává za pravdu – že revolucionáři jako avantgarda lidu a dělnické třídy vycházejí z konkrétní historické situace, která staví lidstvo druhé poloviny dvacátého století před naléhavé otázky samosprávného /socialistického/ systému, manažerismu a centralismu. – Dodejme ještě, že význam Trockého a současného trockistického hnutí tkví v jejich internacinalistickém pojetí světové revoluce, v tom, že odhalili jako zcela zcestnou teorii "socialismu v jedné zemi", a konečně v tom, že odhalili a zdůrazňují permanentní charakter revolučního procesu.

Nepovažujeme ostatně za nutně označit československy režim nějakou nálepkou, charakterizovat ho jediným –ismem /22/, už proto ne, že považujeme tento systém za přechodný, za systém, kterému se otevírají vývojové perspektivy tak, jak to popisujeme v definici systému, již uvádíme závěrem této kapitoly, a jak to rozvádíme v poslední kapitole této práce. Pro tuto definici bylo však nicméně třeba vystihnout vhodným přívlastkem charakter sociální revoluce z roku 1948, jak jsme jej již dříve popsali. Za nejvhodnější se zdá označit tuto revoluci za proletářsko-byrokratickou, i když i toto označení má své úskalí. Označení sociálních revolucí podle společenského řádu, který nastolují, nepovažujeme za šťastné; případnější je označení podle sociální síly, která revoluci provádí, nebo která jí vzniká: ostatně se vždy hovoří o revoluci buržoazní a nikoliv kapitalistické. /23/ Záměna termínu proletářské revoluce za termín socialistická revoluce – to jest záměna revolučního činitele a dobyvatele moci za plány dlouhodobých cílů – už způsobila mnoho nedorozumění. První Rijnová revoluce nebyla – ani subjektivně, ani objektivně – "socialistická", ale proletářská revoluce. Nekladla si totiž za cíl "vybudování socialismu" /a ani ho v pozdějších letech nevybudovala/, ale pouhé získání dělnické moci /i když na konkrétní mechanismy moci byly nejrůznější názory/, vytvoření předpokladů k socializaci a hlavně, rozpoutání světové parlamentní revoluce, která jediná – za pomoci vyspělých západních

zemí – může přistoupit k budování socialismu. /24/ Teprve Stalin zradil myšlenku světové revoluce /mohl to udělat ovšem jen proto, že bolševici nejenže připustili degeneraci sovětské společnosti, ale dokonce tuto degeneraci systematicky připravovali; výrazem této degenerace byla pozdější Stalinova osobní moc/ a "vybudoval v SSSR socialismus, který ovšem se socialismem nemá nic společného. Tento "národní socialismus", jak ho pokřtil Trockij /viz též Kalivodův článek – poznámka 20/ se stal skutečnou brzdou pokroku a představuje nejsilnější kontrarevoluční proud ve světových dějinách.

Zdůrazněme ještě, že v dnešním Československu se všeobecně uznává ten fakt, že naše současná skutečnost a socialismus jsou zcela rozdílné. Zdeněk Jičínský, místopředseda České národní rady, o tom píše /25/: "Centralisticko-byrokratický systém, představovaný vedením strany a státu /Jičínský mluví v minulém čase; podstata systému podzimu 67 a podzimu 68 však zůstává táž/ přes formální zdůrazňování socialistické demokracie, účasti obyvatelstva na správě státu, na rozhodování veřejných záležitostí, vedl k odpolitizování společnosti. Systém, v němž byly přerušeny přirozeně demokratické vazby mezi vedenými a vedoucími, či ovládanými a vládnoucími/ věta je vskutku nešťastně formulována: mezi ovládanými a vládnoucími nemohou nikdy existovat ani přirozené, ani nepřirozené demokratické vztahy/ produkoval posléze obecnou neodpovědnost a spolu s ní i politickou rezignaci a lhostejnost u mnoha lidí. V praxi fungoval v podstatě stále ve smyslu stalinské koncepce převodu a pák, kdy lid byl více méně redukován na objekt řízení a manipulace."

Zásadnější pohled na systém, který v Československu panuje, podává Dragoslav Slejška /26/: Kapitola, jejíž část přinášíme, je psána v minulém čase; v následující kapitole však Slejška říká: "Především kapitola je psána v minulém čase. To však neznamená, že jde zcela a beze zbytku o minulost. Systém byrokratického centralismu byl podroben veřejné kritice, jeho pouta byla uvolněna, ale je stále ještě reálný – a to tak dlouho, dokud nebudou založeny materiální i právní základy nového systému."

"Po roce 1948 se u nás oporou koordinujících funkcí staly plány /ať už dobré, či špatné, realizovatelné, či nerealizovatelné/, které mimo jiné fungují ve směru prosazování pravidel vnitropodnikové koordinace do celospolečenských rozměrů. Materiálně sociální podmínky pracovníků začaly být z rozhodující části určovány orgány společenského centra. Vytvořila

se složitá byrokratická hierarchie, která nejprve završila vztahy nadřízenosti a podřízenosti z průmyslových a jiných jednotek organizačních směřem nahoru, jednak do sebe tyto jednotky vtělila, zbavila je podnikatelské samostatnosti a dokonce i autonomie.

Vztahy nadřízenosti a podřízenosti se tím staly všeobecnými. Se srůstající silou projevovaly tendenci vytvořit jediný všezahrnující systém prolínající jednotně reglementovanými vazbami ekonomiku, politiku i kulturu. Tento systém stále více svíral do jediného nedělitelného celku celospolečenskou makrostrukturu, mezostrukturu podniků a jiných jednotek a mikrostrukturu menších skupin. Tato tendence sice nedokázala plně anulovat přirozené rozrůzňovací /diferenciační/ procesy ve společnosti, dokázala však vytvořit krunýř, který tyto procesy reglementoval, usměrňoval do předem připravených forem a tím byrokratizoval. V tom spočívala podstata toho, co se běžně nazývá direktivním způsobem řízení ekonomiky a celé společnosti.

Protože tyto zbytečné vztahy nadřízenosti a podřízenosti ovlivňovaly rozrůzňovací procesy v té míře, že prakticky znemožňovaly jejich přirozený průběh, je správné právě v tom smyslu hovořit o deformujícím působení. Pojmu "deformace" se však zpravidla užívá tak, že se příčina mnohých rozhodujících společenských vztahů i politických událostí z let 1948 až 1967 hledá v nahodilých nebo subjektivních faktorech /vlivu osobností nebo mocenských konstelací apod./. Ve skutečnosti i to však mělo hlubší společenské příčiny, které nelze objasnit bez přihlídnutí k tomu, že společenské vlastnictví existovalo jakožto vlastnictví především státní. Toto vlastnictví se v praxi realizovalo a organizovalo v podobě jednotného systému financování, plánování, investování a rozhodování o pracovních úkolech shora, ze společenského centraspřes složitý aparát mezičlánků až dolů na každé jednotlivé pracoviště ke každému jednotlivému řadovému pracovníkovi. Zbytčným tohoto centralizovaného státního aspektu společenského vlastnictví byl přehlušen jeho druhý aspekt, vyjadřovaný myšlenkou o přímém vztahu výrobců k výrobním prostředkům za socialismu.

Z toho vyplynul systém byrokratického centralismu /zdůrazněno námi/. Jeho krajní model zdůrazňuje rozhodující vliv centra na organizační jednotky a současně rozhodující vliv centra na jednotlivce a malé skupiny jak přímo, tak i prostřednictvím organizačních jednotek – tedy vliv

shora dolů. Organizační jednotky jsou v podstatě výkonnými orgány centra. Zpětná vazba zdola nahoru funguje pouze jako závislá proměnná direktivní linie vedoucí z centra dolů. Tento model nepřipouští otevřené řešení konfliktů. Nezná ani konkurenci a tržní vztahy mezi výrobcí a spotřebiteli.

Pro systém byrokratického centralismu jsou příznačné dva reálné projevy. Za prvé direktivní řízení a za druhé absolutizace vztahů nadřízenosti a podřízenosti. Tomuto druhému projevu nebyla v dosavadních kritických úvahách našeho tisku o dřívějším politickém systému věnována prakticky žádná pozornost. A přece je jasné, že v jeho rámci se musely "vztahy spolupráce a vzájemné pomoci" /Slejška má na mysli vztah Československa a SSSR/, které byly široce proklamovány jako základ společenosti, v praxi projevit jako iluze.

Vztahy nadřízenosti a podřízenosti ovšem nemusely vždy odpovídat oficiálním stanoveným administrativním a kompetentním strukturám, které byly vyznačovány v podobě tzv. "pavouků" /velmi často utajovaných/. Byrokratický centralismus byl komplikován a ještě více posilován tím, že jednotlivé složky řízení a výkony byly podřízeny nejen svým oficiálním nadřízením, ale velmi reálně a mocensky, byť skrytě i vyšším politickým orgánům stranického aparátu. Byly tu dokonce dvě linie vztahů nadřízenosti a podřízenosti, z nichž ta druhá, skrytá, byla zpravidla vlivnější, vládla účinnějšími a citelnějšími sankcemi a rozhodovala o důležitějších věcech než ta první, oficiální.

Pro náš problém jsou nejdůležitější tyto důsledky systému byrokratického centralismu: Zbytečné a komplikované vztahy nadřízenosti a podřízenosti vyžadovaly z hlediska podřízených ve zvýšené míře protiváhu, tedy organizaci, která by chránila, hájila a prosazovala zejména materiálně sociální i lidsky sociální zájmy řadových pracovníků. Rozdílné skupiny pracovníků /profesionálně kvalifikační, věkové, ženy apod./ potřebovaly tuto protiváhu ve zvýšené míře také proto, že celkový systém potlačoval diferenační procesy, snažil se vše uniformovat. Avšak tento systém své vztahy nadřízenosti a podřízenosti složitými politickými a ideologickými manipulacemi zamlčoval, nepřipouštěl, aby byly výslovně uznány, a tím nepřipouštěl ani úvahy o jejich jednostrannosti, o nutnosti protiváhy apod. A to ovšem působilo v určité historické konstelaci na poměrně široké vrstvy dost přesvědčivě. V této konstelaci byla totiž úrodná půda pro zrakový klam, jako by s likvidací vykořisťování současně zmizely

ne-li vztahy nadřízenosti a podřízenosti vůbec, tedy alespoň jejich sociální aspekt.

A tak vznikl paradox: V situaci, kde vzhledem ke zbytečným vztahům nadřízenosti a podřízenosti vyžadovaly zájmy řadových výkonných pracovníků obzvlášť naléhavou ochranu prostřednictvím odborové organizace, tato funkce odborů se umrtvovala a po dlouhá léta tu ani nebylo dostatečně průrazné síly zdola, která by tuto tendenci mohla zvratit. Naopak systém byrokratického centralismu ovládl i samu odborovou organizaci, která místo reálné protiváhy se velmi často stávala, jak známo, přídatkem podnikového vedení. To ovšem logicky znamenalo, že současně se stávala i zástěrkou vztahů nadřízenosti a podřízenosti." – Tolik Dragoslav Slejška.

Následující definice vymezuje československou skutečnost a je s určitými obměnami platná i pro většinu ostatních evropských "lidových demokracií". Bylo by však zpozdilé se domnívat, že takováto přeměna kapitalismu v socialismus je nutná; naopak lze jen doufat, společenské náklady příští vlny proletářských revolucí budou nesrovnatelně menší než ty, kterými se vyznačuje byrokraticky deformovaná československá cesta k socialismu. Historie nás poučuje, že to závisí na kvalitě revolučních koncepcí, uvědomělosti proletariátu a ostatních pracujících a na stupni jejich organizovanosti.

Máme-li se tedy pokusit o obsáhlejší definici podstaty systému, který panuje v Československu, je třeba uvést:

1. Československo je nekapitalistický /postkapitalistický/ stát; kapitalismus byl v Československu svržen sociální proletářsko-byrokratickou revolucí v únoru 1948, kterou – za souhlasu a podpory a částečné pomoci dělnické třídy – provedl zbyrokratizovaný a prosovětský aparát komunistické strany; tak bylo zrušeno soukromé vlastnictví výrobních prostředků a buržoazie jako třída a národní hospodářství bylo podřízeno centrálnímu plánování.
2. Československo je nesocialistický /presocialistický/ stát nedělnický, protože sociální revoluce omezila svůj proletářský charakter pouze na vyvlastnění buržoazie; nenastolila moc dělnické třídy a socialistickou demokracii a ani se o to nepokusila; neobjevily se tendence ke vzniku samosprávného systému a proletariát a ostatní pracující tak byli vřzeni z jednoho područí do druhého.
3. Československo je státem, kde veškerá moc je soustředěna do rukou úzké mocenské elity, která ji vykonává pomocí

- početné armády byrokracie; mocenská elita ani byrokracie nejsou třídami; byrokracie je hierarchizovanou společenskou vrstvou, která při zajišťování rozvoje výrobních sil /a tím i životní úrovně pracujících/ sleduje svůj cíl – za účelem svých privilegií uskutečnění společenského postupu, a tím i rozšíření nebo alespoň zachování své osobní moci – zachování současných výrobních vztahů, a to proti zájmům dělnické třídy a pracujících. Formy manipulování jednotlivci a celými společenskými skupinami, na nichž mocenská elita a byrokracie budovaly systém byrokratického centralismu, byly ve svém souhrnu důkladnější a početnější a projevovaly tendenci k absolutizaci.
4. Československá mocenská elita a byrokracie jsou pevně spjaty se svými sovětskými protějšky, kterým jsou podřízeny.
 5. Systém vznikl a je řízen k obrazu systému, který vládne v byrokraticky degenerovaném sovětském státě. Zapojiv se na toto sovětské zřízení na prahu jeho největšího úpadku, odrazil tento úpadek do československého hospodářství, politiky, kultury a morálky mnohem výrazněji, než to odpovídá sovětskému vzoru.
 6. Společenský řád současného Československa je jedním z typů přechodu kapitalismu k socialismu; svou neschopností rozvíjet výrobu a společenské síly v rámci daných výrobních a společenských vztahů je nestabilní a udržuje se jen krajním vypětím souhrnu mezinárodní byrokracie pod vedením mocenské elity SSSR; vylučuje návrat ke kapitalismu: dělnická třída za podpory všech pracujících je natolik silná a uvědomělá, že nepřipustí obnovu soukromého, kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků.
 7. Systém bude svržen proletářskou revolucí, která mimo jiné nastolí socialistickou demokracii systémem lidových samospráv; na této cestě bude muset proletariát svrhnout nadvládu byrokracie.
 8. Před začátkem proletářské revoluce a eventuálně při jejím průběhu – se však budou projevovat tendence k vytvoření nové třídní společnosti, kde disponování výrobními prostředky by přešlo z mocenské elity na hospodářskou byrokracii, která by tak získala charakter třídy /technokracie/. Tento nový společenský technokratický řád, o něž část hospodářské byrokracie a část inteligence usiluje, protože jsou postaveni před skutečnost, že současné výrobní vztahy brzdí rozvoj výrobních sil, je však, nut-

no říci, pro svoji křehkost nerealizovatelný. Tendence k němu však mohou být silné a mohou tak značně zvýšit společenské náklady proletářské revoluce nebo oddálit její začátek.

9. Společenské náklady revolučního procesu budou tím menší, čím lépe se bude proletariát ve svém boji organizovat, čím početnější a kvalifikovanější bude jeho avantgarda, v níž budou působit – kromě dělníků – především mladí lidé; studenti a inteligence.
10. Začátek tohoto revolučního procesu a jeho průběh bude záležet na mezinárodních a vnitřních silách; vzhledem k velikosti a poloze Československa je téměř nemožné, že by československý lid měl naději na vítězství, kdyby zůstal ve svém boji osamocen. Samosprávnou společností potom československý lid může budovat pouze v součinnosti s ostatními národy Evropy.

II. SPOLEČENSKÉ TŘÍDY A VRSTVY

Podle Statistické ročenky ČSSR /1967/ žilo v Československu v roce 1966 14 192 000 obyvatel, z čehož 47 % /6 608 000/ pracovalo v národním hospodářství:

Tabulka 1: Přehled pracovních sil /v tisících/

ve výrob. odvětvích	5263
z toho :	
v průmyslu	2549
ve stavebnictví	541
v zemědělství	1257
v lesnictví	103
v dopravě	197
ve spojích	45
v materiálně technickém zásobování	48
ve vnitř. obchodu a veřejném stravování	463
v nákupu zemědělských výrobků	39
ostatní	21
v nevýrob. odvětvích	1345
z toho :	
v dopravě	140
ve spojích	45
ve vědě a výzkumu	154
v komunál. službách	141
v bytovém hospodářství	68
ve zdravotnictví a sociální péči	224
ve školství, kultuře, osvětě a tělesné výchově	390
v peněžnictví a pojišťovnictví	34
ve správě a soudnictví	109
ve společenských organizacích	22
ostatní	18

Ostatních 53 procent obyvatelstva /tj. 7 600 000/ nejsou v pracovním poměru:

Tabulka 2: Přehled "neproduktivního obyvatelstva /v tis./

děti předškolního věku	1325
děti povinné školní docházky	2220
středoškoláci denního studia	348
učni	370
vysokoškoláci denního studia	93
vojáci základní služby	/+/250
ženy v domácnosti /v produktivním věku/ /++/	600
důchodci, invalidé a ostatní /++/	2400
<hr/>	
celkem	7606

+ odhad; ročenka "vojenské" údaje neuvádí
++ odhad podle výpočtu jiných údajů

Statistická ročenka o 616 stranách nepřináší jediný údaj o sociálním rozvrstvení pracovních sil. Uvádí pouze nejasný přehled sociálního postavení rodin, kde se rodinní příslušníci zařazují podle charakteru práce živitele /živitelů/, u důchodců pak podle jejich bývalého sociálního zařazení. Ročenka neprozrazuje, jak bylo postupováno v případě dvou a více živitelů /a navíc důchodců/ v jedné rodině, kdy živitelé patří do různých sociálních kategorií.

Tabulka 3: Sociální diference rodin /v tisících a %/

dělníci	8 269	58,0
ostatní zaměstn.	4 175	29,4
družstevní rolníci	1 193	8,4
soukromí rolníci	337	2,4
ostatní družstevníci	164	1,2
řemeslníci a živnostníci	45	0,3
svobodná povolání	11	0,1
celkem	14 194	100,0

Z tab. 3 je možno usoudit, že v Československu je celé obyvatelstvo seskupeno v rodinách, kde alespoň jeden člen je produktivním obyvatelem v národním hospodářství /nebo z toho titulu pobírá starobní či invalidní důchod/; celkové množ-

ství takto seskupeného obyvatelstva je dokonce o 2000 vyšší než celkový počet obyvatelstva v témže roce. V Československu tedy neexistují nalezené nebo opuštěné děti, neexistují staří lidé /zvláště ženy/, kteří nemají "právo" na starobní důchod a pobírají proto jen asociální almužnu nazvanou sociální důchod, neexistují prostitutky a lidé bez příštěší, neexistují kočovní anebo i usedlí Cikáni, kteří nepracují. A nebo – pokud se takováto individua vyskytla, ušla pronikavému zraku státních statistiků a jejich pomocníkům /při sčítání lidu, domů, bravu atd./.

Velmi nespolehlivou bude rovněž tabulka, kterou podává Politický zázpisník 1965 /NPL, Praha, 1964/. Za předpokladu stejného poměru pracovníků v letech 1961 a 1966 jsme doplnili absolutní čísla pro celkový počet produktivního obyvatelstva – 6 608 000:

Tabulka 4: Podíl ekonomicky činných

	1961 v %	1966 v tisících
dělníci	52,3	3 440
ostatní zaměstnanci	29,0	1 900
zemědělníci družstevníci	14,5	990
ostatní družstevníci	1,5	100
soukromí zemědělci	2,5	170
ostatní samostatní	0,1	6
celkem	99,9	6 606

Rozdíl mezi tab. 3. a 4. v poměrném zastoupení družstevních rolníků a jejich rodin je vysvětlitelný tím, že tyto rodiny jsou často málo početné rodiny starých lidí /manželů/, kteří oba pracují v zemědělském družstvu.

Z uvedených tabulek ovšem nevyplývá, jaký je počet a vnitřní rozvrstvení nejmocnější sociální skupiny – byrokracie. Toto tajemství poodhaluje neobvykle upřímná tabulka, vytvořená za účelem zjištění vzdělání vedoucích kádrů národního hospodářství /není pochopitelně zařazen stranický aparát, armáda atd./.

Tabulku uvádíme pro vlastní počty jednotlivých skupin, údaj o splněním požadovaném /často dosti nízkém/ vzdělání uvádíme jen pro zajímavost, abychom poznali, že ho často splňuje méně než padesát procent pracovníků /tabulka je převzata ze Statistické ročenky CSSR – 1967/:

Tabulka 5: Vedoucí kádry

	počet	požadov. vzdělání splňuje:
ředitelé a náměstci	14 085	6 310
vedoucí útvarů z podniků	36 262	17 522
vedoucí výrobních provozů	28 997	13 684
mistři	92 773	45 149
inženýrskotechnické kádry	298 000	170 000
úředníci	193 000	82 000

Prvé dvě skupiny vedoucích kádrů – 50 000 – jsou jádrem hospodářské byrokracie. Byrokratickou funkci však plní i přes 600 000 dalších pracovníků, kteří stojí na různých stupních hierarchizovaného žebříčku byrokracie a kteří kromě svých byrokratických funkcí /tj. plnění "direktiv" shora za zády pracujících, bez jejich účasti a proti jejich zájmům/ zastávají i společensky nutné funkce odborníků /většinou, a to nejen pro své nedostatečné vzdělání a schopnosti, je zastávají špatně/. Hospodářská byrokracie /nebo její části/ jsou některými autory nazývány technokracií na rozdíl od stranické a správní byrokracie. V naší koncepci však nazýváme technokracií takovou skupinu vedoucích hospodářských kádrů, která by měla skutečnou hospodářskou moc /jejímž výrazem by byla i moc politická/. Současná hospodářská byrokracie je však pouze převodovou pákou mocenské elity, jejím nástrojem a jejím společenským, manipulovaným a manipulujícím zázemím; ostatně by ani nebyla schopna – za daného složení – technokracií funkci zastávat. Odborné úkoly – technické a organizační – plní /zcela v intencích mocenské elity a byrokratických špiček/ spíše subalterní technické a ekonomické kádry, které logicky aspirují na technokratické postavení, zatímco čelní podnikoví byrokraté se této technokratické funkci vzpírají.

Při zkoumání třídního charakteru této technokracie /dosud neexistující, ale projevující se jako tendence/, je třeba zdůraznit, že by disponovala výrobními prostředky /rozhodovala by o hospodářském plánu a jeho korektivech – např. zavedení tržních vztahů, o investicích, mzdách, výrobním programu, nákupu a odbytu, o hmotné zainteresovanosti pracujících, o jejich "participaci", to jest korumpování a integrování

ní do systému/, a to jak v lokálním, tak v celostátním měřítku. Její třídní charakter by byl dán – na rozdíl od vrstvy manažerů v kapitalistickém způsobu, která je jí blízká – její nezávislosti v dispozičním vztahu k výrobním prostředkům. Schematicky řečeno, plnila by zároveň úlohu kapitalistické buržoazie /třídy/ a managementu /vrstvy/. Pomineme-li okrajové jevy, jako je například další možnost rozvoje výrobních sil v rámci změných výrobních vztahů, zřetelný charakter vykorisťování pracujících daný zejména i zvýšením osobní spotřeby technokratů a celkovou sociální diferenciací, růst životní úrovně a posilování konzumního charakteru manipulovaného jednotlivce, museli bychom chápat společenský řád, který by v Československu vznikl, nikoli jako přechodné stadium mezi kapitalismem a socialismem /nikdy jsme ovšem neskryvali zdegenerovaný charakter tohoto přechodu, uskutečňovaného po temných, spleťtých a trnitých cestách/, ale nový "třetí" třídní společenský řád, jehož překonání by bylo možné jen další sociální revolucí, tj. radikální změnou výrobních vztahů.

Tento systém, který stejně jako státní kapitalismus /jako poslední stadium kapitalismu, v nějž by měl vyústit evolučně/ a který je v podstatě s tímto systémem – státním kapitalismem-identický, považujeme však, vzhledem ke konkrétní československé situaci za neuskutečnitelný koncem šedesátých let /zejména pro zralost a třídní uvědomělost dělnické třídy, které prokázala v průběhu roku 1968/. I když zdůrazňujeme sociální aspekty v podstatě politické revoluce, která ukončí etapu byrokratického centralismu, v níž právě žijeme, a zahájí výstavbu samosprávné /socialistické/ společnosti, je nepochybné, že tyto sociální aspekty budou nesrovnatelně slabší než ony, které by charakterizovaly sociální proletářskou revoluci, rozbíjející třídní technokratický systém. /S tím souvisí zejména problémy forem demokratických svobod, plurality stran, právo frakcí, cenzury atd./

Druhou demokratickou strukturou je 109 000 pracovníků správy a soudnictví: – národní výbory, soudy, věznice, advokacie – viz tab. 1. /27/ Do tohoto počtu ovšem nepatří veřejná a státní bezpečnost /policie/, jejíž počet je odhadován na 50 000 /na podzim 1968 byl ovšem tento počet vyšší/ a vojáci z povolání /30 000?/, o nichž se žádná statistika nezmiňuje a kteří zaujímají důležité místo v řadách organizačně politické byrokracie /státní správě/. Nejvýznamnější byrokratickou složkou je bezpochyby stra-

nický aparát. Jeho celkový počet byl koncem roku 1967 8500 pracovníků /28/; jemu podřízené orgány – "ROH", CSM, satelitní strany atd. – jsou ve svém celku ještě početnější, takže celkový počet "aparátníků", tj. nejreaktější odrůdy byrokracie, dosahuje čísla 22 000 /viz tabulku 1./ Poslední skupinou byrokracie jsou někteří pracovníci nevyrobních odvětví, zvláště vědy a výzkumu, školství, kultury, osvěty, tělesné výchovy. Téměř všichni novináři, umělci, vědci, učitelé a kněží plní alespoň částečně byrokratickou funkci.

Můžeme tedy shrnout, že sedmi miliónům československých pracujících /s vojáky a vysokoškoláky/ vládne čtvrt miliónu byrokratů – 50 000 hospodářské byrokracie, 109 000 organizačně správní byrokracie a 50 000 policie, 30 000 důstojníků armády, 22 000 stranický a jiný aparát –, přičemž přibližně jeden milión těchto pracujících /ve výrobní sféře je to 600 000/ je přinucen vykonávat částečně byrokratickou funkci.

Další společenskou skupinou je dělnická třída. Jak bylo uvedeno, je dělníků asi 3 400 000 /z toho průmyslových asi dva milióny/, dělnické rodiny zahrnují přes osm miliónů obyvatel, to znamená 58 procent. Počet dělníků v padesátých letech vzrůstal v souvislosti s růstem počtu pracujících /vstup nezaměstnaných žen do pracovního procesu/, rušením drobné výroby a maloobchodu /a maloburžoazie/ a snižováním počtu rolníků. V posledních letech se udržuje na stejné poměrné výši vzhledem k počtu obyvatelstva. Je však třeba zdůraznit, že dělnická třída v Československu byla početně vždy silná /před druhou světovou válkou čítala dva a půl miliónu dělníků/. Země byla již z dob Rakouska-uherska průmyslová /kromě Slovenska/. Průmyslový rozmach, který zahájila sociální revoluce v roce 1948 byl doprovázen i kvantitativním a kvalitativním rozvojem dělnické třídy. Od roku 1948 do roku 1966 vzrostla průmyslová výroba 5,15 krát, produktivita práce v celém národním hospodářství se zvýšila 2,95 krát, počet dělníků se zvýšil zhruba o polovinu. V důsledku růstu produktivity práce a rozvoje techniky vzrostla i úroveň vzdělání dělnické třídy. Zvýšila se i její kvalifikace.

Popsali jsme však již i proletářsko-byrokratický charakter této sociální revoluce a poznali jsme tak mocenskou úlohu vládnoucí elity a buržoazie. Zdůrazňeme proto, že dělnická třída nemá v byrokratické karikatuře socialismu sebemenší vliv na chod národního hospodářství. /Rolníci a inteligence

tento vliv mají, i když malý./ Navíc je dělnická třída neorganizovaná, protože komunistická strana se změnila, stejně jako odbory, na nástroj byrokracie, sloužící k udržení systému byrokratického centralismu. /29/ Vzrůst osobní spotřeby na jednoho obyvatele /2,12 krát od roku 1948 do roku 1966/ odpovídá zhruba vzrůstu osobní spotřeby dělnické třídy. Životní úroveň značně vzrostla, dělník se začal měnit z proletáře v konzumenta, jeho třídní vědomí se téměř vytratilo. /30/ Přesto však podvědomě cítí – a v posledních letech stále častěji – že systém není socialistický ani ve smyslu oficiální propagandy, cítí, že je s ním jako s atomizovaným neorganizovaným příslušníkem společnosti manipulováno, že je vykořisťován. Tak dospěli dělníci k jasnému poznání, že nemají ve státě reálný vliv /viz výsledky sociologického výzkumu, kapitola 9, odstavec g/ a je jen smutným konstatováním, že někteří z nich o tento vliv v podstatě neusilují. Pracovní morálka je velmi nízká, je výsledkem drobných bojů mezi dělníky a byrokraty, morální úhona, vyplývající z odcizení práce, je mezi dělníky nejméně patrná. Dodejme ještě, že tento popis úpadku platil beze zbytku ještě v roce 1967, zatímco letošního roku – 1968 – vyvstalo mnoho jevů, které, jak uvidíme později, nás opravňují k přesvědčení, že revoluční duch dělnické třídy nebyl zlomen, že dělnická třída nerezignovala a že je schopna se utkat ve svém boji se svými domácími i zahraničními nepřáteli. Rolnická třída je početně slabá. Zatímco v roce 1948 bylo v Československu 2,2 miliónu rolníků /tj. 40 procent tehdejšího aktivního obyvatelstva/, je dnes rolníků jen 1,1 miliónu, tj. 17 procent dnešního aktivního obyvatelstva, z nichž je 85 procent družstevních rolníků. K celkovému počtu 1,1 miliónu rolníků se řadí dalších 100 000 dělníků státních statků a strojné traktorových stanic a stejně velký počet lesnických dělníků. /Pro úplnost dodejme, že i zemědělství má svoji byrokracii, která ho řídí, zejména z ministerstva národních výborů, zemědělských správ. Byrokratickou funkci plní zcela nebo částečně členové předsednictva zemědělských družstev. 17 procent aktivního obyvatelstva, které tvoří rolníci, představuje však se svými rodinami jen 11 procent všeho obyvatelstva. I když na vesnici žije celá jedna třetina obyvatelstva, zhruba polovina obyvatelů vesnic dojíždí za prací do blízkých průmyslových středisek. Životní úroveň rolníků závisí do značné míry na bonitě půdy a oblasti, ve které žijí. V průměru se však příliš neliší od

životní úroveň dělníků, je však nižší než úroveň obyvatelů měst, kterou zvyšují byrokraté. Třída družstevních rolníků vznikla po roce 1948 násilně, proti vůli rolníků; i když nebylo používáno fyzického násilí jako v SSSR, byli rolníci nuceni hospodářskými sankcemi vstupovat do družstev. V padesátých letech se však situace na vesnici stabilizovala, četná družstva začala prospívat a životní úroveň vesnice začala vzrůstat mnohem rychleji než životní úroveň obyvatel. Vzrůst této životní úrovně však byl vynucen na byrokracii /otázka nákupních cen zemědělských výrobků v relaci k cenám průmyslových výrobků, tj. tzv. cenové nůžky, otázka technické pomoci družstvům/, tím, že pro potřeby průmyslu nastal prudký odliv pracovních sil /zejména mládeže/ do měst, na což byrokracie musela reagovat tím, že umožnila rolnické třídě větší osobní důchody. I když část mladých lidí dnes v zemědělství zůstává, přesto se počet rolníků neustále snižuje, což je způsobeno vysokým průměrným věkem zemědělských družstevníků. I rolnická třída zvýšila svoji kvalifikaci: za použití strojů a vědeckých výrobních postupů se zvýšila produktivita práce od roku 1948 třikrát, tj. stejně jako v průmyslu. Vzhledem k polovičnímu počtu pracovníků v zemědělství se zemědělská produkce zvýšila jen o 50 procent, což při zvýšení osobní spotřeby na jednoho obyvatele 2,2 krát /i když ve spotřebě zemědělských výrobků velmi proměnlivě/, to znamená, že dovoz zemědělských výrobků do Československa musel značně stoupnout.

Zemědělská družstva stojí svou strukturou nejbližší systému lidové samosprávy. Představenstvo družstva je voleno všemi družstevníky, je jim osobně známo z pracovního procesu a je jimi kontrolováno. Přesto však má struktura do rolnické samosprávy velmi daleko: není "dotazena" v celostátním měřítku /sjezdy zemědělských družstev jsou jen formální/, kde ji nahrazuje ministerstvo zemědělství, které vydává závazné direktivy /v posledních letech jen rámcové, dané cenovou politikou, která má povzbudit výrobu některých nedostatkových zemědělských výrobků/. V místním měřítku je do pracovních družstev zasahováno okresním národním výborem a místním národním výborem. Představenstvo družstva se skládá z větší části z odborníků /zemědělských techniků a ekonomů/, kteří diktují svou vůli ostatním pracovníkům družstva. V posledních letech navíc došlo ke značnému slučování družstev /několik vesnic/, takže družstvo je lépe ovladatelné vyššími orgány a vazba mezi představenstvem a prostý-

mi členy je slabší. V celkové struktuře se velmi negativně projevuje celkový nedostatek mládeže a inteligence a nižší kulturní úroveň rolníků než obyvatelů měst. V zemědělských družstvech pracovalo v roce 1966 jen 2800 /tj. méně než tři promile/ absolventů vysokých škol a 31 332 absolventů středních škol /tj. 3,3 procenta pracovníků v zemědělství/.

Soukromě hospodářci rolníci jsou početně velmi slabí /15 procent všech rolníků, 2,5 procenta obyvatelstva/, obhospodařují jen osm procent orné půdy, jsou roztržštěni, zejména v horách, a nejsou významnou společenskou silou. Jejich životní úroveň je nízká, i když byrokracie snížila represivní opatření proti nim.

Inteligence je velmi roztržštěná sociální skupina. Lze do ní především zahrnout 225 tisíc absolventů středních škol /3,4 procenta aktivního obyvatelstva/ a část z 887 000 absolventů středních odborných, zejména technických, škol /13 procent obyvatelstva/. Jen velmi malá část inteligence náleží mezi čtvrt miliónu "čistých" byrokratů /ekonomové, právníci, někteří technici, učitelé, novináři, umělci, vědci atd./ . Mnozí z nich však plní byrokratické funkce jen částečně. Inteligenci je možno rozdělit na humanistickou /180 000 učitelů, 30 000 lékařů, umělci, novináři, filozofové, právníci, vědci atd./ a technickou inteligenci /technici a ekonomové/. Humanistická inteligence je méně početná než technická, její příslušníci jsou individuálně vyhranění, charakter jejich práce je však vzájemně spojuje a zároveň je často umísťuje do blízkosti byrokratických špiček. Humanistická inteligence je za svoji činnost /kromě učitelů a lékařů/ dobře placena a je tak korumpována, aby lépe sloužila byrokracii. Protože však zároveň novináři, umělci, právníci, někteří vědci /zvláště filozofové/ a přední pedagogové jsou nuceni být pouhými propagandisty /obhájci nebo oslavovateli/ systému, odnímá se jim tak možnost vykonávat jejich povolání. Právě proto vzniká v těchto vrstvách značné společenské tření, které se někdy mění ve spontánní a později v organizovaný odpor proti byrokracii a systému, jenž však většinou není veden z pozic dělnické třídy, ale z pozic politicky neujasněných na základě prostého negování a nikoli na konstruktivním základe. Technická inteligence je početnější, mentálně jednotnější, přímo spojená s pracujícími na jedné straně a byrokracií podniků a výzkumných ústavů na druhé straně. Tato byrokracie se doplňuje z technické inteligence, která sama o sobě často hraje částečně byrokratickou úlohu. I mezi touto inteligencí vzni-

ká odpor k systému byrokratického centralismu, pramenící v neposlední řadě z rozporu mezi významem společenské úlohy technické inteligence a jejího ohodnocování byrokracií. Technická inteligence má velmi malý vliv /stejně jako nižší byrokratické složky/, cítí se povolanejší než nevzdělaná byrokracie a přistupuje ke kritice ekonomické nerentability a neefektivnosti systému. /Vzpourní jsou zejména ekonomové./

Byrokracie cítí – a platí to zejména první léta po převzetí moci – že inteligence je jejím nepřitelem; může totiž lépe než další sociální skupiny odhalit rozpad byrokracie a jejího systému. Proto je inteligence obzvláště utlačována a pronásledována. Korupci, diferencovaným přístupem /technická inteligence je spíše trpěna než humanistická/, policejním systémem a postupným absorbováním jednotlivých příslušníků inteligence mezi sebe se byrokracii daří zlomit mocnou silou, kterou inteligence vládne: silou vzdělání a ducha. Tak je inteligence uměle oddělena od lidu a dělnické třídy a hraje, jako ostatně už tolikrát v historii, úlohu nerozhodnutého a váhavého živlu, pasívně a někdy i aktivně se účastnícího na podvodu, páchaném na dělnické třídě. Její odpovědnost za tento postoj je nesmírná, protože – jak nás opět učí dějiny – jediná pokroková, tj. revoluční část inteligence může probudit dělnickou třídu z lethargického spánku a ukázat jí cestu k vítězství nad byrokracií.

Významnou složkou inteligence jsou vysokoškolští studenti, kterých je v Československu 100 000 /denního studia/. Jejich sociální zabezpečení je ve srovnání s většinou evropských zemí velmi ubohé, jen čtvrtina z nich pobírá stipendium v průměrné výši 302,- Kčs měsíčně /což je jedna pětina průměrné měsíční mzdy/, jen dvě třetiny mohou bydlet v často nevyhovujících kolejích. Jeden vysokoškolský učitel /i s asistenty/ připadá na devět studentů /zahrnto večerní a dálkové studium/. Uvidíme, že primitivnost a pokrytectví oficiální propagandy bylo nejvíce otfeseno ve studentském prostředí, které se postupně stávalo významným polem antibyrokratického boje.

Ostatní skupiny obyvatelstva – nezemědělské družstevníci /výrobní družstva/ – 1,5% aktivního obyvatelstva, živnostníci a svobodná povolání – 0,5 aktivního obyvatelstva – nepředstavují pro svoje okrajové sociální postavení, roztržštěnost a početní zanedbatelnost reálné společenské síly. /31/

III.

NĚKOLIK PROBLÉMŮ Z OBLASTI SPOLEČENSKÉ NADSTAVBY

a/ Národnostní problémy

Československo se zrodilo na rozvalinách Rakousko-uherského mocnářství jako mnohonárodní stát. Češi a Slováci v něm tvořili necelých 70 % obyvatelstva, německá menšina představovala 24 % obyvatelstva /před 2. světovou válkou 3,5 miliónu/, silné byly i národnostní menšiny rusínské, maďarské a polské. Tehdejší Československá republika byla rozdělena na pět zemí: Čechy, Moravu, Slezsko, Slovensko a Podkarpatskou Rus.

Čechy, Morava a Slezsko tvořily takzvané historické země; měly v rakouskouherském mocnářství vymezeny hranice a byly zastoupeny zástupci stavů v říšském vídeňském sněmu. Tyto tři země byly před druhou světovou válkou obývány zhruba 7,5 miliónu Čechů /odtud také název České země/ a více než třemi milióny Němců, kteří žili zvláště v severních a západních Čechách a ve Slezsku a tvořili menšiny v mnoha českých městech: v Praze, Brně, Ostravě, Plzni, Jihlavě aj. Zvláště pražská německá menšina byla velmi aktivní, zejména po kulturní stránce; patřilo k ní i mnoho pražských Židů, kteří se v Čechách už tradičně hlásili k německé kultuře. Až do poloviny třicátých let se v této "česko-německé rodině" neprojevovaly vážnější rozpory, česká a německá buržoazie svorně vykořisťovala české a německé dělníky. Po nástupu nacismu byla většina německého obyvatelstva infikována jeho bacily a nacističtí vůdci začali hlásat politické připojení Sudet k říši. Pražská německá menšina však nacistické propagandě značně vzdorovala, Praha se stala útočištěm pokrokových Němců.

Slovensko a Podkarpatská Rus nebyly nikdy historickými zeměmi a byly vyděleny z bývalého Uherska bez ohledu na národnostní složení obyvatelstva. Jižní Slovensko bylo obýváno Maďary, Podkarpatská Rus Rusinci s maďarskou a židovskou menšinou. Slovensko a Podkarpatská Rus byly velmi za-

ostalými zeměmi, prakticky bez průmyslu a s nízkou životní úrovní a silnou hospodářskou emigrací, buržoazní republika tento rozpor nikterak neřešila, tyto země se staly jen surovinovými přívěšky a zásobárnou pracovních sil.

Z vůle nacistů a za souhlasu západní i československé liberální buržoazie se Československá republika rozpadla. Po mnichovském diktátě byly odtrženy Sudety a připojeny k říši; Pilsudského Polsko, i když na prahu svého vlastního zániku, zabralo Těšínsko, Maďarsko jižní Slovensko. O půl roku později zabrali nacisté zbytek Čech a Moravy a po šest let ho okupovali jako "Protektorát Čechy a Morava", zatímco na Slovensku vytvořili domácí fašistě loutkový "Slovenský štát". Český a slovenský lid se nikdy s okupací nesmířil, což dokazuje zejména Slovenské národní povstání, Pražské povstání, hnutí odporu během okupace a účast Čechoslováků v zahraničních spojeneckých armádách.

Po osvobození Československa Sovětskou armádou /západní Čechy byly osvobozeny Američany/ nastaly tyto změny:

1. Byl proveden odsun tří miliónů Němců do Německa. V současné době žije v CSSR 130 000 Němců /méně než jedno procento/, kteří jsou roztroušeni po celých bývalých Sudetech. Podle ústavy nepoužívají práv menšin /tj. neexistují německé školy/, i když vydávají svoje časopisy. /V současné době, tj. koncem roku 1968, se jejich práva rozšiřují v rámci federalizačních úprav./ Dlouho po válce se udržovala mezi Čechy značná nenávisť vůči Němcům jako národu. Tato nenávisť se postupem otupovala a zmenšila v odpor a nedůvěru. /32/ Bývalé Sudety byly jen s velkými potížemi postupně osídlovány a ještě dnes je v těchto oblastech značný nedostatek pracovníků sil, zejména v zemědělství.

2. Podkarpatská Rus byla přivtělena k SSSR pod názvem Zakarpatská Ukrajina, z Rusinců se stali přes noc Ukrajinci. Do konce i u Rusinců žijících na východním Slovensku byly vnuceny ukrajinské školy. /K "Ukrajincům" se hlásí 57 000 československých občanů; počet Rusinů je ve skutečnosti mnohem vyšší, protože nemají jiné volby, často dávají přednost být "Slováky" než "Ukrajinci". Otázka škol a společenského postupu dětí. /Ztráta velké, ale málo obydlené Podkarpatské Rusi však nikdy nebyla a není v CSSR problémem ve smyslu revanšismu /tak jako je tomu u východních polských oblastí/. O "předání" země však bylo rozhodnuto bez vědomí lidu /jak rusínského, tak československého, tak sovětského/ a hlavním důvodem bylo, že SSSR potřeboval ze strategického hlediska získat společné státní hranice s Maďar-

skem.

3. Jižní Slovensko bylo navráčeno Československu, čímž se ovšem nikterak nevyřešila maďarská otázka. Přes půl miliónu Maďarů obývá dnes kompaktní území při hranicích s Maďarskem. Byrokratický režim se vychloubal "vědeckým" řešením národnostních otázek na ekonomickém základě. Že však všechny národnostní problémy byly záměrně skrývány a potlačovány, se ukázalo v roce 1968, kdy byrokratická moc se začala hroutit. Bylo by ovšem falešné tvrdit, že byrokracie prováděla národnostní útlak, aby prefeovala jeden národ před druhým. Skutečnost je složitější: k národnostnímu útlaku docházelo /například v případě Maďarů, ale i Slováků/ ze dvou důvodů: a/ Společnost byla řízena podle "direktiv" mocenské elity, která byla "nadnárodní", sídlila v Praze a tak jí citlivé problémy národnostních menšin byly značně vzdáleny. Příslušníci národnostních menšin právem poukazovali na to, že ve společenských špičkách jsou jen Češi nebo počestně Slováci. Měli tedy subjektivní dojem, že jim vládnou "Češi" /Maďaři měli dojem, že "Češi" vládnou Slovákům a "Slováci" jim/ a těžko chápali, že české obyvatelstvo trpí stejně tak nadvládou "celostátní" /a navíc i mezinárodní/ byrokracie jako oni. b/ Pro byrokracii je velmi nebezpečná jakákoli organizace /i spolek sběratelů popelníků/, protože v ní dochází ke styku obyvatelstva, jenž není kontrolován byrokracií. Proto se snaží omezit styk obyvatelstva na práci, rodinu a sport /poslední je nutným ústupkem/. Organizace národnostního charakteru /zvláště u národnostních menšin/ jsou velmi nebezpečné, protože se mohou stát zárodkem boje proti vládě byrokracie, i když z nacionalistických pozic. Proto existovala jen jediná maďarská organizace CSEMADOK, která byla podrobena silné kontrole. Z druhé strany existovaly všude maďarské školy, divadla, noviny a časopisy.

4. Rovněž Zaolží /Těšínsko/ bylo navráčeno Československu a dnes na tomto území žije 70 000 Poláků. Platí o nich to, co bylo řečeno o Maďarech. Ke "klidu" v oblastech národnostních menšin přispívalo i to, že jejich životní úroveň byla vyšší než v Polsku a v Maďarsku.

5. Zajímavým způsobem byl "vyřešen" problém Slovenska. Podíl Slováků se zvýšil odchodem Němců a vysokou slovenskou natalitou ze 16 % v roce 1930 všeho obyvatelstva na 28 % v roce 1966 a v absolutních číslech přestoupil čtyři milióny ze čtrnáctimiliónového Československa. /I když je třeba uvážit, že mnozí Rusíni, Cikáni i Maďaři z různých důvodů

uvádějí národnost slovenskou/ Slovensko /tj. bratislavské úřady/ získalo po druhé světové válce určitou autonomii, i když tohoto slova nebylo užíváno a ve všech oblastech společenského života, jakož i hospodářského vznikly slovenské orgány, které byly podřízeny celostátním. Obdobné orgány pro české země neexistovaly. Proto se nyní hovoří o "asymetrickém modelu státu". Pro "zjednodušení" byly po čase slovenské orgány rušeny /v hospodářské sféře/ nebo se stávaly formálními. Toto uspořádání vyplynulo z obtížných poválečných zákulisních jednání /která začala již za války/ mezi představiteli hlavních politických sil /stran/ a neměla nic společného se svobodným rozhodnutím lidu obou zemí. Obě poválečné československé ústavy hovoří ve svém záhlaví o republice, společně vlasti Čechů a Slováků /což bylo jistě povzbudivé pro četné národnostní menšiny/ a zdůrazňují jejich rovnoprávné postavení. O pocitech slovenského lidu v tomto "rovnoprávném" postavení jsme se již zmínili.

Bylo by ale nespravedlivé nezhodnotit prudký ekonomický rozvoj Slovenska, jehož slovenský lid /pod vedením byrokracie/ za posledních dvacet let dosáhl. I dnes je Slovensko méně průmyslové a zaostalejší než české země. /33/ Překlenutí nebetýchých rozdílů nejlépe ukážeme na několika číslech: zatímco průmyslová výroba vzrostla v celostátním měřítku od roku 1948 do roku 1966 5,15 krát, na Slovensku 8,49 krát, zatímco v celostátním měřítku byla roční spotřeba masa na jednoho obyvatele v roce 1948 28,9 kg a v roce 1966 61,6 kg, příslušná čísla pro Slovensko jsou 17,8 !!! /kg a 53,7 kilogramů. Obyvatel Slovenska je dnes i s menšinami 31 % všeho obyvatelstva; na průmyslové výrobě se podílejí 22 %, na zemědělské výrobě 32 %, na stavebnictví 32 % a na maloobchodním obrátu 26 %. Nutno jenom dodat, že byrokracie náležitě využívá tohoto rozmachu ke své propagandě, avšak srdce slovenského lidu si nezískala.

Jaký se vytvořil za dvacet let vzájemného soužití vzájemný vztah mezi Čechy a Slováky? /Na toto téma bylo po dvacet let zakázáno psát; vztahy mezi národy byly a priori beze zbytku bratrské./ Psali jsme již o formách národnostního útlaku menšin a zmínili jsme se, že je to platné i pro útlak Slováků. K bodu b/ – odporu byrokracie k organizacím je nutno dodat: Za uherské feudální nadvlády, která trvala tisíc let a která měla nedozírné následky pro kulturní a hospodářský rozvoj Slovenska, se vytvořila – v rámci slovenského národného obrození v minulém století – Matice slovenská, kul-

turně zájmová organizace tehdejší slovenské menšiny v Uh-
rách. V padesátých letech byla mocenskou elitou /z Prahy!/
zrušena, což "národnostně uvědomělí" Slováci právem pova-
žovali za urážku slovenského lidu. Na Slovensku proběhly
procesy se slovenskými "nacionalisty" /Husák, Novomeský
atd./, kteří byli obviněni ze separatistických pokusů. Čeští,
dobře placení odborníci přijížděli na Slovensko, aby pomohli
vybudovat průmysl a také, aby plnili své byrokratické funk-
ce. Mnoho českých turistů přijíždělo do slovenských hor,
zvláště Tater, zatímco Slováci do Čech téměř nejezdili. Slová-
ci dobře pocítovali politickou a hospodářskou závislost na
Praze, a tím se utvořil jejich negativní vztah k celému české-
mu národu. Jsouce svým založením hrdý, bojovný národ
s "jižním" temperamentem, těžko se smířovali se svým podří-
zeným postavením ve společném státě. Češi naopak poukazo-
vali na investice, které jsou na Slovensku realizovány a cho-
vali se ke Slovákům jako k chudým příbuzným, poukazující
na jejich "nevědomost". Slovenštinu považovali jen za nekul-
turní dialekt češtiny, přičemž slovenská kultura jim zůstávala
ukryta /neplatí obráceně: Slováci čtou běžné české knihy
a časopisy, jejich styk s češtinou i ve filmu, televizi a rozhla-
se je častější/. I když Slovenské národní povstání /1944/ Slová-
ky většinou v českých očích "rehabilitovalo", přesto zůstalo
podezření ze separatismu, způsobené založením loutkového
Slovenského štátu v roce 1939. Stručně se dá říci, že Češi
měli dojem, že na Slováky "doplácejí", zatímco Slováci byli
přesvědčeni, že jim Češi "poroučejí". Tyto pocity byly ovšem
zcela mizivé mezi mládeží, která popírala vše, včetně byro-
kratického "vlastenectví" a stavěla se k problémům přiroze-
ným způsobem. To se zejména projevovalo v armádě, kde vět-
šina slovenských chlapců sloužila v českých krajích s českými
chlapci a kde při vzájemném styku a poznání nedocházelo ni-
kdy k národnostním třenicím /jeden z mála pozitivních vý-
sledků vojenské služby/. Zdůrazněme ještě, že všechny tyto
problémy byly udržovány pod pokličkou a že vyvstaly, jak
uvidíme, v plné míře a šíři na jaře 1968.
Stále ožehavý je problém Cikánů. Nejsou uznáváni za národ-
nost /byrokratická pruderní formule zní: "ceskoslovenský
občan cikánského původu"/, nejsou zahrnuti ve statistikách,
což zamlžuje celý problém. Jejich počet se odhaduje asi na
čtvrt miliónu, přičemž asi polovina z nich žije ve východoslo-
venském kraji. Mezi českým a zvláště mezi slovenským oby-
vatelstvem vůči nim panují rasistické předsudky. Koncem pa-

desátých let byl vydán zákon, který celý cikánský problém
"vyřešil": zakázal kočovnictví. Cikáni byli násilnými pro-
středky nuceni "zapojit se do výrobního procesu". Ve sku-
tečnosti se nikdy nevzdali kočovnického způsobu života a ti,
kteří se usadili trvale, se nikdy "neadaptovali" a nepřijali
"evropskou civilizaci". Není snad třeba dodávat, že životní
úroveň Cikánů je hluboko pod úrovní průměrnou, negramot-
nost je běžná i u mladé generace, natalita vysoko nad celo-
státním průměrem. Před třemi lety byla zascěna cikánské
problematice část jednoho čísla Literárních novin, která po-
bouřila českou veřejnost /článek popisoval poměry mezi ko-
čujícími a usedlými Cikány na východním Slovensku, vztah
slovenského obyvatelstva a úřadů k Cikánům/. Za poslední
rok se objevilo několik článků, zabývajících se cikánskou
problematikou. Ukázalo se, že existují vyhlášky – a praxe –,
kteří zakazují Cikánům převážnou většinu území republiky,
které úřadům umožňují jejich násilné vysídlení apod. Tato
rasistická a segregiční politika je přirovnatelná pouze k poli-
tice jihoafrického apartheidu. /Málo záleží na tom, že se týká
jen necelých dvou procent obyvatelstva./ V současné době se
integrovaní /v podstatě likvidátorské/ snahy byrokracie, které
nenáležejí kupodivu podporu – byť humánnějšího charakteru
– u části nepočetné cikánské inteligence, střetávají s tendencí
/poněkud utopickou/ zachování cikánského charakteru Ci-
kánů.

Český národ byl vždy svými utlačovateli veden k rasismu –
jako ventilu lidové nespokojenosti. Z nedostatku jiných ras se
tento rasismus projevoval jako antisemitismus, i když nikdy
nedosáhl tak hrůzných forem jako v carském Rusku nebo
v nacistickém Německu. Právě nacistický rasismus téměř vy-
léčil Čechoslováky z oně hrůzné nemoci; "antisionistické"
procesy, kterými si jedna frakce vládnoucí elity vyřizovala
své účty s druhou /nazývající to zostřujícím se třídním bo-
jem/, byly posledními kapkami léku proti antisemitismu. Ži-
dé žijí v Československu již tradičně integrováni do společ-
nosti /o problémech ortodoxních Židů na Podkarpatské Rusi
nám není nic známo/ a určitá nedůvěra vůči nim se projevuje
jen u starší generace tzv. středních vrstev /bývalé malobur-
žoazie/. Tupá propaganda o arabsko-izraelském konfliktu do-
vedla většinu Čechoslováků až k opačnému extrému: bezvý-
hradné podpoře Židů a někdy i státu Izraele.

Určité formy rasismu se naopak projevíly ve vztahu Čechů
k černochům /ale ne k Číňanům a Asiátům vůbec/, zejména
v případě jejich styku s českými děvčaty.

b/ Náboženské problémy

Statistiky cudně mlčí o náboženství obyvatelstva. Přesto však nejsou náboženské problémy jedny z nejozřejevějších. Většina obyvatelstva průmyslových oblastí /celé Čechy vyjma jižních, Slezsko, částečně Morava a průmyslová střediska Slovenska/ je ateistická, nebo se alespoň nezúčastní náboženských úkonů. Vliv náboženství je poměrně silný na Slovensku, na vesnici, mezi starší generací a u žen. Obyvatelé Slovenska jsou katolíci, Češi jsou jak katolíci, tak protestanti. Protestanti jsou v menšině, ale jsou aktivnější.

Jaký byl celkový vztah nové byrokratické moci k náboženství a církvím? Lze ho nazvat dvojí, přičemž každý z obou aspektů měl ještě dvojí tvář. Oficiální propaganda hlásala: 1. svobodu vyznání /a z toho vyplývající svobodu náboženských úkonů/ a 2. rozhodný boj proti náboženství, ateistickou výchovu. Ve skutečnosti však 1. svoboda vyznání byla zaručena jen potud, pokud o tom věřící nemluvil a nespojoval ji s náboženskými úkony /týká se především učitelů, vedoucích kádrů apod./. Je ovšem samozřejmé, že venkovské babičky nikdo neomezoval svobodně chodit do kostela... 2. Ateistická výchova se omezila na několik brožurek a přednášek a na omezení výchovy a výuky katechismu ve škole. Ideologie feudalismu, upravená jako propaganda pro buržoazii, nebyla vystřídaná jinou ideologií, ale pouhou propagandou byrokracie, která ji vydávala za marxistickou proletářskou ideologii.

Přes tento vpravdě byrokratický přístup k náboženství a ateismu, byl v Československu za posledních dvacet let zaznamenán odliv věřících, kterých je zejména mezi mládeží poskrovnu. Stejně tak není zaznamenán příklad většího rozšíření náboženských sekt /kromě svědků Jehovových/, které byly byrokracií krutě pronásledovány.

Ozřejevější náboženský problém existoval jen na východním Slovensku mezi ruským pravoslavným obyvatelstvem. Rusíni byli při násilné "ukrajinizaci" podle "sovětského vzoru" nuceni přijmout pravoslavnou církev ruského typu, i když jejich církví byla od nepaměti řecko-katolická církev /podobně jako v Rumunsku, Bulharsku, Srbsku atd./. Tato církev byla zrušena, a to Stalinem, na žádost moskevského patriarchy za podporu pravoslavné církve Stalinovi za 2. světové války.

c/ Obecné aspekty morální krize společnosti

Buržoazní systém zanechal československému lidu své morální dědictví ve formě maloměstáctví. Únor 1948 zničil měšťáka a maloměšťáka jako výrobce a svým proletářským proudem se pokusil na něj zapůsobit a zaútočit i jako na nositele měšťáckého způsobu života, zvyků, tradic i morálních kréd. Tohoto boje, který fakticky existoval jen krátkou dobu a zanikl zároveň se smrtí nadšení části dělnické třídy a mládeže – se od samého počátku zmocnila kariéristická byrokracie, hlásající boj proti buržoazním přežitkům. Za "buržoazní" byl označen jazz, impresionismus /úpadkové umění/, kybernetika /buržoazní pavěda/, sociologie, detektivky, Picasso, sexuální styk, moderní umění vůbec, individualita a jakákoli aktivita, pokud nezvyšovala pracovní výkon nebo nesloužila k propagandistickým účelům byrokracie.

Lidé se brzy přesytili pompézních hesel a primitivních úvah a uzavřeli se ve svých rodinách. Na hlasně vytrubovaný kolektivismus se dostavila reakce individualismu maloměšťáckého rázu. Rozpory makrosociální se tak přenášely do mikrosociální – rodin, kde, umocňovány generačním problémem a ženskou otázkou, morálně ubýjely a nervově ničily větší část společnosti. Byrokracie ostatně brzy poznala nechuť lidových mas k opatřením v oblasti nadstavby a ráda obětovala některé své nepopulární postoje /v rámci destalinizace!/ ve prospěch zachování jiných, životně důležitých privilegií. V oblasti životního stylu přistoupila na začátku šedesátých let k otevřené podpoře maloměstáctví, které ostatně formálně vždy zaručovala buržoazními /jen někdy upravovanými/ zákony. – /Buržoazní zákony byrokracií vydatně "pomáhají", jako kuriozitu je možno uvést, že XXVI. hlava obecného zákoníku občanského vyhlášeného dne 1. června 1811 – slovy osmsetjedenáct – byla zrušena teprve Zákonem práce ke dni 1.1.1966; mnoho dalších zákonů z pozeňnaného Rakouska-uherska platí dodnes/.

Dříve, než přistoupíme k popisu morálního rozkladu společnosti, poukážme na jeho zdroje. Byrokratický systém osvobozuje dělníka od kapitalistického vykořisťování, aby ho vrhl do závislosti mnohem zhoubnější: do poddanství hierarchizované byrokracie. Dělník je totiž v prvních letech obelstěn, domnívá se, že žije a pracuje v zemi diktatury proletariátu. Když pozná svůj omyl /a málokdy pozná skutečnou hloubku

svého omylu/, stojí před neznámým jevem, který je ostatně společenským tabu: nadvládou anonymní, neznámé a nikým nekontrolované byrokracie a vládnoucí elity. Tento nepřítel, který se tváří přátelsky a pokud možno se neukazuje, je těžko odhalitelný. Dělník upadá do pracovního a životního stereotypu, pracuje, aby vydělal peníze a je vyléčen z iluzí, domnívá se, že socialismus jako řízení společenského a hospodářského života samotnými pracujícími je realizovatelnou utopií. Práce se tak stává další formou odcizení člověka od společnosti a pracující hledá náhražku v materiálním světě osobní spotřeby, která se skutečně zvyšuje, i když to málo závisí na výkonu pracovníka. Existuje mnoho způsobů, jak se "vyšvihnout", jak získat více předmětů a větší privilegia, než mají ostatní. Systém byrokratického centralismu je založen na kariérismu, prospěchářství a pokrytectví.

Tak bují ve společnosti závist a rodinný individualismus, a to i přes totální rozpad rodinného života. Neustálé shánění různých předmětů /dané nedostatkem zboží na trhu/ a domáhání se samozřejmých práv a různých privilegií zplodilo zvláštní typ korupce: "jánabráchismus", systém vzájemných úsluh a protislužeb, který padl jako stín i na osobní styky těch, kteří se nazývají přáteli, jeho nerespektování je považováno za hrubé porušení společenských zvyklostí. Podstata tohoto systému je ovšem nelidská: nepomáháme proto, že druhý to potřebuje, ale proto, že nám předtím on pomohl, nebo proto, že nám může brzy pomoci i on. Pokrytectví a úcta k "majetku", ke které byrokracie lid vede, podporují i konformismus, který je ve společnosti hluboce zakořeněn a vyjadřuje její poddanství, neaktivitu, pokoru. Revolta proti "poměrům" však zřídka kdy překračuje oblast soukromého myšlení každého jednotlivce.

Místo samosprávné společnosti ekonomického a kulturního rozmachu se tak setkáváme s konzumní společností se všemi důsledky, které z toho vyplývají. Obyvatelstvo je nejrůznějšími způsoby /zejména záměrně byrokracií/ donucováno hromadit předměty. Reklama útočí na majetnické pudy a společnost sestávající z atomizovaných na ideály tvůrčího rozsahu rezignovavších jednotlivců se vrhá na zbožňování výrobků: na místo jejich rozumného – ale i radostného – používání nastupuje zbožní fetišismus. Růst životní úrovně zaplňuje projevy příslušníků mocenské elity, propaganda hýří sociálními sliby. Konzumní společnost začíná šilhat po jiných konzumních společnostech /například západoněmecké nebo

americké/, kde se konzumuje více a lépe. S růstem osobních styků s těmito společnostmi /které jsou z počátku téměř neomylné vzhledem k železným oponě/, začíná však padat na část těch, kteří se sami přesvědčili – zejména mládež – určitá deziluze. Podstata této deziluze se však dá vyjádřit jen ve svobodné diskusi. Není-li jí – jako do jara 1968 – podaří se jen občas poukázat na rozpory takovéto společnosti. /34/ Oficiální propaganda, omílající problém západoněmeckých revanšistů nebo americké nezaměstnanosti, jen přilévá do ohně nedůvěry.

Je mnoho aspektů morálního rozkladu naší společnosti. Zhruba jsme poukázali na čtyři hlavní: kariérismus, pasivitu, konformismus a zbožní fetišismus konzumní společnosti. Důsledkem pasivity a rezignace širokých lidových vrstev je naprostý nezájem o společenské dění /tot velký úspěch byrokracie/, včetně "politiky". Dvacet let "socialismu" tak vychovalo naprosto apolitické obyvatelstvo, zejména mládež, dělnickou třídu, která neví, že je třída a že existuje mezinárodní proletářská solidarita, revoluční světové hnutí. /35/ Pasivita má zvláště zhoubné důsledky v oblasti práce: morální stimuly byly zcela zapomenuty /tj. záměrně zardoušeny byrokracií a byrokratizací společnosti/ a hmotné stimuly jsou v nekapitalistickém a netržním hospodářství nedostatečné. Výrazná sociální nerovnost, která se stále prohlubuje, a sociální nespravedlnost jsou hmotnými stimuly pro negativní vztah k práci, pro snahu pracovat co nejméně. Dosahování minimálního pracovního výkonu je schvalováno vzájemnou "solidaritou"; pracovní morálka zvláště v úřadech /ale i v provozech/ je výsměchem "pracovního hrdinství", o němž se šíří oficiální propaganda.

Tyto aspekty jsou ovšem pro byrokracii krajně nepříjemné /jakkoli společenská pasivita a neangažovanost pracujících přímo podmiňují její moc/, čelí jim přechodem na popoháněcký systém, na zvyšování materiálních stimulů a hesly, za nimiž se skrývá známý propagandistický trik: vlast, práce a rodina.

Jedním ze zrcadel morálního rozkladu společnosti je i růst kriminality. Jakékoli informace z této oblasti byly v padesátých letech přísně tajeny, oficiální propaganda hlásala, že zločinnost a socialismus jsou neslučitelné a že budováním socialismu postupně zaniká i kriminalita. Koncem padesátých let se začínají objevovat zprávy o přestupcích a zločinech, četné noviny otiskují tyto informace jako senzace. Statistika však

stále o vzrůstu kriminality mlčí. Na poplach bijí jen občas články v týdenících, poukazující na vzrůst kriminality a delikventnosti mezi mládeží. Zřídka kdy však poukazují na sociální kořeny těchto jevů. Byrokracie se proti kriminalitě brání po svém: ukládá vysoké tresty za rozkrádání "socialistického vlastnictví" /vyšší než za krádeže u soukromníků/. Příslušným procesům věnuje značnou publicitu, aby "zastrašila" potenciální zloděje. Těch je opravdu hodně: "socialistické" vlastnictví totiž nikomu k srdci nepřirostlo, každý cítí, že lidu nepatří, každý se snaží, být nepatrně, se přizívit. "Kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu", "Nemá na to, aby nekrad" tato lidová úsloví to dokazují dostatečně jasně.

Zmínili jsme se už o tom, jak se morální rozklad společnosti přenáší do rodin: většina rodin je v rozvratu, který je udržován "v přijatelných mezích" jen "kvůli dětem", "kvůli bytu". Péče společnosti o děti a mládež je naprosto nedostačující, výchovu dětí jsou pověřeny rodiny /často rozvrácené nebo na pokraji rozvratu/; jesle, mateřské školky jsou počtem i kvalitou nedostačující. Životní podmínky osamělých matek jsou zoufalé; proto většina manželů z rozvrácených rodin nehodlá řešit situaci rozvodem. Důležitým činitelem je i bytová krize, protože rozvedení manželé se nemají kam stěhovat. Přesto rozvodovost neustále stoupá a v roce 1966 dosáhla fantastického čísla 17 rozvodů na 100 sňatků. Byrokracie v zala "rodinu pod ochranu státu", se rozvodům brání složitým a finančně nákladným soudním rozvodovým řízením. Z druhé strany podporuje buržoazní morálku, která je mezi obyvatelstvem rozšířena, podle níž se odsuzují rozvody, svobodné matky a mimomanželský sexuální styk.

Se vzrůstajícím cizineckým ruchem se rozrostla i prostituce /zejména v Praze/, která je především sociálním problémem. Podle zjištění zdravotního výboru NS v únoru 1968 bylo v Československu 10 000 prostitutek, což představuje šest promile žen ve věku 15 – 30 let. I promiskuita a četné nevěry – zvláště v zaměstnaneckých, nedělnických manželstvích – jsou únikovými jevy "alespoň si trochu užít". Nevyřešeným problémem zůstává alkoholismus – spotřebou piva je Československo na prvním místě v Evropě – který postihuje vysoké procento obyvatelstva. Závěrem podotkneme, že byrokracie zavedla sázkový a loterijní systém, převzala a prohloubila pojišťovnictví a zřídila síť segregančních obchodů "TUZEX",

v nichž mají právo nakupovat jen majitelé deviz nebo tuzexových poukazek, které devizy představují.

Popsané jevy působily zhoubně na vývoj národního charakteru a mentality. Tři sta let habsburské nadvlády a šest let nacistické okupace nevytvořily sice národ Svejků a Kafků, ale zanechalo jisté stopy na celkové atmosféře a vztazích mezi lidmi. Zatuchlá atmosféra, maloměstáctví se odraťovávala jak pošilháváním po Západě, západním způsobu života a západních výrobcích, stejně jako velkohubým nacionalistickým vychloubáním, které většinou začínalo slovem kdyby. Dvacet let "socialismu" v poddanství pokračovalo v tradici pokrytectví. Úvahy na téma národní povahy a srovnávání národního charakteru s ostatními národy byly cenzurovány. Lidu byla odepřena možnost poznat sebe i své sousedy. Zahraniční znalci Československa však přesto soudí, že životní styl a celková atmosféra v Československu byla i přes popsání aspekty přijatelnější a příjemnější než v sousedním Německu a Rakousku. Do značné míry k tomu přispěly tradiční vlastnosti československého lidu: humor, ironie a sebekritičnost.

Maloměstáctví a všechny jeho průvodní znaky, které byly byrokracií uchovány a posilovány, nemají ovšem nic společného s uchováním nebo obnovou buržoazie jako třídy. Představují pouze morální nástroje byrokratické moci, která je zaměřena proti zájmům lidu, pracujících, proti jejich aktivitě a rozvoji. Maloměstáctví se dokonce nepředstavuje jako učená ideologie /kterou ostatně buržoazie, stejně jako byrokracie, nahradila propagandou/, ale šíří se jako nákaza pod byrokratickou propagandou i proti ní.

d/ Životní podmínky

Na začátku padesátých let se byrokracie honila za jediným cílem – zvyšovat výrobu, z toho přednostně průmyslovou. Všechny ostatní oblasti byly zanedbány a jejich rozvoj, značně pokulhávající za potřebami společnosti, nastal teprve koncem padesátých a začátkem šedesátých let. Později uvidíme, jak se tato skladba nepříznivě odrazila v československé ekonomice. Všimněme si prozatím situace v oblastech, které spoluvytvářejí životní prostředí: pracovní podmínky, příroda, služby a bytová situace.

Ve své honbě za hrubým produktem a růstem zaměstnanosti se byrokracie záměrně nevěnovala zlepšování pracovních

podmínek. Tradiční orgán dělnické třídy – odbory – se stal sám nástrojem byrokracie a za zlepšování pracovních podmínek nebojoval. Bezpečnost provozu byla minimální, zdravotní opatření přes chválu propagandy nedostatečná, "sociální" zařízení provozů /závodní jídelny, sprchy, chaty atd./ pokulhávala svou kvalitou a kvantitou za jinými /kapitalistickými/ průmyslovými zeměmi. Zařízení podniků nebylo záměrně modernizováno. /36/ Pokud docházelo k modernizaci /vzhledem k nutnosti zvyšovat produktivitu/, probíhala často za silného odporu dělníků, kteří přechodem na modernější stroje ztráceli na mzdě.

I život pracujících po pracovní době /po práci, která ho nikterak neuspokojovala/ je plný strádání a potíží. Pracující za prací často dojíždějí nemoderními dopravními prostředky /městská doprava/, často celou hodinu se kodrcají z práce do práce pomalými vlaky nebo autobusy po špatných silnicích; /37/ obchodní síť nestačí uspokojit zájmy pracujících, všude se tvoří dlouhé fronty /zvláště odpoledne, po pracovní době/, kupující nalezne "své" zboží až v n-tém obchodě a často ani to ne. Technické vybavení domácnosti je minimální, služby pro domácnost /prádelny, čistírny, úklidové a donaškové služby/ jsou velmi málo využívány a je na ně často pohlíženo jako na zbytečný přepych. Ceny mnohých služeb a kulturních statků jsou tradičně nízké, i když projevují vzestupnou tendenci: tak v oblasti dopravy, veřejného stravování, kin a koupě knih hrály ekonomické překážky u většiny obyvatelstva malou roli; při nedostatečné kvalitě těchto služeb i jejich kvantitě se pro četné konzumenty objevuje další překážka: všude se tvoří návaly, fronty, služba se stává nedosažitelnou. Proto byrokracie přistoupila ke zvyšování cen služeb, což pociťují zejména početné rodiny, které jich mají nejvíce zapotřebí. /38/ Podobná situace se projevuje i ve zdravotnictví, jehož služby jsou poskytovány bezplatně nebo za malou úhradu. I ve zdravotnictví byla intenzivnost pohlcena extenzivností: zdravotnické péče se dostalo všem, její úroveň však poklesla. Přesto ale dosáhlo československé zdravotnictví úspěchů dosti nesporných: jeden lékař připadá na 471 obyvatel /v roce 1948 na 1158 obyvatel/, počet lůžek v nemocnicích a ošetrovacích zařízeních se rozrostl v počtu na tisíc obyvatel z 9,9 v roce 1948 na 12,4 v roce 1966. Podstatně byla snížena kojenecká úmrtnost, snížena nemocnost tuberkulózou a dětskou obrnou. Běžná zdravotnická péče je však poměrně neúčinná pro velké návaly ve zdravotnických střediscích

a vzhledem k faktu, že pracujícím uchází značná část /10 až 50 procent/ mzdy v době jeho nemoci. Stát vyplácí přes 2,8 miliónu důchodů, které jsou však velmi nízké. Starobní důchod /u mužů po šedesáti letech věku, u žen podle počtu dětí po 55 až 57 letech/ je v průměru necelých 70 procent průměrné měsíční mzdy. Proto mnoho starých lidí pracuje i dlouhá léta po překročení této věkové hranice, aby se jim důchod zvyšoval /o 4% ročně/. Invalidní důchod je v průměru pouze 45 procent průměrné měsíční mzdy. Mnoho starých lidí, zejména ženy, které nebyly nikdy zaměstnány, je odkázáno na fantasticky nízké "sociální" a vdovské důchody /12%!!, resp. 42% průměrné měsíční mzdy/. Sociální zabezpečení starých lidí je tak vřsměchem nejen "socialismu", ale i "civilizaci" dvacátého století.

Pokud byla byrokracie donucena alespoň částečně se zajímat o pracovní podmínky pracujících a služby, které jim jsou poskytovány, zcela zanedbala problémy čistoty a ochrany přírody. Továrny vypouštějí husté dýmy a padající popelk znečišťuje ovzduší průmyslových center. Průmysl znečišťuje vodní toky, které se přeměnily ve stoky. Zemědělská půda ustupuje stavbám. Rekreační místa blízko velkých měst se zaplnila soukromými chatami: řevem tranzistorů a plechovkami od konzerv. Přes ostrou kritiku části veřejnosti bylo v tomto směru dosud málo napraveno. /39/ Jedním z nejtěživějších problémů, který sužuje obyvatelstvo, je bytová krize. Za tři a půl roku po druhé světové válce bylo postaveno méně bytů než v roce 1937, jehož produkce /53 646 bytů/ byla překročena teprve v roce 1956. Lepší obraz o stavbě bytů nám poskytne tento přehled: na 1000 obyvatel se postavilo v roce 1955 více než 9 bytů ve Švédsku /12,5/, Švýcarsku, SSSR, NSR, Nizozemsku a Španělsku. Qsm až devět bytů se postavilo v Dánsku, Finsku a ve Francii. Československo zaujímá mezi pětadvaceti sledovanými státy dvacáté místo s 6,1 bytu. /40/ Je sice pravda, že na 1000 obyvatel připadá v Československu 294 bytů, v Rakousku 315 a v NSR 355 /v roce 1965/, ale bytů o 1 až 2 místnostech je v Československu 44,3 procenta, zatímco v Rakousku 26,3% a v NSR pouze 10 procent. Intenzita bytové výstavby všude stoupá, v Československu má sestupnou tendenci. V letech 1965 – 66 – 67 bylo do bytového hospodářství vloženo 14,- – 12,7 a 13,1 procent celkových investic. Pro srovnání: v roce 1962 investovali do bytů v Belgii 30,4%, ve Francii 23,8%, v Itálii 26,2%, v NSR 22,1% atd. Systém bytových

družstev, který vznikl koncem padesátých let z iniciativy byrokracie, působí nesmírnou finanční zátěží na všechny, kteří potřebují nový byt. Základní vklad před započatím stavebních prací je u 2 – 3 pokojového bytu /podle oblasti/ dvacet až pětadvacet měsíčních mezd. V současné době je v naší zemi asi 200 000 čekatelů na byt, kteří "staví" družstevně a jejich počet se neustále zvyšuje. Doba od vstupu do družstva k nastěhování se v celostátním průměru pohybuje od tří do čtyř let. Nejpříznivější je situace v Severočeském kraji – dva roky, v Bratislavě je lhůta osm let a primát má Praha s osmi až dvanácti roky čekání. Nájemné v nových družstevních bytech je – ve srovnání se stejnými kvalitními byty ve starších domech – asi dvojnásobné a dosahuje tak u třípokojových bytů 10 – 20 procent průměrné mzdy /v celostátním měřítku tvoří nájemné 3,7 procenta mzdy/. Nové byty jsou přitom provedeny dosti nekvalitně, akustická izolace je špatná, pokoje jsou malé. V současné době vzniká 58 procent všech bytů družstevní výstavbou; zbytek se dělí na státní a soukromou výstavbu. Státní výstavba však za poslední tři roky nestačí křít počet zrušených bytů. Domy ve státním nebo soukromém vlastnictví rychle chátrají, protože po dlouhá poválečná léta nebyly nijak opravovány. /Nízké nájemné a žádné dotace na opravy byly součástí politiky byrokracie proti vlastníkům soukromých činžovních domů; majitelé domů byli tak většinou nuceni předat své domy – většinou ve značně zchátralém stavu – státu. /41/ Soukromá výstavba se omezuje na výstavbu rodinných domků a na výstavbu "svěpomocí", tj. nezadávají projekty stavebním organizacím. Tak už dnes stavební organizace stavějí jen dvě třetiny všech bytů, zbytek připadá na rodinné domky a svěpomocnou družstevní výstavbu. Tento podíl amatérské práce je v civilizované společnosti nevdaným. Bytová krize se projevuje citelně mezi mládeží; mladá manželství jsou, stejně jako mladí lidé, nucena se tísnit v bytech svých rodičů; manželské rozvatry jsou za těchto okolností časté. Uprava nových čtvrtí je přímo výsměchem podmínek, na které si člověk zvykl od doby jeskynní; neexistují obchody nebo jiné služby, takže nákupy se musí odbyvat ve městě, což je ještě znesnadněno katastrofálním stavem městské dopravy /zvláště v Praze!/. I celkové urbanistické řešení nových sídlišť a měst je značně deprimující, neboť se skládá z melancholických, špinavě šedivých či křiklavě pastelových krabicových bloků.

e/ Ženská otázka

Vzrůst zaměstnanosti v padesátých letech byl způsobem především vstupem žen do pracovního poměru. Tento vstup byl vykonán ekonomickým a společenským tlakem. Dnes představují ženy přes 45 procent všech pracujících, zaměstnanost žen v produktivním věku /pokud nestudují/ je 85 procent. Ženám se dostává stejného vzdělání jako mužům: na vysokých školách studuje téměř polovina žen, na středních školách mají děvčata dokonce většinu. Už dnes jsou absolventi středních škol z plně poloviny ženy, mezi absolventy vysokých škol tvoří více než čtvrtinu. Zdálo by se tedy, že emancipace žen, kterou si nové zřízení vytklo za úkol, byla provedena. Skutečnost je však zcela jiná. Nedostačující a špatně fungující obchodní síť a systém služeb působí, že pracující žena je nucena strávit téměř všechen svůj volný čas, který je určen k jejímu rozvoji a obnově sil, k nákupu, zařizování nejrůznějších záležitostí, k úklidu, vaření, domácím pracím všeho druhu. Málokde byla zlomena maloměšťácká tradice vhodných a nevhodných prací pro muže. Zaměstnané ženy s dětmi proto často žijí v otřesných sociálních poměrech /pokles natality/. Neuspokojení z práce, špatné pracovní i bytové podmínky, neustálý spěch a shon způsobují nervozitu a podráždění, které nikterak nepřispívají k "rodinné pohodě", naopak umocňují rodinné neshody a spolu se sexuálními a generačními problémy působí rodinné rozvatry. Ženy – dělnice nejsou často vyučeny, vykonávají špatně placené a fyzicky těžké práce, pracují v nočních směnách. /42/ V rámci boje proti feminizaci některých odvětví jsou pracovní perspektivy dívek ještě menší než pracovní perspektivy chlapců. Státem prováděná politika potratů, která zaznamenala četné změny a zvraty, je kompromisem mezi dvěma zly: nezákonnými potraty a poklesem natality. Pro informaci – 24 promile v roce 1948 na 15 promile v roce 1966. Sexuální výchova na školách až na jednu nebo dvě besedy s lékařem neexistuje, teprve v roce 1968 byla experimentálně zavedena na dvou fakultách /medicína a Institut tělesné výchovy/ výuka sexuologie po dvě hodiny týdně. Tento nedostatek nemůže odstranit poměrně rozsáhlá, vědecky fundovaná literatura, protože je nutno ji koupit, což pochopitelně naráží na stud mládeže v pubertě, jejich celkový obzor i finanční prostředky. Rovněž antikoncepce zaostává za evropským průměrem.

f/ Generační problém

Podřízenost lidu byrokratické moci, manipulování masami, maloměstácká morálka, zbožní fetišismus konzumní společnosti, duševní prázdnota, kariérismus a pokrytectví působily zlobně na všechny lid; nejtěžší však dopadly na mládež, která se připravuje na povolání a vstupuje do pracovního procesu. V současné době žije v Československu dva milióny obyvatel ve věku od 15 do 25 let.

Mládeži se dostalo většinou lepšího vzdělání než střední a starší generaci. Potřeba organizovat se se projevila daleko výrazněji než u jiných skupin: všechny organizace mládeže byly po roce 1948 zrušeny v rámci "jednoty" mládeže, seškupeny v CSM. Tato hurá-vlastenecká a hurá-"socialistická" organizace se však stávala čím dál tím více neúčinnější a formálnější. Mládež se seskupovala v partách, kde pocítovala nejméně nesmyslnost a zlobu odcizeného světa. Toto hnutí bylo zcela nepolitické, mládež se nezabývala problémy typu "proč?", party vznikaly zcela živelně a někdy se dostávaly do konfliktu se zákony společnosti, v každém případě pak šokovaly maloměstáka a ohrožovaly byrokrata. Pásci začátku padesátých let byli vystřídaní chuligány koncem padesátých let a začátkem šedesátých let, ti opět beatniky. V polovině šedesátých let byrokracie pochopila, že je lépe osvobodit mládež "shora", než čekat, až se sama osvobodí "zdola". Z iniciativy četných intelektuálů /43/ byly zřízeny četné kluby, pořádaly se různé akce /písničky, hry, trampování/, vzniklo několik časopisů pro mládež /"Mladý svět" dosáhl slušné úrovně i nákladu/, pro mládež začal vysílat rozhlas a televize. Tím bylo zažehnáno největší nebezpečí; problémy ovšem zůstaly stejné jako předtím.

Generační problém se promítal zejména do rodin. Autorita rodičů, daná tradicí, náboženstvím a ekonomickou úlohou živitele poklesla, mnohde se ztratila vůbec. Buržoazní systém paternalismu, implantovaný do byrokratického systému, se zachvěl a ukázal se ve své krizi; nebyl však nahrazen lidskými vztahy tolerance a podporování aktivity mládeže. Byrokratické myšlení otců je posilovalo v jejich autoritářském postavení vůči jejich dětem, kterého se postupně vzdávali pouze přinucením silou okolností. Rodiče, hrbící se před byrokratickou mocí a kupící se v těsných bytech; materiální statky se staly předmětem odporu a pohrdání svých dětí.

Usměrnování mládeže a její výchova byla zčásti svěřena škole. Nejružnějšími donucovacími prostředky je zde mládež vedena k uniformitě, duševní lennosti, plnění daných úkolů, pokrytectví, pasivitě a konformismu. Profesorský sbor středních škol, jehož průměrný věk byl velmi vysoký, byl v padesátých letech jen pozvolna doplňován absolventy – a zejména absolventkami – vysokých škol stalinistické propagandy, kde zkarikovaná věda hrála poslední housle. Profesori, kteří byli přinuceni vykládat učivo "v novém duchu", byli nepřáteli tohoto "nového ducha" a citlivá mládež tak byla svědkem tragické frašky. Žáci středních škol jsou ke studiu přinucováni za účinné podpory rodiny stejně tak, jako pracující jsou přinucováni k práci: odcizení žáka od studia a od učitelů tak dosáhlo vrcholu.

Nelidský přístup k mladému člověku se snad nejčastěji projevuje v armádě, kde jsou mladí muži nuceni trávit plně dva roky. Vztah vojáků k důstojníkům má charakter vztahu vězňů k žaláříkům.

Až do konce padesátých let byla vůči části mládeže, která pocházela z rodin kapitalistů, velkovýrobců a maloobchodníků /a byla to dosti značná část/ a částečně také z rodin inteligence, uplatňovaná diskriminační opatření při přijímání do škol, zejména vysokých. Při nástupu do zaměstnání na některá exponovaná místa /zahraniční obchod, některé výzkumné ústavy a úřady, nemluvě o stranickém aparátu, policii a armádě/ nebyla nikdy tato diskriminační opatření zrušena. Jedině pokrytectví a podlézavost spojené s kariérismem rodičů a dlouhodobě synů samotných mohly tato opatření obejít.

Všichni mladí lidé, kteří vstupovali do pracovního poměru, se brzy zbavovali svých iluzí a plánu: poznali, že vedoucí místa jsou obsazena nevzdělanými a neschopnými byrokraty, kteří rozhodují o jejich práci i o jejich dalším osudu. Tím byla mládež zbavena svých perspektiv. S postupujícím věkem se setkáváme u většiny mládeže s "adaptací" a přijetím nepsaných zákonů společnosti.

Sociální revoluci v roce 1948 chyběly jakékoli sexuální prvky. Oficiální propaganda – kromě hesla o emancipaci žen – se uchýlovala k buržoazní prudérii, někdy ji dokonce umocňovala: v mládežnických brigádách byly přímé tresty za sexuální styk. Puritánství bylo kodifikováno zákony o rodině. Pohlavní styk před manželstvím je stále společností považován za "nemorální", i když se předsudky pozvolna rozplývají. Bezperspektivnost a umělá pasivita dovedla část mládeže

ke značné promiskuitě. Hlavní otázka dneška – při bytové krizi a nevrzivosti starší generace – bývá nikoli "s kým?", ale "kde?".

Všechny tyto vlivy formovaly dnešní československou mládež. Ožehavost problémů způsobila, že tato mládež se značně podobá mládeži západní Evropy. Dvumiliónová armáda mladých se tak stala mocnou silou proti nadvládě byrokracie, stala se nejenergičtější a nejaktivnější složkou protibykratické revolty a v budoucnu to bude ona, která se stane první a nejaktivnější silou proletářské revoluce, pravým předvojem dělnické třídy.

g/ Úroveň a rozvoj vzdělání, společenských věd a umění

V druhé kapitole jsme již pojednali o inteligenci a studentech. Reklí jsme rovněž, že se dnešní mládeži dostává mnohem více vzdělání než dříve. Je třeba ovšem znovu zdůraznit, že mládež je vzdělávána především k potřebám národního hospodářství /zejména průmyslu, dopravy, stavebnictví a v poslední době i zemědělství/, a že je záměrně odváděna od společenských, politických, filozofických a morálních problémů. Svědčí o tom i struktura československých absolventů vysokých škol: absolventi přírodovědeckých oborů, společenských věd, učitelé a umělci tvoří necelých 30 procent, lékaři, ekonomové a právníci /ekonomů je zhruba dvojnásobek než právníků/ dalších necelých 30 procent, zatímco technici tvoří přes 40 procent. Obdobná struktura se projevuje i na vysokých školách, kde je procento studentů techniky ještě vyšší /55 000 technika, ekonomie a zemědělství proti 40 000 studentů univerzitního a uměleckého směru/.

Celkové ovzduší vysokých škol bylo jen obrazem společenského života. V prvních letech byrokratické moci se zejména na univerzitách konaly rozsáhlé čistky, které vědecky a pedagogicky likvidovaly četné významné vědce. Vědecká a pedagogická úroveň zejména humanistických směrů značně poklesla a v oblasti společenských věd se změnila přímo ve frašku. Společenské vědy začaly být přednášeny na všech fakultách: Byrokratická propaganda, znásilňující proletářskou ideologii, byla pod názvy "marxismus-leninismus", "politická ekonomie kapitalismu a socialismu", "vědecký komunismus" a "dějiny mezinárodního dělnického hnutí" přednášena skep-

tickým a nedůvěřivým posluchačům. /Výuka "marxismu" se zvláště dobře vyjímalá na bohosloveckých fakultách, které živořící a jsouce diskriminovány, byly byrokracií zachovány./ V rámci postupné "destalinizace" se v roce 1962 přestaly dějiny mezinárodního dělnického hnutí přednášet, protože po vyškrtání stalinistických lží se rozsah této vědecké disciplíny zmenšil na nulu.

Oproti buržoaznímu systému se změnilo vyučování i na středních školách. Zmínili jsme se už, že náboženství, které bylo na středních školách zrušeno, nebylo vystřídáno jinou ideologií. Nevyučovalo se základům filozofie, estetiky, etiky, stejně tak jako byla velmi omezena výuka latině a dějinám starověku. /Pouze na malé části škol se udržela logika a psychologie: po 35 hodinách na celé studium./ Na středních odborných školách probíhala výuka "politické ekonomie", náplň a sama existence předmětu "občanská výchova" se měnily každým rokem, až došlo k vyučování předmětu "základy filozofie" – to vše upraveno pro potřeby byrokracie se záblesky pravdy, které závisí na osobě přednášejícího. Do výkladu dějepisu, zeměpisu, češtiny a biologie sestoupila byrokratickovlastenecká schémata s "proletářským" náterem, která vzbuzovala odpor a nezájem žactva. Celých deset ročníků maturantů, kteří skončili střední školu v letech 1955 – 65 /a i dříve a později/ se ve škole nikdy nic nedozvěděli o Buddhovi, Kafkovi, Gramscim, Afrodité, Gülgáměšovi, Gándím, Mendelovi, Mojžšovi, Freudovi, Marcubim a Kierkegaardovi. Nedozvěděli se nic o zákonech dialektiky, o názorech Lenina, Luxemburgové, nedozvěděli se pravdu o Ríjnové revoluci a SSSR, ba dokonce ani pravdu o Pařížské komuně. Byrokracie pečovala o to, aby byli vychováni dobří odborníci, noví lidé. /Vymazávaly se dokonce celé epochy dějin, dokonce i fotografie zachycující historické události byly upravovány retušemi. Známý je anekdotický příběh o retušerovi, který sice pečlivě vymazal Clementise, ale zapomněl na nohy, takže jeho sousedě měli po třech nohách. Tento snímek se také dostal i do učebního dějepisu a byl z toho pochopitelně průšvih jako hrom./

Tak se znovu potvrdilo, že byrokracie není schopna slepit ani jakž-takž koherentní soustavu, která by obhajovala její činnost; soustava, která se za Stalina tyčila nade všemi jako posvátná a nedotknutelná, byla zničena, nebo alespoň narušena; ačkoli několik frází o všelidovém státě a mírové koexistenci ji pochopitelně nebylo schopno nahradit.

Počínaje první třídou základní školy a konče promoci, byly děti a mládež vychovávány v duchu nacionalismu a poddanství k SSSR. V očích žáků a studentů, kteří byli zahrnováni údaji z československých dějin, československého zeměpisu, české literatury a československé ekonomiky vyvstávalo Československo jako pupek světa, který je chráněn mocným přítelem – Sovětským svazem.

Výuka ruštiny je povinná od devíti let až po maturitu – a po ní ještě čtyři semestry. Výuka ostatních jazyků byla až do konce padesátých let jen zcela nedostatečná, styky se zahraničím /včetně "socialistických" států/ byly nepatrné. Ještě v roce 1968 může československý občan cestovat do Varšavy, Leningradu, Moskvy, nebo Bělehradu jen v turistické skupině nebo na pozvání svých příbuzných či známých /v případě SSSR je tato procedura nekonečně složitá/. Izolování a atomizování jako metody byrokracie se uplatňovaly v celonárodním měřítku.

Primitivní pozitivismus a eklekticismus zcela vytlačil marxistické metody vědeckého myšlení. Výstižně to vyjádřil J.-P. Sartre ve svém dopise R. Garaudymu v roce 1959/44/: "Nemohu přijmout těch několik slov, v nichž... líčíte... marxismus jako konkrétní a zcela rozvinutou filozofii, která – jestliže skutečně některé zcela druhotné úpravy – má integrovat a v sobě rozpustit veškeré "existencialismy". Na to vám tedy odpovím: ateistický existencialismus se udržuje, protože konkrétní marxismus neexistuje, lépe řečeno, protože toto obrovské učení, které by mělo být k u l t u r o u, je jen voluntaristickým idealismem, tj. několika násilně udržovanými tvrzeními o ideji hmoty a o ideji dialektiky. Pochopte mě: marxismus není třeba revidovat. Kampaně proti nesmyslnosti revizionismu jen maskují, ať už záměrně či nikoliv, skutečný problém. Marxismus je třeba dělat. Marx a Engels v y t y č i l i nespočetné úkoly pro všechny intelektuály své i naší doby. Obtížné zápasy, které museli pracující svádět, způsobily, že zůstalo při pouhém vytčení těchto met, jež marxismus měl dobývat. Nedělá to však a omezuje se na defenzivu. Měl vyvolat velkolepý rozvoj ekonomie, sociologie a filozofie, tisíce konkrétních historických situací, měl na základě individuálních výzkumů odhalovat a překonávat své vlastní rozpory, tj. své skutečné dialektické síly. On sám měl být historickým rozumem a kulturou naší doby. Není tím. Měl nahradit pozitivistický analytický determinismus dialektickou racionálníou. Dal se však nakazit pozitivistickou hnilobou. Měl konečně stanovit a zdůvodnit svá práva a svůj význam, tj. uká-

zat, čím má být dialektická pravda a praxe. Nic se však nuskutečnilo a nebyl o to ani učiněn pokus. S výjimkou exaktních věd tak naše století zůstává mezi poznáním bez základů, jímž je buržoazní myšlení a základem bez poznání, jímž zůstal historický materialismus století nevědění.

... Kromě toho se mi zdá, že jsme v této oblasti získali náskok /existencialisté před "marxisty"/, zabýváme se lidmi a já mám obavy, zda vy jste na ně trochu nezapomněli."

V oblasti kultury a umění se projevil výrazný úpadek. Neúprosná cenzura s ekonomickoexistenčními důsledky brzdila rozvoj všech oblastí umění. Byrokracie se vždy chovala k umělcům velmi podezíravě, diskriminovala je a korumpovala tu jejich část, která se dávala do služeb její propagandy. Z druhé strany vytrubovala byrokracie úspěchy na poli kultury, přesvědčme se, kvantitativní ukazatele /které v této oblasti platí nejméně/ prokazují naprostou stagnaci. V roce 1948 bylo vydáno 6490 titulů knih oproti 6435 v roce 1966, celkový náklad vzrostl ze 44 175 tisíc na 54 381 tisíc knih, tj. /při růstu počtu obyvatelstva/ jen o deset procent na obyvatele. V roce 1948 bylo v ČSSR 128 000 000 návštěvníků kin, v roce 1966 127 miliónů – úlohu biografu převzala do značné míry televize, která dobře zapadla do atmosféry pasivity obyvatelstva a jeho konzumního charakteru. Počet návštěvníků divadel se zvýšil z 9,1 miliónu v roce 1948 na 10,5 miliónu v roce 1966, což přesně odpovídá vzrůstu počtu obyvatelstva. Zde je třeba říci, že československý lid měl vždy vysokou kulturní úroveň /citované absolutní cifry, dělené počtem obyvatelstva to dokazují/, že za byrokratické nadvlády byla kultura cenově dostupná širokým lidovým vrstvám /v poslední době se projevuje značný růst cen/ a že umění, přes zoufalou snahu byrokracie ho zneužít pro propagandistické cíle, občas vydalo štatvnaté plody plné lidskosti a odporu k byrokratické nadvládě. Tento úporný boj se projevoval zejména ve filmu a výtvarném umění /od konce padesátých let/. Apologii své moci, ztvárněnou "umělecky" nazývala byrokracie "socialistickým realismem". Nevzdělaní, samozvaní esteti a "kritici" rozhodovali o osudu uměleckých děl tím, že jim přisuzovali nálepky "soc-realismu" nebo "naturalismu" či "modernismu". Pokrokoví umělci byli pronásledováni a jejich díla na indexu /týká se i sovětských umělců/. V kulturních oblastech, které neohrožovaly nadvládou byrokracie svou kritikou, jako je užité umění, aranžérství, grafická úprava knih, bylo dosaženo pozoruhodných úspěchů.

V této kapitole jsme podali hrubý nástin problémů z oblasti společenské nadstavby. Nebylo naším cílem tyto problémy podrobit důkladnému rozboru, hledat jejich příčiny, vzájemné souvislosti a možnost řešení; pro nedostatek místa jsme se omezili na jejich výčet. Celá tato kapitola jen dokládá tvrzení, které jsme uvedli, že Československo není socialistickou zemí, a to ani v tom smyslu, že by v Československu byl socialismus budován. Později uvidíme, jak se tyto problémy promítaly do československého obrodného procesu. Některé z příčin jejich vzniku poznáme v následující kapitole "Nástroje byrokratické moci". Podotýkáme, že ke každému z uvedených problémů existuje zajímavá literatura ve formě článků, které byly v Československu publikovány. Jde o množství úvah, svědectví a reportáží, které vycházely zejména v březnu – červnu 1968 /a i později/ v československých denících a zvláště týdenících /Literární listy, Listy, Student, Reportér, Mladý svět, Kulturní noviny, Kulturní život, Politika atd./ . Některé úvahy, které přímo neohrožovaly moc byrokracie, byly publikovány na stránkách týdeníků již v dřívějších letech. Jde zejména o obecné aspekty morální krize společnosti, životní podmínky, generační problém, školství, kulturu a umění.

- 1) *Kapitalistický vývoj se ovšem lišil od klasických forem vzniku a vývoje společnosti, jak je známe například z Anglie. České země prošly takzvaným druhým nevolnictvím (refeudalizací). Ožívování přímýsmu bylo provozováno státem (reformy Marie Terezie a hlavně Josefa II.), v jehož čele stála schopná část šlechty. Šlechta ostatně sama a vzhledem k její blízkosti ke státní moci měl i stát vliv na hospodářskou činnost (L.C.H.).*
- 2) *Naše zmínky o vlivu Jaltské dohody na osud československého lidu vzbudily zájem i určité nesouhlas našeho přítele L.C.Hardmutha. Máme proto čest zařadit jeho úvahu za tento odstavec.*
- 3) *Doc.dr.ing. Čestmír Kožušník, CSc: »Zbožní výroba a plánovitost« — stat v knize Karla Kouby a ko.: Úvahy o socialistické ekonomice, Svoboda, Praha 1968.*
- 4) *K tomu viz článek Jana Mlynářika: »Kdo má tedy pravdu?« (LL25, 1968), který podává přesně a otřesně svědectví o závislosti vedení KSČ na vedení KSSS ve dvacátých a třicátých letech.*
- 5) *Tato formulace není ovšem přesná; jediným předpokladem zrušení kapitalismu (pokud ho chápeme jako systém, kde vykořisťovatelská třída kapitalistů přímo či nepřímo rozhoduje o výrobě a společenském životě, a to zejména pomocí kapitálu, který je výrazem a nástrojem osobní moci) je pouze zrušení moci této třídy, její vyvlastnění a zbavení možnosti rozhodovat o výrobě a společnosti, odstranění »vlády« kapitálu. Logicky je tedy toto vyvlastnění i jedním z předpokladů socialismu. Pokud se však týká hospodářského plánování, je jeho účelem pouze rozvoj výrobních sil (i když stupeň plánování je i funkcí mocenského poměru sil). Toto plánování není přísně vázáno na společenský systém: uplatňuje se čím dál tím více i v kapitalistickém řádu, a to i přes odpor jednotlivých kapitalistů. Otázkou významu hospodářského plánování a zejména centrálního hospodářského plánování (které bývá chybně považováno za druhý nezbytný a zároveň postačující předpoklad socialistického výrobního způsobu a socialismu vůbec) se zabýváme jinde.*
- 6) *Tim se ovšem nestavíme za koncepci »vlastní československé cesty k socialismu«, kterou považujeme za zcela nezcestnou: maskuje ten fakt, že v SSSR nejenže není socialistické zřízení, ale že sovětská společnost na cestu socialismu nikdy nevstoupila.*
- 7) *Josef Belda o tom píše v článku »Aby se nevrátily nezákonnost a zvlé« v časopise Reportér č.40, 1968: »V politické oblasti strana rychle ztrácela kredit, který získala u středních vrstev svou předúnorovou politikou pokojně demokratické cesty k socialismu. Svou nespokojenost tyto vrstvy dokonce otevřeně vyjádřily u příležitosti XI.všesokolského sletu v červenci 1948 a především při pohřbu bývalého presidenta E. Beneše v září téhož roku.«*
- 8) *K tomu viz článek Václava Vrabce: »Mlýn a mlynáři« (Reportér 30, 1968), který podrobným a zasvěceným způsobem podhaluje vůbec poprvé vnitroelitní vztahy. Chvályhodný je autorův záměr: při výčtu nezákonností a špinavosti, kterých se mocenská elita dopouštěla, uvádí vždy jmenovitě členy těch nejvyšších stranických orgánů, bez ohledu na to, jakou funkci (tj. v létě 1968) zastávají.*

Snadno pochopíme, že článek vzbudil značný ohlas a v byrokratických kruzích (zvláště zahraničních) značnou nevoli. Článek představuje, spolu se stati Mlynárikovou (viz pozn.4) první pravdivý pohled na dějiny KSC.

9) Rozbor společenské pozice manažerů dnešního kapitalistického systému by si vyžádal mnoho místa, stejně jako úvaha o »byrokraticko-buržoazních«
systémech, které se vyvíjí ve většině zemí takzvaného třetího světa. I když pozorujeme tendence k vzájemnému propojování manažerů a buržoazie, i k nahrazení společenské úlohy buržoazie »kapitány průmyslu«
(což z hlediska funkčnosti již není často tendencí, ale nezvratným faktem), domníváme se, že tato technická byrokracie (z hlediska jejich mocenských ambicí ji nazýváme technokracií), uplatňující svou moc nikoliv na základě vlastnictví výrobních prostředků, ale na základě možností jim disponovat, netvoří — a to ani v USA — společenskou třídu (a to právě proto, že tyto prostředky nevlastní). Ostatně právě v nerealizovatelnosti technokratických plánů, které představují reformistickou (a objektivně kontrarevoluční) alternativu dalšího vývoje kapitalistické společnosti, jinými slovy nerealizovatelnosti čistého, absolutního »státního kapitalismu«, který by popřel samu podstatu kapitalismu (mimo jiné konkurenci různých kapitálů) vidíme nepřekonatelnou hranici kapitalismu, stejně jako — i když zcela jinak odůvodnitelně — nerealizovatelnosti podobného technokratického systému, který by vystřídal současný stav v SSSR a jeho satelitech, vyjdeme zárku změny revoluční tohoto stavu a záruku socialistického vývoje i v těchto zemích.

10) Lev Trockij: »Zrazená revoluce«, kapitola IX. »Co je SSSR?«, stal »Státní kapitalismus?« — psáno v roce 1936.

11) Problémy boje čínského lidu proti čínské byrokracii, tak jak se projevují v poslední době, jsou u nás téměř neznámý. Lze doporučit poměrně nedostupnou stat staršího data E.Germaina: »L'essai sur l'explication de la revolution culturelle«, která vyšla v časopise Quatrième Internationale, No.31 v červenci 1967. (E.Germain je pseudonym Ernesta Mandela — red. pozn.).

12) Agentura Hsinhua, 29.srpna 1968, Peking Information 35, 1968. (Viz též č.34, 36 a další).

13) Existence této teorie poukazuje na určitou nedostatečnost analýzy podstaty systému SSSR, kterou provedl Trockij, a která je všemi trockistickými skupinami uznávána a eventuálně rovíjena. — Z druhé strany nemůžeme jednoznačně odsoudit ty, kteří hovoří o kapitalismu v SSSR a ostatních zemích ve sféře vlivu SSSR, pokud tento »kapitalismus«
(hovoří většinou o »byrokratickém kapitalismu«, který srovnávají s »byrokratickým«
kapitalismem například západoevropských zemí) chápou — na rozdíl od klasického marxismu — jako vykořisťovatelský řád, vaznačující se manipulováním jednotlivce (existence třídy kapitalistů pro ně není rozhodujícím faktorem pro určení podstaty systému), na rozdíl od socialismu, tj. řádu sociální a politické spravedlnosti, vyznačujícího se rozvinutím tvůrčí aktivity jednotlivce.

14) Bruno Rizzi: »La bureaucratie du monde«, Paříž 1939

15) Milovan Đilas (bývalý jugoslávský státník): »Nová třída«, přeloženo do mnoha jazyků, česky vyšlo ve Švédsku a ve Švýcarsku (nakladatelství Konfrontace).

16) Jacek Kuroń a Karol Modzelewski (polští intelektuálové, dnes opětovně vězněni; v lednu 1969 odsouzeni na tři a půl roku do vězení): »Otevřený dopis PSDS«
česky vydal Pražský studentský parlament v červnu 1968, rotaprint. — Měli jsme možnost, po napsání tohoto textu, konzultovat uvedené problémy s polskými soudruhy, přáteli Kurońe a Modzelewského. Bylo nám právem vyčítáno, že řadíme oba polské revolucionáře vedle Rizziho a Đilase, kteří na rozdíl od nich nepodávají revoluční program. Chceme proto ubezpečit, že naše sympatie stojí zcela na straně Kurońe a Modzelewského, že stojíme téměř bezvýhradně za jejich programem, který považujeme za dobrý základ pro revoluční perspektivy; pokud se týká teoretických východisek obou autorů, ponecháváme nás text, který jejich koncepci kritizuje, beze změny. (Zmíněný »Otevřený dopis PSDS«
byl vydán jako brožurka i skupinou INFORMACJNY MATERIAŁY roku 1972 — red.pozn.)

17) O efektivnosti této velké moci však svědčí tento groteskní příklad: »Proces etatizace a byrokratizace dosáhl v KSC (koncem poloviny šedesátých let) vrcholu. Výkonnou moc ve státě měl prakticky její aparát, na jehož špičce rozhodovala hrstka lidí, jež si v podstatě vybíral jeden vůdce, o všech základních otázkách společenského života. Stav, ve kterém byla komunistická strana a absurdita »socialistické osobní moci«
bude možná pochopitelnější uvedením alespoň jednoho konkrétního příkladu: jednoho dne byl nejvyšší stranický orgán žádan, aby rozhodl o vyšší hodinového platu pražských kadeřnic«. Citováno z článku Karla Bartoška: »Revoluce proti byrokratismu«, Rudé právo, 18.července 1968, první pokračování. Psáno koncem března 1968 ve Francii, pro bližší neurčený levicový týdeník, ale ve Francii nepublikováno.

18) Isaak Deutscher: »Nedokončená revoluce«, Literární Listy 19, 1968 — tvrdě pokračování.

19) K tomu viz »Luxus iluzí«, článek Jiřího Hochmana v týdeníku Reporter, 31. 1968: »Vnásíme na scénu příznak likvidace absolutní moci byrokratické kasty, kterou produkoval v mezinárodním měřítku stalinský model socialismu. Je to sice objektivně vzato bod historické agendy každé příslušné země, ale byrokracie, i když nemá parametry třídy projevuje všechny vlastnosti třídy ve styku s otázkou své mocenské existence. Citi se ohrožena a brání se. Brání se i preventivně a bude se bránit až do konce...především spějeme k rozbití této kasty, která byla tisíci nitkami vzájemné korupce a vzájemných zájmů spjata se svými zahraničními protějšky. Takový je náš hřích. Neohrožujeme socialismus — právě naopak. Ohrožujeme byrokracii, která pomalu ale jistě přhřívá a pohřbívá socialismus ve světovém měřítku. Za to můžeme těžko očekávat její bratrskou solidaritu, ducha vzájemného porozumění nebo naprostou shodu názorů na projednávané otázky.«

20) K tomu viz Robert Kalivoda: »Demokratizace a kritické myšlení«, LL10 a 11, 1968. Kalivoda píše: »Trockij má velkou myslitelskou zásluhu, protože jako první provedl ze socialistických pozic analýzu stalinský deformovaného socialismu. To, co se dnes říká a píše o stalinském byrokratickém systému, je v podstatě vědomé nebo nevědomé, často velice vágní opakování Trockého analýz.«
— Viz k tomu též první část Václava Vebera: »Lev Davidovič Trockij«, která vyšla v 7. čísle Dějiny a současnost (1968), a která slibovala být poutavou

monografií. Protože však činy a názory Trockého jsou v první části práce popsány jen do roku 1914, lze jen litovat, že násilná změna politických poměrů nedovolila, aby práce byla dále publikována. V zajímavém popisu sporu mezi Leninem a Trockým z let 1903 až 1914 se objektivně čtenář stává na stranu Trockého a logicky před ním vystává paralela mezi tehdejšími názory Lenina a pozdější degenerací strany a sovětské moci (kdy ostatně Lenin a Trockij si byli názorově poměrně blízcí).

21) Viz Lev Trockij: »Zrazená revoluce«, závěr kapitoly »Co je SSSR?«, kde Trockij charakterizuje sovětský řád jako přechodný mezi kapitalismem a socialismem, poukazuje na jeho negativní rysy (zejména existenci nové společenské vrstvy, byrokracie, která je socialismu naprosto cizí). — Viz rovněž Isaak Deutscher: »Stalin« (zkráceno) v časopise Student č. 23-32, ročník 1968 a »Nedokočená revoluce« (zkráceno v Literárních listech č. 16-23 1968) a v Reportéru č. 24, 1968. Lze jen litovat, že tato dvě díla nevyšla knižně, jak bylo původně plánováno, na podzim 1968. O nervózní reakci na vydávání Deutscherových děl je možno se přesvědčit při četbě moskevské Pravdy z 22. srpna 1968 a takzvané Bílé knihy. Z druhé strany, v rámci boje proti »kadarizaci« strany, odpovídali straníční funkcionáři na četné dotazy členů strany: »Chcete vědět jak to je? Přečtěte si Deutschera!«

22) Přesto však často užíváme souhrnného termínu »byrokratický centralismus« který ovšem mnoho nevystihuje: byrokratickým byl i carský feudální režim v Rusku, byrokratickým je i polofašistický Náservův režim; přesto však jsou diametrálně odlišné od byrokratismu SSSR a jeho satelitů v druhé polovině dvacátého století. — Označení existuje celá řada: Vojslav Stanovčić například píše v bělehradském listě Komunist 26. září 1968: »Socialně politická podstata tohoto (tj. sovětského) systému jest autoritativní etatismus, který v otázce politického režimu byl formálně osobní nebo skupinovou diktaturou, oligarchickým systémem, v němž byly masy vyloučeny z řízení a skutečné volby.« Totéž, i když v jiné podobě ovšem platí pro kapitalismus; Stanovčić přesto nazývá tento systém socialistickým, závěrem článku dokonce hovoří o »socialistickém imperialismu« (!).

23) Polarita pojmů buržoazní — kapitalistický a proletářský — socialistický čeká na podrobnější analýzu. Stejně jako v praxi se setkáváme s proletářskými jevy s antisocialistickým obsahem, je teorie (a částečně i praxe) bohatá socializačními snahami založenými na neproletářském základě. Z druhé strany například »jakobínské ideály jsou sice nesporně buržoazní proveniencí, mají však zároveň i antikapitalistický smysl.« (Robert Kalivoda: »Moderní duchovní skutečnost a marxismus«, str. 104, Československý spisovatel, Praha 1968.)

24) Naše tvrzení, které se může zdát po mnohaletém působení stalinistické propagandy jako fantastické, podepřeme jen několika citáty z Lenina: »Divám-li se na věc ze stanoviska světově-dějinného, není nejmenší pochyby o tom, že úplné vítězství naší revoluce, kdyby revoluce zůstala osamocena ...by bylo beznadějně.« (Lenin v roce 1918 na VII. sjezdu strany). »Teď ještě socialistický pořádek zřídit nemůžeme, ale dej bůh, aby aspoň naše děti k němu dospěly a možná až naši vnuci.« (Lenin v roce 1920 na sjezdu zemědělských komun). »Když jsme tenkrát začínali mezinárodní revoluci, nedělali jsme to z pře-

svědčení, že bychom mohli předběhnout její vývoj, nýbrž, že mnoho okolností nás podněcovalo začít tuto revoluci. Mysleli jsme tak: buď nám mezinárodní revoluce přijde na pomoc a pak je naše vítězství plně zajištěno, anebo budeme konat svou skromnou revoluční práci s přesvědčením, že i kdybychom podlehli, přineseme přece jen prospěch revoluční věci, a že naše zkušenost bude na prospěch jiným revolucím. Bylo nám jasné, že bez podpory mezinárodní světové revoluce není vítězství proletariátu a proletářské revoluce možné.« (Lenin k pátému výročí Říjnové revoluce, tj. v listopadu 1922).

25) Doc. JUDr. Zdeněk Jičínský: »Polednový vývoj a současná politika«, článek v deníku Práce 335, XXIV z 18. 12. 1968.

26) PhDr. Dragoslav Slejška, CSc.: »Vztahy nadřazenosti a podřazenosti a úloha odborů ve starém a novém modelu« v měsíčníku »Odbory a společnost« č. 4, 1968 (vydává ÚRO). Po analýze vztahů nadřazenosti a podřazenosti v dosavadním systému byrokratického centralismu, přistupuje Slejška k programu samosprávné společnosti, jejímž je zastáncem. Samosprávu nechápe v celospolečenském rozsahu, neváže ji pouze na výrobně hospodářské jednotky. Pro podnik potom navrhuje toto schéma: osazenstvo podniku má trojí charakter: 1. společných vlastníků tj. podnikatelů, 2. zaměstnanců, 3. odborářů. Jako společní vlastníci — podnikatelé — volí osazenstvo své samosprávné orgány, předkládá jim návrhy a kontroluje je. Tyto orgány provádějí zásadní rozhodnutí v podniku, vybírají a kontrolují orgány odborného řízení (manažery). Tito odborníci operativně řídí osazenstvo jako zaměstnance podniku a pracovně je koordinují. Osazenstvo jako odboráři volí své odborové orgány (Slejška zde dokazuje nutnost odborů i v samosprávné společnosti, jak o tom hovoříme v deváté kapitole), předkládají jim návrhy a požadavky. Tyto odborové orgány jednak vznášejí požadavky orgánům odborného řízení a kritizují je, jednak bedlivě sledují a kritizují orgány samosprávy; rovněž připravují volby do těchto orgánů.

27) Kromě svého placeného aparátu mají národní výbory i neplacené »poslance«, kteří jsou »voleni« (tj. schvalováni) volebními fraškami. Těchto »poslanců« je velké množství, 216 022 (k 1. 1. 1958); největší počet »poslanců« mají místní národní výbory: 193 296. »Poslanci« se ovšem většinou stávají »čisti« byrokraté a pokud to není možné, tedy alespoň »částeční« byrokraté. Funkce byvají většinou ryze formální.

28) Záměrně nezdůrazňujeme privilegia byrokratů, protože jsou pouze druhotným aspektem; s výhradou toho, že byrokracie užívá především jiných privilegií než vyššího platu (zvláštní služby, zdravotnictví, byty, atd.), uvede i tu okolnost, že průměrný plat stranického aparátu (včetně uklízeček) byl k 1. listopadu 1967 na obvodních výborech KSČ 2 628 Kčs, na krajských 3 386 Kčs a na ústředním výboru 3 453 Kčs (průměrný plat v Československu byl 1 500 Kčs). Příjmy a výdaje KSČ jako celku přesahují za rok půl miliónu Kčs, v roce 1968 byl stranický fond 394 miliónů Kčs. (Podle tajných stranických dokumentů).

29) Ze stodesetiletinného ústředního výboru KSČ (do srpna 1968) bylo 8 dělníků a rolníků a 16 příslušníků inteligence. Stále však ještě nebylo dosaženo sovětského vzoru, kde je z 225ti členného ÚV KSSS celkem 19 dělníků, rolníků

a inteligence (zbytek tvoří jak v československém tak v sovětském případě státní a stranický aparát, vláda, armáda a policie).

30) Jiří Lederer k tomu píše v článku »Dělníci, politika a dnešek« (Reportér č.40, 1968): »To čemu říkáme předlednové období bylo fakticky a především umožněno pasivitou a lhostejností dělnické třídy. Tato neaktivnost umožnila manipulaci mocných celou společností, všemi jejími vrstvami — tedy i dělnictvem. A opět na druhé straně: probuzená aktivita dělníků byla po mém soudu nejdůležitějším elementem polednového vývoje.

31) Do února 1948 byla ovšem maloburžoazie velmi silná: V oblasti řemesel, maloobchodu, pohostinství a dopravy existovalo 300 000 malých podniků, které zaměstnávaly 900 000 osob (většinou rodinných příslušníků majitelů).

32) Nenávist k Němcům má hluboké historické kořeny; ve složitosti vzájemných vztahů má význam zejména tento moment: vzhledem k feudální rozdrobenosti středověké Svaté říše římské národa německého byla existence samostatného českého státu ohrožována ve velké většině případů pouze některými německými státy, tj. Saskem, Braniborskem a Pruskem (tedy dnes už po neexistující Prusko součástí NDR). Český lid také obvykle odděluje Bavoráky od Prusů, zatímco třeba s porýnskými oblastmi přišel do styku málokdy. Toto povědomí bylo Druhou světovou válkou, tedy agresí celého Německa, změněno jen částečně. (L.C.H.)

33) Studie, srovnávající životní úroveň Čech a Slovenska vypracována na základě sčítání lidí a majetku v roce 1966, byla hned utajena a dodnes nebyla publikována. (L.C.H.)

34) K tomu viz ne příliš šťastnou publikaci Radovana Seluckého »Západ je západ«, Praha NPL 1964.

35) Zajímavou ukázkou na téma politického postoje československého lidu je článek Miloše Hoznauera v Literárních novinách (roku 1963): »Nadšení a kritičnost«. Kromě poutavého popisu skutečnosti je zajímavý i jako svědectví o přerodu českého intelektuála ze stalinisty na liberála.

36) »Nedostatečný technický rozvoj měl vliv i na pracovní podmínky dělníků. Přes vytvoření velkého průmyslového potenciálu pracoval vysoký počet dělníků (začátkem šedesátých let 47%) ručně, na zastaralém strojním zařízení, v těžkých pracovních podmínkách s relativně dlouhou pracovní dobou, někdy se značnou intenzitou práce atd. Tak i průmysloví dělníci, kteří patřili mezi preferované pracovníky, nesli svůj díl na deformacích ve struktuře národního hospodářství, a na nízké úrovni řídící práce.« Ze statě Lenky Kalinové ve sborníku »50 let Československa — K některým politickým a ekonomickým problémům 1948-1968«, vydalo ideologické oddělení ÚV KSČ, Praha 1968, Str.27.

37) Ota Šik o tom píše v seriálu: »Pravda o našem hospodářství«, časopis Květy 31, 1968, str.8: »V ČSSR dojíždí do práce 2 300 000 osob. Vlaky přepravují pracující v průměru na vzdálenosti 25 km, autobusy na 10 km. Přitom je celá tato doprava nesmírně pomalá a nekulturní. Příčina toho je v investičních nákladech na dopravu i na městskou přepravu, které byly naprosto nedostatečné. Tak například na městskou komunikační síť v Praze na osobu a na rok (včetně silnic a ulic) bylo vydáno v letech 1954-1965 v průměru 23,- Kčs.

Pro srovnání například ve Švédsku, ve Stockholmu na období přibližně stejné bylo vydáno 67,5 švédských korun, tj. asi 95 devizových korun. A nejinak je tomu i v hromadné dopravě.«

38) Nedostatečný rozvoj služeb se odrazil v »melouchárství«. Dělník dává vždy přednost »melouchu« před vlastní prací, snaží se meloucharit v pracovní době a odnáší si z dílny domů materiál i náradí. Ve službách bují i korupce.

39) Jako příklad totální devastace krajiny uvádí publikace UNESCO Mostecko.

40) Údaje převzaty z článku Miroslava Švehly: »Nevíte o bytě?«, Reportér 37, 1968.

41) Zchátralost domů v Praze se nejprve projevovала padáním omítky. Když potom počátkem šedesátých let začaly padat římsy, což způsobilo smrtelné úrazy, přistoupila byrokracie k obnově fasád pražských domů.

42) K tomu viz článek Edy Krizeové: »Asociální-ismus«, Literární listy č.10, 1968.

43) Byrokracie v tomto případě ustoupila tlaku mladých intelektuálů a mládeže: rozhodla se celé hnutí usměrnit. Snad málokdo z těch, kteří usilovali o zlepšení života mládeže si uvědomil odpovědnost svého angažování v tom smyslu, jak stává problém Ivan Sviták v roce 1965 (I.Sviták: »Elity a lidé«, Student 33, 1968: »...může být,....ze lidé, kteří chtějí vytahovat vůz z bláta, jednají nesmyslně, protože smyslem dění může být zadřená mašina určitého státního zřízení. Je to riziko omylu, jemuž nelze uniknout, pokud jsme ve hře, stejně jako cílem předstírané operace v bitvě může být taktická prohra v zájmu strategického vítězství, takže vojáci, kteří se snaží o vítězství v kritickém úseku, jsou logicky vzato směšni, i když padnou jako hrdinové.«

44) Roger Garaudy: »Perspektivy člověka«, Praha 1964.

OBSAH

Úvod	3
Kritický a minimální program	14
Třídní protiklady byrokraticko-centralistického systému	16
Mezinárodní vztahy	27
Princip totality	28
Vztahy nadřizenosti a podřízenosti	30
Ekonomické problémy	33
Vlastnictví výrobních prostředků a hospodářské plánování	33
Hospodářské plýtvání	38
Morální a materiální stimuly	39
Zdanlivý nedostatek pracovních sil	40
Efektivita hospodářského systému	41
Životní úroveň	47
Mezinárodní aspekty čs. národního hospodářství	53
Vývoj Československa v posledních letech	58
Předpokládaný vývoj	76
Přechodný program s prvky maximálního programu	97
Uplatnění přímé a nepřímé demokracie v parlamentismu a v samosprávě	99
Politické strany a politický pluralismus	108
Společenská samospráva	113
Zásady a mechanismy bránící zneužití moci a byrokratizace	113
Normotvorná, výkonná a rozhodčí moc — formy samosprávy	116
Samosprávné stupně, oblasti a útvary	118
Ekonomika samosprávné společnosti	124
Vlastnictví a rozhodování	124

Výrobní demokracie	126
Zkrácení pracovní doby — Morální a materiální stimuly	129
Plán a trh	133
Předpokládaná technokratická tendence	138
Průmysl, zemědělství, terciální sféra	140
Mezinárodní aspekty	141
Ozbrojené síly a pořádková služba	145
Stát a právo	149
Stát	149
Zákony a smlouvy	151
Právo hospodářské a pracovní	154
Soudnictví a trestní právo	155
Spotřebitelé a nepracující. Jejich organizace	159
Kulturní revoluce	160
Nová morálka	161
Výchova dětí a školství	161
Umění	163
Informace a sdělovací prostředky	164
Sport	164
Rodina, emancipace ženy, sexuální revoluce	165
Odbory	168
Československo a socialismus	174
Podstata systému	176
Dopis L.C.Hardmutha	181
Mocenská elita a byrokracie	187
Co je Československo (marxistická koncepce podstaty systému)	194
Společenské třídy a vrstvy	210
Několik problémů z oblasti společenské nadstavby	220
Národnostní problémy	220
Náboženské problémy	226
Obecné aspekty morální krize společnosti	227
Životní podmínky	231
Ženská otázka	235

<i>Generační problém</i>	236
<i>Úroveň a rozvoj vzdělání, společenských věd, kultury a umění</i>	238